

**T.C.  
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TURİZM İŞLETMECİLİĞİ VE OTELCİLİK  
ANABİLİM DALI**

**ORTA ASYA GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE TURİZM  
SEKTÖRÜNÜN MEVCUT DURUMU VE GELİŞME  
OLANAKLARI: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ**

**DOKTORA TEZİ**

**Ainura KULNAZAROVA**

**Balıkesir 2010**

**T.C.  
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TURİZM İŞLETMECİLİĞİ VE OTELCİLİK  
ANABİLİM DALI**

**ORTA ASYA GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE TURİZM  
SEKTÖRÜNÜN MEVCUT DURUMU VE GELİŞME  
OLANAKLARI: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ**

**DOKTORA TEZİ**

**Ainura KULNAZAROVA**

**Danışman: PROF. DR. BEDRİYE TUNÇSİPER**

**Balıkesir 2010**

Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalında hazırlanan Doktora tezi jürimiz tarafından incelenerek, aday Ainura KULNAZAROVA 13.01.2010 tarihinde tez savunma sınavına alınmış ve yapılan sınav sonucunda sunulan tezin başarılı/başarısız olduğuna oy birliği/çokluğu ile karar verilmiştir.

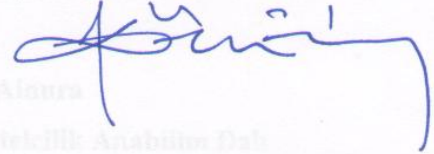
ÜYE

Prof. Dr. Bedriye Tunaspe

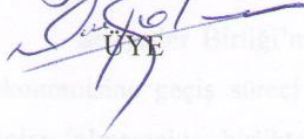


ÜYE

Prof. Dr. Kerim ÖZDEMİR

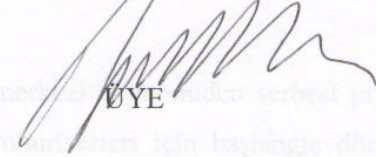


Düriye Bozok



ÜYE

Burhan Arslan



ÜYE

ÜYE



Prof. Dr. Nalan Ölmezogulları

## ÖZET

### ORTA ASYA GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE TURİZM SEKTÖRÜNÜN MEVCUT DURUMU VE GELİŞME OLANAKLARI: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ

**KULNAZAROVA, Ainura**

**Doktora, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı**

**Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bedriye TUNÇSİPER**

**2010, 248 Sayfa**

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra merkezi ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşayan Orta Asya Cumhuriyetleri için başlangıç dönemi kolay olmamakla birlikte, uygulanan reformlar ve yürütülen politikalar sayesinde adlarından söz ettirmektedirler. Orta Asya Cumhuriyetleri'nden biri olan Kırgız Cumhuriyeti, artan rekabet ortamında, diğer OAC ülkelerine nazaran enerji kaynaklarından yoksun ve sanayileşme düzeyinin düşük olduğunun farkında olarak karşılaştırılmalı üstünlük yapısına sahip kalkınmanın lokomotifini sayılan turizm sektörünü, gelişmekte olan ekonomisine önemli katkılar sağlayacak öncelikli sektörlerden biri olarak belirlemiştir.

Orta Asya ülkelerinin geçiş dönemi ekonomisi ile birlikte Kırgız Cumhuriyeti'nin turizm sektörünün gelişimini incelemek amacıyla bu çalışma hazırlanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Orta Asya Cumhuriyetleri, Geçiş Ekonomisi, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgız Cumhuriyeti Turizm Sektörü.

## **ABSTRACT**

### **CURRENT SITUATION AND DEVELOPMENT POSSIBILITIES OF TOURISM IN CENTRAL ASIAN TRANSITION ECONOMIES AND KYRGYZSTAN SAMPLE**

**KULNAZAROVA, Ainura**

**Ph.D. Thesis, Department of Tourism and Hotel Management**

**Adviser: Prof. Dr. Bedriye TUNÇSİPER**

**2010, 248 Page**

Although the starting period was not easy for the Central Asian Republics, which get through central economy from free market economy after the collapsing of The Soviet Union, they made their name popular thanks to carried reforms and unobstructed policy. Aware of the deprivation of energy resources and the impairment of industrialization level with regard to other Central Asian republics, Kyrgyz Republic, one of the Central Asian Republics, determined tourism sector, which is regarded as the locomotive of development that has the comparative advantage structure, as one of the most important sectors that will contribute its increasing economy.

This paper aims to analyse development of tourism sector of Kyrgyz Republic the context of transition economies of Central Asian Republics.

**Key Words:** Central Asian Republics, Transition Economies, Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Uzbekistan, Turkmenistan, Tajikistan, Tourism Sector of Kyrgyz Republic.

## ÖNSÖZ

Turizm endüstrisi her geçen gün hızla gelişmekle beraber özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınması için ihtiyaç duyulan döviz girdisi, geniş istihdam alanı yaratması ve diğer olumlu ekonomik katkılarından dolayı turizm sektörünün geliştirilmesi gereği gün geçtikçe daha da önemli olmaktadır.

Orta Asya ülkelerinden Kırgız Cumhuriyeti'nin karşılaştırmalı üstünlükleri arasında yer alan turizm sektörü, uluslararası turizm pazarında yer edinerek ülke ekonomisinin öncü aktörlerinden olmaya çalışmaktadır. Bu noktada, eski döneme bağlı var olan sorunlar ile birlikte pazar ekonomisine geçişin getirdiği yapısal ve kurumsal değişimler, turizm sektörünün şekillenmesine ve gelişmesine etki etmektedir.

Bu çalışma ile Orta Asya bölgesinin bağımsızlık sonrası gösterdiği gelişmelere paralel olarak Kırgız Cumhuriyeti'nin turizm sektörü, sorunları ve ekonomisine olan katkıları incelenmeye çalışılmış ve bu konuda bir araştırma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmanın, Orta Asya ve Kırgız Cumhuriyeti turizmi ile ilgili kaynak ve çeşitlilik olması ümit edilmektedir.

Bu çalışmamı hazırlamamda büyük katkıları olan danışmanım ve hocam sayın Prof. Dr. Bedriye TUNÇSİPER'e içten teşekkür ederim. Görüşleri ile çalışmamda katkıda bulunan ve yardımlarını esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Kerim ÖZDEMİR, Yrd. Doç. Dr. Duriye BOZOK ve Yrd. Doç. Dr. Burhan AYDEMİR'e teşekkürü bir borç bilirim.

Bununla birlikte çalışmamın uygulama kısmına ilişkin analizlerde bana yardımcı olan hocam Yrd. Doç. Dr. Murat DOĞDUBAY'a ve ilgi ve desteklerinden dolayı diğer tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca çalışmam sırasında maddi ve manevi desteklerinden ötürü Fikriye – M. Nuri EVRANOS ailesine, arkadaşlarım Zeliha – Ozan ORTAKAYA, Sevgioul MOUMİN ve Tülay ERDOĞAN'a çok teşekkür ederim.

Bununla birlikte, anket sorularının cevaplandırılmasında çok değerli vakitlerini benden esirgemeyen ilgili işletme yöneticilerine de yapmış oldukları katkıları ve iş birliği için teşekkür ederim.

Son sözüm de benim için çok değerli olan aileme... Bana inanan ve destek veren, varlığı ile beni her zaman motive eden annem Anara KARYPBAEVA'ya ve kardeşlerime içten şükranlarımı sunarım.

Balıkesir, 2010

Ainura KULNAZAROVA

## İÇİNDEKİLER

ÖZET .....	iii
ABSTRACT .....	iv
ÖNSÖZ .....	v
İÇİNDEKİLER .....	vii
TABLolar LİSTESİ .....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ .....	xvii
KISALTMALAR .....	xviii
GİRİŞ .....	1

## BÖLÜM I

### TURİZM SEKTÖRÜ VE EKONOMİK ETKİLERİ

1.1	Turizmin Tanımı ve Özellikleri .....	4
1.2	Turizm İşletmeleri .....	5
1.2.1	Konaklama İşletmeleri .....	6
1.2.1.1	Karşılıklıları Konaklama İhtiyacının Türü Bakımından Sınıflandırılması .....	6
1.2.1.2	Fiyat Düzeyi Bakımından Otel İşletmelerinin Sınıflandırılması .....	7
1.2.1.3	Hukuki Bakımdan Bağlı Oldukları Statülere Göre Otel İşletmeleri ....	7
1.2.1.4	Mülkiyetine Göre Otel İşletmelerinin Sınıflandırılması .....	7
1.2.2	Yiyecek – İçecek İşletmeleri .....	8
1.2.3	Seyahat İşletmeleri .....	8
1.2.4	Ulaştırma İşletmeleri .....	9
1.2.5	Rekreasyon İşletmeleri .....	10
1.2.6	Diğer Turizm İşletmeleri .....	10
1.3	Turizmin Gelişmesine Etki Eden Unsurlar .....	10
1.4	Turizmin Ekonomik Etkileri .....	12
1.4.1	Turizmin Olumlu Ekonomik Etkileri .....	13
1.4.1.1	Dış Ödemeler Dengesi ve Turizm .....	13
1.4.1.2	Turizm ve İstihdam .....	14
1.4.1.3	Ulusal Gelir ve Turizm .....	15
1.4.1.4	Kamu Gelirleri ve Turizm .....	18
1.4.1.5	Diğer Sektörler ve Turizm .....	18
1.4.1.6	Kalkınma ve Turizm .....	20
1.4.1.7	Yatırımlar ve Turizm .....	20
1.4.2	Turizmin Olumsuz Ekonomik Etkileri .....	20



## BÖLÜM II

### ORTA ASYA CUMHURİYETLERİ VE KIRGIZ CUMHURİYETİ'NDE TURİZM SEKTÖRÜ

2.1	Pazar Ekonomisine Geçiş Sürecinde Orta Asya Cumhuriyetleri .....	22
2.2	Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Genel Durumu .....	29
2.2.1	Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Sosyo-Ekonomik Durumu .....	30
2.2.1.1	Kazakistan Cumhuriyeti .....	37
2.2.1.2	Özbekistan Cumhuriyeti .....	40
2.2.1.3	Tacikistan Cumhuriyeti .....	43
2.2.1.4	Türkmenistan Cumhuriyeti .....	46
2.2.2	Orta Asya Cumhuriyetleri'nde Bölgesel İşbirliği .....	49
2.2.2.1	Bağımsız Devletler Topluluğu .....	50
2.2.2.2	Kolektif Güvenlik Teşkilatı .....	51
2.2.2.3	Şanghay İşbirliği Örgütü .....	51
2.2.2.4	Avrasya Ekonomik Topluluğu .....	52
2.2.3	Orta Asya'da Çevresel Sorunlar .....	53
2.2.4	Orta Asya Cumhuriyetleri'nde Turizm Potansiyeli .....	58
2.2.4.1	Kazakistan'ın Turizm Potansiyeli .....	59
2.2.4.1.1	Kazakistan'ın Turizm Talebi ve Geliri .....	61
2.2.4.1.2	Kazakistan'ın Turizm Alt ve Üst Yapısı .....	63
2.2.4.1.3	Kazakistan'ın Tarihi ve Doğal Değerleri .....	65
2.2.4.2	Özbekistan'ın Turizm Potansiyeli .....	66
2.2.4.2.1	Özbekistan'ın Tarihi ve Doğal Değerleri .....	69
2.2.4.3	Özbekistan'ın Turizm Gelirleri .....	70
2.2.4.4	Tacikistan'ın Turizm Potansiyeli .....	71
2.2.4.5	Türkmenistan'ın Turizm Potansiyeli .....	72
2.3	Kırgız Cumhuriyeti .....	74
2.3.1	Coğrafi Konumu ve Yapısı .....	74
2.3.2	Demografik Yapısı .....	76
2.3.3	Siyasi ve İdari Yapısı .....	76
2.3.4	Ekonomik Yapısı .....	77
2.3.4.1	Kırgız Cumhuriyeti Ekonomisinin Makro Göstergeleri .....	79
2.3.4.2	Tarım Sektörü .....	82
2.3.4.3	Sanayi Sektörü .....	84
2.3.4.4	Dış Ticaret .....	85
2.3.4.5	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları .....	87
2.3.4.6	İş Ortamı .....	88
2.4	Kırgız Cumhuriyeti'nde Turizm Sektörü .....	88
2.4.1	SSCB Döneminde Kırgız Cumhuriyeti'nde Turizm .....	89
2.4.2	Kırgız Cumhuriyeti'nde Turizm Sektörünün Mevcut Durumu .....	91
2.4.2.1	Kırgızistan'da Turizm Arzı .....	93
2.4.2.1.1	Kırgız Cumhuriyeti'nin Turistik Çekicilikleri .....	93
2.4.2.1.1.1	Kırgızistan'ın Doğal Değerleri .....	95
2.4.2.1.1.2	Kırgızistan'ın Sosyo-Kültürel Değerleri .....	98
2.4.2.1.2	Kırgızistan Turizminin Üst Yapısı .....	100

2.4.2.1.3	Kırgızistan Turizminin Alt Yapısı .....	104
2.4.2.1.4	İnsan Kaynakları .....	106
2.4.2.2	Kırgızistan'ın Turizm Talebi .....	107
2.4.3	Kırgız Cumhuriyeti Ekonomisi İçinde Turizmin Yeri .....	110
2.4.3.1	Ulusal Gelir ve Turizm .....	112
2.4.3.2	Turizmin İstihdama Etkisi .....	113
2.4.3.3	Turizmin Ödemeler Dengesine Etkisi .....	114
2.4.4	Kırgız Cumhuriyeti Turizminin Güçlü ve Zayıf Yönleri ile Fırsat ve Tehditler (SWOT Analizi) .....	115

### BÖLÜM III

## KIRGIZ CUMHURİYETİ'NDE TURİZM SEKTÖRÜNÜN MEVCUT DURUMU, EKONOMİK ETKİLERİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK UYGULAMA ÇALIŞMASI

3.1	Araştırmanın Amacı .....	119
3.2	Değişkenler .....	119
3.3	Hipotezler .....	120
3.4	Araştırmanın Yöntemi .....	120
3.4.1	Araştırmanın Çerçevesi .....	121
3.4.2	Evren, Örneklem ve Veri Toplama Süreci Yöntemi .....	121
3.4.3	Verilerin Analizi .....	122
3.4.3.1	Uygulama Yapılan İşletmelere Ait Değişkenler .....	122
3.4.3.2	Önermelerin Değerlendirilmesi .....	124
3.4.3.3	Güvenirlilik Analizi .....	127
3.4.3.4	Çapraz Tablolama Analizi .....	127
3.4.3.4.1	İşletme Türüne Göre Çapraz Tablolama Analiz Sonuçları .....	127
3.4.3.4.2	İşletme Faaliyet Dönemine Göre Çapraz Tablolama Analiz Sonuçları .....	148
3.4.3.4.3	İşletme Mülkiyetine Göre Çapraz Tablolama Analiz Sonuçları .....	169
3.4.3.5	Regresyon Analizi Sonuçları .....	206
	<b>SONUÇ VE ÖNERİLER .....</b>	<b>208</b>
	<b>KAYNAKÇA .....</b>	<b>215</b>
	<b>EK-1: Anket Örneği .....</b>	<b>227</b>

## TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1 Turizm Gelirlerinin Yayılma Özelliği .....	17
Tablo 2.1 Geçiş Ekonomilerinde GSYİH'nın Gelişimi (%).....	24
Tablo 2.2 1994 Yılı ve 2009 Yılı Geçiş Ekonomilerde Uygulanan Reformlar ve Başarı Endeksleri.....	27
Tablo 2.3 1994 ve 2004 Yıllarında OAC'nin Toplam İhracat ve İthalatının GSYİH'ya Oranı. (Beklenen ve Gerçekleşen).....	30
Tablo 2.4 Orta Asya Cumhuriyetleri: Temel Göstergeler .....	31
Tablo 2.5 OAC'nin İhracatındaki Üretim Faktörleri Yoğunluğu (%) .....	32
Tablo 2.6 OAC'nin İthalatındaki Üretim Faktörleri Yoğunluğu (%) .....	32
Tablo 2.7 Orta Asya Cumhuriyetleri'nde GSYİH'nın Büyüme Oranları .....	34
Tablo 2.8 Çin ve Japonya Limanları ile İstanbul Arası Hatlarının Özellikleri.....	36
Tablo 2.9 Kazakistan'ın Makroekonomik Göstergeleri .....	38
Tablo 2.10 Özbekistan'ın Makroekonomik Göstergeleri.....	42
Tablo 2.11 Özbekistan'ın Dış Ticaretinin Coğrafik Yapısı (%) (Seçili Ülkeler) .....	43
Tablo 2.12 Tacikistan'ın Makroekonomik Göstergeleri .....	45
Tablo 2.13 Türkmenistan'ın Doğal Gaz ve Petrol Üretimi ile Rezervleri .....	47
Tablo 2.14 Türkmenistan'ın Makroekonomik Göstergeleri.....	49
Tablo 2.15 Kazakistan'daki Turistlerin Sayısı.....	62
Tablo 2.16 Kazakistan'da Turistlerin Ziyaret Amaçları.....	62
Tablo 2.17 Turistlerin Hizmet Aldıkları İşletme Türleri.....	62
Tablo 2.18 Kazakistan'ın Turizm Gelirleri .....	63
Tablo 2.19 Kazakistan'a Gelen Turist Sayısı .....	63
Tablo 2.20 Kazakistan'ın Turistik İşletmelerinin Sayısı.....	64
Tablo 2.21 Kazakistan'daki Milli Park ve Doğa Parkları ile İlgili Temel Veriler.....	66
Tablo 2.22 Özbekistan'a Gelen Turist Sayısı .....	67
Tablo 2.23 Özbekistan'ın Doğa ve Milli Parkları.....	69
Tablo 2.24 Özbekistan Turizm Gelirleri (Milyar sum) .....	71
Tablo 2.25 Türkmenistan'ın Milli Parkları.....	73
Tablo 2.26 Türkmenistan'a Gelen Turist Sayısı (1000 kişi) .....	74
Tablo 2.27 Kırgız Cumhuriyeti'nde Seçilmiş Bazı Makroekonomik Göstergeler .....	81
Tablo 2.28 Kırgız Cumhuriyeti'nin Başlıca Tarım Ürünleri ( 1000 ha) .....	83
Tablo 2.29 Sanayi Sektörünün Yapısı ve Büyüme Oranları.....	84
Tablo 2.30 Kırgız Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Hacmi ve Bileşimi (Milyon \$).....	86
Tablo 2.31 Kırgız Cumhuriyeti'nde Doğrudan Yabancı Sermaye (Milyon \$).....	87
Tablo 2.32 SSCB Döneminde Kırgızistan'da Konaklama Tesisleri ve Yatak Sayısı.....	89
Tablo 2.33 Konaklama Tesislerinin Bölgesel Dağılımı .....	90
Tablo 2.34 SSCB Döneminde Kırgızistan'daki Ticari Faaliyet Gösteren Konaklama Tesisleri ve Yatak Sayısı.....	90
Tablo 2.35 Kırgızistan'ın Milli ve Doğa Parkları.....	98
Tablo 2.36 Faaliyette Olan Turistik İşletme Türleri ve Sayısı .....	101

Tablo 2.37 Hizmet Vermekte Olan İşletmelerin Toplam Yatak Sayısı (Yıllar İtibariyle)	102
Tablo 2.38 Taşınan Turist Sayısı ve Taşıma Araç Türleri (1000 kişi)	106
Tablo 2.39 Kırgızistan'a Gelen Turist Sayısı ve Milliyetine Göre Dağılımı (Başlıca Pazarlar)	108
Tablo 2.40 Kırgızistan'a Gelen Turist Sayısı	109
Tablo 2.41 Yıllar İtibariyle Faaliyette Olan Turizm İşletme Hizmetlerinden Yararlanan Kişi Sayısı	109
Tablo 2.42 Kırgızistan'ın Turizm Geliri (Milyon \$)	111
Tablo 2.43 Aktif Dış Turizm Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı	112
Tablo 2.44 Sivil İstihdamda Turizm Sektörü İstihdamının Oranı	113
Tablo 2.45 Turizm Gelir ve Giderlerinin İhracat ve İthalat Değerleriyle Karşılaştırılması	115
Tablo 3.1 Uygulama Yapılan İşletmelere Ait Değişkenler	123
Tablo 3.2 Önermelere İlişkin Analiz Sonuçları (Aritmetik Ortalama-Standart Sapma)	125
Tablo 3.3 Güvenirlilik Analiz Sonucu	127
Tablo 3.4 İşletme Türü İle "Bölgede Turizm İstenilen Düzeyde Gelişmektedir" Arasındaki İlişki	128
Tablo 3.5 İşletme Türü İle "Bölgenin Ekonomik Hayatında Turizm Sektörü Diğer Sektörlerden Daha Önemlidir" Arasındaki İlişki	128
Tablo 3.6 İşletme Türü İle "Turizm Bölgenin Ekonomik Büyümesinin Önemli Kaynağıdır" Arasındaki İlişki	129
Tablo 3.7 İşletme Türü İle "Turizmin Gelişimi Diğer Sektörlerin Gelişmesine Katkı Sağlamaktadır (Tarım, İnşaat, Bankacılık Vb)" Arasındaki İlişki	129
Tablo 3.8 İşletme Türü İle "Turizmin Gelişimi Yerel Yönetim Organlarının Hizmetlerini İyileştirmektedir" Arasındaki İlişki	130
Tablo 3.9 İşletme Türü İle "Turizmin Gelişimi Ekonomide Yeni Alt Sektörlerin Oluşmasına Neden Olmaktadır Arasındaki İlişki	130
Tablo 3.10 İşletme Türü İle "Turizmin Gelişimi KOBİ'lerin Gelişmesine Katkıda Bulunmaktadır Arasındaki İlişki	131
Tablo 3.11 İşletme Türü İle "Turizm Bölgenin Alt Ve Üst Yapısının Gelişmesine Katkıda Bulunmaktadır" Arasındaki İlişki	131
Tablo 3.12 İşletme Türü İle "Turizm Bölgenin Prestijini Artırmaktadır" Arasındaki İlişki	132
Tablo 3.13 İşletme Türü İle "Turizmin Gelişimi Yerel Halkın İstihdamını Artırmıştır" Arasındaki İlişki	132
Tablo 3.14 İşletme Türü İle "Turizmin Gelişimi Yerel Halka Ekonomik Yararlar Sağlamaktadır" Arasındaki İlişki	133
Tablo 3.15 İşletme Türü İle "Turizmin Gelişimi Yerel Halkın Sosyal Ve Kültürel Hayatına Olumlu Katkıları Sağlamaktadır" Arasındaki İlişki	133
Tablo 3.16 İşletme Türü İle "Turizmin Gelişimi Bölgede Çevre Kirliliği Yaratmaktadır" Arasındaki İlişki	134
Tablo 3.17 İşletme Türü İle "Turizmin Yararları Zararlarından Daha Fazladır" Arasındaki İlişki	134
Tablo 3.18 İşletme Türü İle "Bölgedeki Turistik İşletmelerin Sayısı Turizmin Gelişmesi İçin Yeterlidir" Arasındaki İlişki	135

Tablo 3.19 İşletme Türü İle “Turizm İşletmelerin Hizmet Kalitesi Yüksek Düzeydedir ” Arasındaki İlişki .....	135
Tablo 3.20 İşletme Türü İle “Sektördeki Fiyatlar Hizmet Kalitesine Uygun ” Arasındaki İlişki .....	136
Tablo 3.21 İşletme Türü İle “Turizm İşletmeleri Nitelik Ve Nicelik Olarak Uluslararası Standartlarda Değildir ” Arasındaki İlişki.....	136
Tablo 3.22 İşletme Türü İle “Özel Yatırımlar Yetersizdir ” Arasındaki İlişki.....	137
Tablo 3.23 İşletme Türü İle “Kamu Yatırımları Yetersizdir ” Arasındaki İlişki.....	137
Tablo 3.24 İşletme Türü İle “Turizm Sektöründe, Yatırımları Teşvik Edici Yasalar Yetersizdir ” Arasındaki İlişki.....	138
Tablo 3.25 İşletme Türü İle “Mevcut Yasalar Bölgede Turizmin Gelişmesi İçin Yetersizdir” Arasındaki İlişki.....	138
Tablo 3.26 İşletme Türü İle “Bölgede Gerçekleştirilen Faaliyetler Sürdürülebilir Turizm İçin Yetersizdir” Arasındaki İlişki.....	139
Tablo 3.27 İşletme Türü İle “Turizmin Gelişmesi İçin Özel Ve Kamu Kurumlarının Koordineli Çalışması Gerekmemektedir” Arasındaki İlişki.....	139
Tablo 3.28 İşletme Türü İle “Hem Ülke İçinde Hem Ülke Dışında Turistik Ürünlerin Pazarlama Faaliyetleri Yeterlidir ” Arasındaki İlişki.....	140
Tablo 3.29 İşletme Türü İle “Bölgede, Turist Çekici Kültürel, Sportif, Sosyal Ve Diğer İlgi Çekici Etkinlikler Yetersizdir ” Arasındaki İlişki.....	140
Tablo 3.30 İşletme Türü İle “Kırgız Cumhuriyeti’nin Coğrafi Konumu “Uzak Ülke” İmajı Yaratmaktadır” Arasındaki İlişki.....	141
Tablo 3.31 İşletme Türü İle “Kırgızistan Turistler İçin Güvenli Ülke İmajı Vermektedir ” Arasındaki İlişki.....	141
Tablo 3.32 İşletme Türü İle “Turizm Yüksek Ve Orta Teknik Okulları Yeterli Düzeyde Kalifiye Eleman Yetiştirmektedir ” Arasındaki İlişki .....	142
Tablo 3.33 İşletme Türü İle “Sektörde Kalifiyeli Eleman Eksikliği Vardır” Arasındaki İlişki .....	142
Tablo 3.34 İşletme Türü İle “SistematiK Olarak Müşteri Talepleri Değerlendirilmektedir” Arasındaki İlişki.....	143
Tablo 3.35 İşletme Türü İle “Bölgenin Turistik Potansiyeli Rekabet Edebilecek Düzeydedir” Arasındaki İlişki.....	143
Tablo 3.36 İşletme Türü İle “Kırgızistan’ın Uluslararası Turizm Pazarından Aldığı Pay Yeterli Düzeydedir ” Arasındaki İlişki .....	144
Tablo 3.37 İşletme Türü İle “Kırgızistan’da Turizmin Gelişmesi İçin Komşu Ülkelerle Devlet Düzeyinde Koordineli Çalışmalar Gerekmemektedir” Arasındaki İlişki.....	144
Tablo 3.38 İşletme Türü İle “Kamu Kurumlarının Faaliyetleri (Yüksek Vergi vb) Turizm Sektörü İçindeki İşletmelerin Gelişmesine Engel Olmaktadır” Arasındaki İlişki .....	145
Tablo 3.39 İşletme Türü İle “Turizm Sektöründe, Uluslararası Standartlara Dayanan Sertifikasyon Ve Sınıflama Çalışmalarını Yürütecek Tek Çatı Altında Toplanan Mesleki Kurumlar Gerekmemektedir ” Arasındaki İlişki.....	145
Tablo 3.40 İşletme Türü İle “Kırgızistan’da Turizmin Gelişmesi İçin Bakanlık Düzeyinde Ayrı Kurum Gerekmemektedir ” Arasındaki İlişki .....	146
Tablo 3.41 İşletme Türü İle “Turizm Sektörü Öncelikli Sektör Olmalıdır ” Arasındaki İlişki .....	146

Tablo 3.42 İşletme Türü İle “Turizm Ülke İmajına Olumlu Katkı Sağlamaktadır” Arasındaki İlişki .....	147
Tablo 3.43 İşletme Türü İle “Turizm Hem Bölgenin Hem Ülkenin En Karlı Sektörlerinden Biri Olabilir ” Arasındaki İlişki .....	147
Tablo 3.44 Faaliyet Dönemi İle “Bölgede Turizm İstenilen Düzeyde Gelişmektedir” Arasındaki İlişki .....	148
Tablo 3.45 Faaliyet Dönemi İle “ Bölgenin Ekonomik Hayatında Turizm Sektörü Diğer Sektörlerden Daha Önemlidir ” Arasındaki İlişki.....	149
Tablo 3.46 Faaliyet Dönemi İle “ Turizm Bölgenin Ekonomik Büyümesinin Önemli Kaynağıdır ” Arasındaki İlişki.....	149
Tablo 3.47 Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişimi Diğer Sektörlerin Gelişmesine Katkı Sağlamaktadır (Tarım, İnşaat, Bankacılık Vb)” Arasındaki İlişki.....	150
Tablo 3.48 Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişimi Yerel Yönetim Organlarının Hizmetlerini İyileştirmektedir” Arasındaki İlişki .....	150
Tablo 3.49 Faaliyet Dönemi İle “ Turizmin Gelişimi Ekonomide Yeni Alt Sektörlerin Oluşmasına Neden Olmaktadır ” Arasındaki İlişki .....	151
Tablo 3.50 Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişimi KOBİ’lerin Gelişmesine Katkıda Bulunmaktadır” Arasındaki İlişki.....	151
Tablo 3.51 Faaliyet Dönemi İle “Turizm Bölgenin Alt Ve Üst Yapısının Gelişmesine Katkıda Bulunmaktadır” Arasındaki İlişki.....	152
Tablo 3.52 Faaliyet Dönemi İle “Turizm Bölgenin Prestijini Artırmaktadır” Arasındaki İlişki .....	152
Tablo 3.53 Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişimi Yerel Halkın İstihdamını Artırmıştır ” Arasındaki İlişki .....	153
Tablo 3.54 Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişimi Yerel Halka Ekonomik Yararlar Sağlamaktadır” Arasındaki İlişki.....	153
Tablo 3.55 Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişimi Yerel Halkın Sosyal Ve Kültürel Hayatına Olumlu Katkıları Sağlamaktadır ” Arasındaki İlişki.....	154
Tablo 3.56 Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişimi Bölgede Çevre Kirliliği Yaratmaktadır” Arasındaki İlişki.....	154
Tablo 3.57 Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Yararları Zararlarından Daha Fazladır” Arasındaki İlişki .....	155
Tablo 3.58 Faaliyet Dönemi İle “Bölgedeki Turistik İşletmelerin Sayısı Turizmin Gelişmesi İçin Yeterlidir” Arasındaki İlişki.....	155
Tablo 3.59 Faaliyet Dönemi İle “Turizm İşletmelerin Hizmet Kalitesi Yüksek Düzeydedir” Arasındaki İlişki.....	156
Tablo 3.60 Faaliyet Dönemi İle “Sektördeki Fiyatlar Hizmet Kalitesine Uygundur” Arasındaki İlişki .....	156
Tablo 3.61 Faaliyet Dönemi İle “Turizm İşletmeleri Nitelik Ve Nicelik Olarak Uluslararası Standartlarda Değildir ” Arasındaki İlişki.....	157
Tablo 3.62 Faaliyet Dönemi İle “Özel Yatırımlar Yetersizdir ” Arasındaki İlişki.....	157
Tablo 3.63 Faaliyet Dönemi İle “Kamu Yatırımları Yetersizdir” Arasındaki İlişki....	158
Tablo 3.64 Faaliyet Dönemi İle “Turizm Sektöründe, Yatırımları Teşvik Edici Yasalar Yetersizdir ” Arasındaki İlişki.....	158
Tablo 3.65 Faaliyet Dönemi İle “Mevcut Yasalar Bölgede Turizmin Gelişmesi İçin Yetersizdir ” Arasındaki İlişki.....	159

Tablo 3.66 Faaliyet Dönemi İle “Bölgede Gerçekleştirilen Faaliyetler Sürdürülebilir Turizm İçin Yetersizdir ” Arasındaki İlişki.....	159
Tablo 3.67 Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişmesi İçin Özel Ve Kamu Kurumlarının Koordineli Çalışması Gerekmemektedir ” Arasındaki İlişki.....	160
Tablo 3.68 Faaliyet Dönemi İle “ Hem Ülke İçinde Hem Ülke Dışında Turistik Ürünlerin Pazarlama Faaliyetleri Yeterlidir ” Arasındaki İlişki.....	160
Tablo 3.69 Faaliyet Dönemi İle “ Bölgede, Turist Çekici Kültürel, Sportif, Sosyal Ve Diğer İlgi Çekici Etkinlikler Yetersizdir ” Arasındaki İlişki.....	161
Tablo 3.70 Faaliyet Dönemi İle “Kırgız Cumhuriyeti’nin Coğrafik Konumu “Uzak Ülke” İmajı Yaratmaktadır ” Arasındaki İlişki.....	161
Tablo 3.71 Faaliyet Dönemi İle “Kırgızistan turistler için güvenli ülke imajı vermektedir” Arasındaki İlişki.....	162
Tablo 3.72 Faaliyet Dönemi İle “Turizm Yüksek Ve Orta Teknik Okulları Yeterli Düzeyde Kalifiye Eleman Yetiştirmektedir” Arasındaki İlişki.....	162
Tablo 3.73 Faaliyet Dönemi İle “Sektörde Kalifiyeli Eleman Eksikliği Vardır” Arasındaki İlişki.....	163
Tablo 3.74 Faaliyet Dönemi İle “Sistemik Olarak Müşteri Talepleri Değerlendirilmektedir” Arasındaki İlişki.....	163
Tablo 3.75 Faaliyet Dönemi İle “Bölgenin Turistik Potansiyeli Rekabet Edebilecek Düzeydedir ” Arasındaki İlişki.....	164
Tablo 3.76 Faaliyet Dönemi İle “Kırgızistan’ın Uluslararası Turizm Pazarından Aldığı Pay Yeterli Düzeydedir ” Arasındaki İlişki.....	164
Tablo 3.77 Faaliyet Dönemi İle “Kırgızistan’da Turizmin Gelişmesi İçin Komşu Ülkelerle Devlet Düzeyinde Koordineli Çalışmalar Gerekmemektedir” Arasındaki İlişki.....	165
Tablo 3.78 Faaliyet Dönemi İle “Kamu Kurumlarının Faaliyetleri (Yüksek Vergi vb) Turizm Sektörü İçindeki İşletmelerin Gelişmesine Engel Olmaktadır” Arasındaki İlişki.....	165
Tablo 3.79 Faaliyet Dönemi İle “Turizm Sektöründe, Uluslararası Standartlara Dayanan Sertifikasyon Ve Sınıflama Çalışmalarını Yürütecek Tek Çatı Altında Toplanan Mesleki Kurumlar Gerekmemektedir” Arasındaki İlişki.....	166
Tablo 3.80 Faaliyet Dönemi İle “Kırgızistan’da Turizmin Gelişmesi İçin Bakanlık Düzeyinde Ayrı Kurum Gerekmemektedir” Arasındaki İlişki.....	166
Tablo 3.81 Faaliyet Dönemi İle “Turizm Sektörü Öncelikli Sektör Olmalıdır” Arasındaki İlişki.....	167
Tablo 3.82 Faaliyet Dönemi İle “Turizm Ülke İmajına Olumlu Katkı Sağlamaktadır ” Arasındaki İlişki.....	167
Tablo 3.83 Faaliyet Dönemi İle “Turizm Hem Bölgenin Hem Ülkenin En Karlı Sektörlerinden Biri Olabilir” Arasındaki İlişki.....	168
Tablo 3.84 Mülkiyet Türü İle “Bölgede Turizm İstenilen Düzeyde Gelişmektedir” Arası İlişki.....	169
Tablo 3.85 Mülkiyet Türü İle “Bölgenin Ekonomik Hayatında Turizm Sektörü Diğer Sektörlerden Daha Önemlidir” Arası İlişki.....	170
Tablo 3.86 Mülkiyet Türü İle “Turizm Bölgenin Ekonomik Büyümesinin Önemli Kaynağıdır” Arası İlişki.....	171
Tablo 3.87 Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişimi Diğer Sektörlerin Gelişmesine Katkı Sağlamaktadır” Arası İlişki.....	172

Tablo 3.88 Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişimi Yerel Yönetim Organlarının Hizmetlerini İyileştirmektedir ( Yollar, Telekomünikasyon, Danışma Hizmetleri vb)” Arası İlişki.....	173
Tablo 3.89 Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişimi Ekonomide Yeni Alt Sektörlerin Oluşmasına Neden Olmaktadır” Arası İlişki.....	174
Tablo 3.90 Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişimi KOBİ’lerin Gelişmesine Katkıda Bulunmaktadır” Arası İlişki .....	175
Tablo 3.91 Mülkiyet Türü İle “Turizm Bölgenin Alt Ve Üst Yapısının Gelişmesine Katkıda Bulunmaktadır” Arası İlişki .....	176
Tablo 3.92 Mülkiyet Türü İle “Turizm Bölgenin Prestijini Artırmaktadır ” Arası İlişki .....	176
Tablo 3.93 Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişimi Yerel Halkın İstihdamını Artırmıştır” Arası İlişki.....	177
Tablo 3.94 Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişimi Yerel Halka Ekonomik Yararlar Sağlamaktadır” Arası İlişki .....	178
Tablo 3.95 Mülkiyetine Göre “Turizmin Gelişimi Yerel Halkın Sosyal Ve Kültürel Hayatına Olumlu Katkıları Sağlamaktadır” Arası İlişki.....	179
Tablo 3.96 Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişimi Bölgede Çevre Kirliliği Yaratmaktadır” Arası İlişki .....	180
Tablo 3.97 Mülkiyet Türü İle “Turizmin Yararları Zararlarından Daha Fazladır” Arası İlişki .....	181
Tablo 3.98 Mülkiyet Türü İle “Bölgedeki Turistik İşletmelerin Sayısı Turizmin Gelişmesi İçin Yeterlidir” Arası İlişki .....	182
Tablo 3.99 Mülkiyet Türü İle “Turizm İşletmelerin Hizmet Kalitesi Yüksek Düzeydedir” Arası İlişki .....	183
Tablo 3.100 Mülkiyet Türü İle “Sektördeki Fiyatlar Hizmet Kalitesine Uygundur” Arası İlişki .....	184
Tablo 3.101 Mülkiyet Türü İle “Turizm İşletmeleri Nitelik ve Nicelik Olarak Uluslararası Standartlarda Değildir” Arası İlişki.....	185
Tablo 3.102 Mülkiyet Türü İle “Özel Yatırımlar Yetersizdir Arası” İlişki.....	186
Tablo 3.103 Mülkiyet Türü İle “Kamu Yatırımları Yetersizdir ” Arası İlişki.....	187
Tablo 3.104 Mülkiyet Türü İle “Turizm Sektöründe, Yatırımları Teşvik Edici Yasalar Yetersizdir ” Arası İlişki .....	188
Tablo 3.105 Mülkiyet Türü İle “Mevcut Yasalar Bölgede Turizmin Gelişmesi İçin Yetersizdir ” Arası İlişki .....	189
Tablo 3.106 Mülkiyet Türü İle “Bölgede Gerçekleştirilen Faaliyetler Sürdürülebilir Turizm İçin Yetersizdir” Arası İlişki .....	190
Tablo 3.107 Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişmesi İçin Özel Ve Kamu Kurumlarının Koordineli Çalışması Gerekmemektedir” Arası İlişki.....	191
Tablo 3.108 Mülkiyet Türü İle “Hem Ülke İçinde Hem Ülke Dışında Turistik Ürünlerin Pazarlama Faaliyetleri Yetersizdir ” Arası İlişki .....	192
Tablo 3.109 Mülkiyet Türü İle “Bölgede, Turist Çekici Kültürel, Sportif, Sosyal Ve Diğer İlgi Çekici Etkinlikler Yetersizdir ” Arası İlişki.....	193
Tablo 3.110 Mülkiyet Türü İle “Kırgız Cumhuriyeti’nin Coğrafi Konumu “Uzak Ülke” İmajı Yaratmaktadır ” Arası İlişki .....	194
Tablo 3.111 Mülkiyet Türü İle “Kırgızistan Turistler İçin Güvenli Ülke İmajı Vermektedir ” Arası İlişki.....	195



Tablo 3.112 Mülkiyet Türü İle “Turizm Yüksek Ve Orta Teknik Okulları Yeterli Düzeyde Kalifiye Eleman Yetiştirmektedir” Arası İlişki .....	196
Tablo 3.113 Mülkiyet Türü İle “Sektörde Kalifiyeli Eleman Eksikliği Vardır ” Arası İlişki .....	197
Tablo 3.114 Mülkiyet Türü İle “Sistematik Olarak Müşteri Talepleri Değerlendirilmektedir” Arası İlişki .....	198
Tablo 3.115 Mülkiyet Türü İle “Bölgenin Turistik Potansiyeli Rekabet Edebilecek Düzeydedir ” Arası İlişki .....	199
Tablo 3.116 Mülkiyet Türü İle “Kırgızistan’ın Uluslararası Turizm Pazarından Aldığı Pay Yeterli Düzeydedir ” Arası İlişki .....	200
Tablo 3.117 Mülkiyet Türü İle “Kırgızistan’da Turizmin Gelişmesi İçin Komşu Ülkelerle Devlet Düzeyinde Koordineli Çalışmalar Gereklemektedir” Arası İlişki .....	201
Tablo 3.118 Mülkiyet Türü İle “Kamu Kurumlarının Faaliyetleri (Yüksek Vergi Vb) Turizm Sektörü İçindeki İşletmelerin Gelişmesine Engel Olmaktadır” Arası İlişki .....	202
Tablo 3.119 Mülkiyet Türü İle “Turizm Sektöründe, Uluslararası Standartlara Dayanan Sertifikasyon ve Sınıflama Çalışmalarını Yürütecek Tek Çatı Altında Toplanan Mesleki Kurumlar Gereklemektedir” Arası İlişki.....	203
Tablo 3.120 Mülkiyet Türü İle “Kırgızistan’da Turizmin Gelişmesi İçin Bakanlık Düzeyinde Ayrı Kurum Gereklemektedir ” Arası İlişki.....	204
Tablo 3.121 Mülkiyet Türü İle “Turizm Sektörü Öncelikli Sektör Olmalıdır” Arası İlişki .....	204
Tablo 3.122 Mülkiyet Türü İle “Turizm Ülke İmajına Olumlu Katkı Sağlamaktadır ” Arası İlişki .....	205
Tablo 3.123 Mülkiyet Türü İle “Turizm Hem Bölgenin Hem Ülkenin En Karlı Sektörlerinden Biri Olabilir” Arası İlişki.....	205

## ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1 Geçiş Ekonomilerinde Üretim Endeksleri .....	25
Şekil 2.2 Yurt Dışı İşgücü Para Transferlerinin GSYİH'ya Oranları .....	33
Şekil 2.3 Yurt Dışı İşgücü Para Transferlerinin Kullanım Alanları.....	34
Şekil 2.4 Kazakistan'ın GSYİH'nın Büyüme Oranı .....	37
Şekil 2.5 Kazakistan Maden Endüstrisinin Bölgesel Dağılımı ve Toplam Ülke Sanayi Hacmi İçindeki Oranları (2008) .....	39
Şekil 2.6 Özbekistan'ın GSYİH'nin Büyüme Oranları.....	41
Şekil 2.7 Tacikistan'ın GSYİH'nin büyüme oranları.....	44
Şekil 2.8 Türkmenistan'ın GSYİH'nin Büyüme Oranları.....	47
Şekil 2.9 Kırgız Cumhuriyeti'nin GSYİH'sı Büyüme Oranı .....	80
Şekil 2.10 Kırgız Cumhuriyeti'nde Turistik Değerlerin Sınıflandırılması.....	94

## KISALTMALAR

- AB – Avrupa Birliği  
ABD – Amerika Birleşik Devletleri  
AET – Avrasya Ekonomik Topluluğu  
AKB – Asya Kalkınma Bankası  
AKB – Avrasya Kalkınma Bankası  
AKUF – Aral'ı Kurtama Uluslararası Fonu  
APEC – Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği  
BAE – Birleşik Arap Emirlikleri  
BM – Birleşmiş Milletler  
BDT – Bağımsız Devletler Topluluğu  
DTÖ – Dünya Ticaret Örgütü  
EBRD – Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası  
GDAÜ – Güney Doğu Avrupa Ülkeleri  
JICA – Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı  
OAC – Orta Asya Cumhuriyetleri  
ODABÜ – Orta-Doğu Avrupa ve Baltik Ülkeleri  
SSCB – Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği  
TİKA – Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı  
UNESCO – Birleşmiş Milletler Kültür Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu  
UNWTO – Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü  
UNDP – Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı  
USAID – Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı

## GİRİŞ

20. yüzyılın sonlarına doğru dünyada yaşanan ekonomik, politik ve sosyo-kültürel gelişmeler ile birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu Orta Asya Cumhuriyetleri bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

Bağımsızlık sonrası, yeni cumhuriyetler Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan bir yandan planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçerek dünya ile bütünleşmeye çalışırken diğer yandan ulusal ve ekonomik bağımsızlıklarını sağlamlaştırmak için çaba göstermektedirler.

Orta Asya ülkeleri, coğrafi ve sosyo - kültürel yapılarıyla benzerlik gösterirken ekonomik gelişmelerde farklılık göstermektedirler. Bunun temel nedeni ise ülkelerin sahip olduğu yer altı ve üstü zenginlikleri ile beraber yürüttükleri reform ve politikalarındaki farklılıklardır.

Diğer yandan, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasında lokomotif rolü üstlenen turizm endüstrisi dünya GSMH'nin %11'ini ve toplam istihdamın %8,7'sini sağlamaktadır.

Dünya Turizm Örgütü'nün verilerine göre, 2008 yılında dünya ekonomisinde yaşanan mali krize rağmen, uluslararası turist sayısı bir önceki yıla oranla %2 artarak 922 milyon kişiye, turizm geliri de %1,7 oranında büyüyerek 944 trilyon \$'a ulaşmıştır.

Dünya Turizm Örgütü'nün 2020 vizyonunda, 2020 yılında uluslararası turist varışlarının 1,56 milyar kişi ve turizm gelirlerinin de 2 trilyon \$ olacağı tahmin edilmektedir.

Bu durumda, dünya turizm pastasından daha çok pay almak isteyen ülkeler arası rekabet de giderek artmaktadır. Bu ortamda, Orta Asya Cumhuriyetleri'nden Kırgız Cumhuriyeti de sahip olduğu turizm potansiyeli ile yeni bir destinasyon olarak turizm gelirlerini ve ülke ekonomisine sağlayacağı katkıları artırmak istemektedir.

Kırgız Cumhuriyeti, sahip olduğu doğal güzelliklerin ve tarihi ile kültürel zenginliklerinin yoğunluğu ve niteliği, Sovyet döneminde de birliğin başlıca tatil ve dinlenme merkezlerinden biri olmasına neden olmuştur. O dönemde yeterli ölçüde değerlenemeyen bu potansiyel, pazar ekonomisine geçiş sürecinde, ülke ekonomisinin istikrara kavuşmasında önemli rol oynayacak öncelikli sektörlerden biri olmasına zemin hazırlamıştır.

Ancak, lke turizminin geçmiş döneminde bağlı var olan sorunlar ile serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinin getirdiği yapısal ve kurumsal değişimler ülke turizm endüstrisinin gelişmesine etki etmektedir.

Başta Turizm Bakanlığı bünyesinde yaşanan sorunlar, diğer kamu kurumları ile turizm işletmeleri arası koordineli işbirliği, denetim ve gerekli duyarlılığı göstermesine engel olmaktadır.

Ülkede, bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren turizm geliştirme programları yürütülmesine karşın etkinlikleri tartışılmaktadır. Öncelikle, diğer ekonomik sektörleri olumlu yönde etkileyen, istahdam alanı yaratan ve döviz getirisi olan turizm sektörünün gelişmesinin temel yapı taşlarından sayılan Turizm Teşvik Yasa'sının kabul edilmesi halen önem arz etmektedir.

Turizm Teşvik Yasa'sının yürürlüğe girmesi ile sektörde yaşanan "kayıt dışı ekonomi"nin reel ekonomiye kayması sonucu, sektörün ülke ekonomisine yapacağı katkılar artabileceği düşünülmektedir.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin geçiş dönemi ekonomisi ile birlikte Kırgız Cumhuriyeti'nin turizm sektörünün gelişimini incelemek amacıyla hazırlanan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde; turizm endüstrisi ile ilgili genel bilgiler ile ekonomik etkilerine yer verilmektedir.

İkinci bölümde; Orta Asya Cumhuriyetleri'nin serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci ile genel sosyo-ekonomik durumuna yer verilmiş olup ilerinden Kırgız Cumhuriyeti'nin turizm sektörünün mevcut durumu ve sorunları incelenmektedir. Bunun yanı sıra, kırsal bölge ekonomisine sağladığı katkılar üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise; Kırgızistan'ın eski dönemden itibaren başlıca turizm merkezlerinden biri olan ve günümüzde de bu önemini devam ettiren Issık-Köl bölgesinde, sektörün mevcut durumu ve ekonomik verilere etkisini belirlemek amacıyla faaliyette olan turizm işletmelerine yönelik bir araştırma yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar değerlendirilerek çeşitli öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

## BÖLÜM I

### TURİZM SEKTÖRÜ VE EKONOMİK ETKİLERİ

#### 1.1 Turizmin Tanımı ve Özellikleri

Bugüne kadar turizmle ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Özünde insan olan turizm, sürekli ikameti dışında sürekli olarak yerleşmemek, para kazanacak veya politik ya da askeri bir amaç izlememek üzere, serbest bir ortam içinde, iş, merak, din, sağlık, spor, dinlenme, eğlence, kültür, deneyim kazanma, snobik amaçlarla veya dost ve akraba ziyareti, kongre ve seminerlere katılmak gibi sebeplerle kişisel veya toplu olarak yaptıkları seyahatlardan, gittikleri yerlerde yirmi dört saati aşan veya o yerin konaklama tesisinde en az bir geceleme süreye konaklamalarından ortaya çıkan iş ve ilişkileri kapsayan bir tüketim ve sosyal olayı ile hizmet ve kültür endüstrisidir. (Olalı ve Timur, 1986:7).

Tanımlar içerisinde ekonomik boyutu ile turizm, boş zamanın ve tasarrufun nasıl kullanılacağına ilişkin ekonomik bir kararla başlayan yatırım, tüketim, istihdam, dış satım ve kamu gelirleri gibi ekonomik yönleri bulunan bir sosyo-ekonomik olaydır. (Kozak ve diğ., 2000:9).

Kırgız Cumhuriyeti Turizm Yasası'na göre turizm, Kırgız ve yabancı vatandaşlar ile vatandaşsız şahısların para kazanma amacı olmaksızın sağlık, iş, merak, spor, din ve diğer amaçlarla yaptıkları geçici seyahatlerdir.

Karmaşık yapısı ve çok yönlülüğü ile bazı özellikler göstermektedir;

- Turizm endüstrisinde mal ve hizmet üretimi makineleşmeye ve otomasyona fazla elverişli olmadığından emek faktörüne olan ihtiyaç, diğer sektörlere nazaran daha fazladır. “Emek – yoğun” nedeniyle sektörün istihdam yoğunluğu yüksektir. (Olalı ve Timur, 1986: 16).

- Turizm endüstrisi, emek-yoğun sektör olmasına rağmen, işletmelerin kurumu ve faaliyetleri süresince sabit sermaye ağırlıklıdır.
- Turizm endüstrisinde talep, önceden kestirilmesi oldukça güç olan ekonomik politik ve benzeri koşullara bağlı olduğundan ve turizm işletmeleri talep dalgalanmalarından anında etkilendiğinden risk oldukça yüksektir. (Barutçugil, 1988: 32). Bunun yanında turizm mahallindeki ekonomik ve politik istikrarsızlık bu riski artırmaktadır.
- Turizm endüstrisi diğer sektörler ile yakından bağlı olduğundan geliştirilmesi halinde uyarıcı ve sürükleyici etki yaratmaktadır.
- Turizm, görünmeyen dış satım özelliği taşımaktadır. Üretildiği yerde satıldığından, turizm mahallinin diğer sektörler tarafından değer görmeyen kaynakları da değerlendirilmiş olmakla beraber stok oluşturma imkanı vermemektedir.
- Turizm endüstrisi üretiminde diğer tüm sektörlerden yararlanmaktadır. Dolayısıyla bileşik ürün özelliği göstermektedir.

Turizm endüstrisinin yapısını oluşturan turizm işletmelerine devam eden alt bölümde yer verilmiştir.

## **1.2 Turizm İşletmeleri**

Turizm işletmeleri, turistik ihtiyaçların karşılanması ve kar amacıyla, üretim faktörlerini sürekli, bilinçli ve rasyonel şekilde tedarik eden, üretim faktörlerinden yararlanarak turistik mal ve hizmetleri üreten, pazarlayan, finanse eden ya da turizmle ilgili yan hizmet gören, netice itibarıyla katma değer yaratan ekonomik ünedir. (Oral ve Kurgun, 1997:1).

Turizm işletmelerinin sınıflandırılması çeşitlilik göstermekle beraber genel olarak: konaklama işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri, seyahat işletmeleri, ulaştırma işletmeleri, rekreasyon işletmeleri ve diğer turizm işletmeleri olarak sıralanmaktadır.



### **1.2.1 Konaklama İşletmeleri**

İnsanların sürekli ikameti dışında seyahat esnasında geceleme ihtiyaçlarını karşılayan konaklama işletmelerinin içerisinde önemli grubu oteller oluşturmaktadır.

Oteller, yapısı, teknik donatımı, konfor ve bakım koşulları gibi maddi, sosyal değeri, personelin hizmet kalitesi gibi moral elemanlarıyla uygun bir insanın arzu ettiği nitelikte geçici konaklama, yeme-içme ve eğlence gereksinimlerini bir ücret karşılığında karşılayan konaklama tesisleridir. (Oral ve Kurgun, 1997:14)

#### **1.2.1.1 Karşıladıkları Konaklama İhtiyacının Türü Bakımından Sınıflandırılması**

- Merkezi Oteller; Büyük şehirlerde iş ve ticaret merkezlerinde ya da bu merkezlere yakın yerlerde kurulan işletmelerdir. Müşteri profilini daha çok iş amaçlı seyahate çıkanlar konferans, kongre ve benzeri toplantılara katılanlar oluşturmaktadır.
- Resort Oteller (Tatil Otelleri); Uzun süreli tatil geçirmek, dinlenmek, deniz, kum, güneş ve kumdan yararlanmak isteyenlerin amaçlarına cevap veren otellerdir. Bu otellerde rekreasyon ve animasyon hizmetleri önem kazanmaktadır.

Resort Otelleri kapsamında dağ otelleri, termal oteller ve tatil beldelerindeki kıyı otelleri yer almaktadır.

Resort Otellerin en önemli özelliği, yılın belirli dönemlerinde aşırı yoğunluk yaşamaları, bunun dışında düşük doluş oranları ile çalışmalarındır.

- Karayolu Kavşak Otelleri (Moteller); Karayollarının kesiştikleri noktalarda kurulan ve otomobilli yolcuların yeme-içme ve otomobil bakım, onarım hizmetlerini verebilen otellerdir.
- Havaalanı Otelleri; Uluslararası havaalanları yakınında kurulan büyük otellerdir.

### **1.2.1.2 Fiyat Düzeyi Bakımından Otel İşletmelerinin Sınıflandırılması**

Günümüzde otel işletmeleri, farklı fiyatlarla farklı ürünler sunarak farklı pazar gruplarındaki müşterilere ulaşmaya çalışmaktadır. Bu yönden otel işletmeleri, ekonomik oteller, orta düzey fiyatlı oteller ve lüks oteller olarak ayrılmaktadır.

### **1.2.1.3 Hukuki Bakımdan Bağlı Oldukları Statülere Göre Otel İşletmeleri**

Turizm İşletme Belgeli Oteller; Hukuki bakımdan otellerin sınıflandırılması ile uluslararası standart normlarının uygulanması sağlanmakta olup ülkelerin konu ile ilgili düzenlemelerine bağlıdır.

Türkiye’de 1983 yılında yürürlüğe giren ve sonraki yıllarda bir takım değişikliklerin yapıldığı “Turizm Yatırım ve İşletmeleri Nitelikleri Yönetmeliği”ne göre oteller beş yıldızlı, dört yıldızlı, üç yıldızlı, iki yıldızlı ve tek yıldızlı oteller olmak üzere beş sınıfa ayrılmış ve dünya standardı düzeyine gelmiştir.

Belediye Belgeli Otel İşletmeleri; Bu türdeki otel işletmeleri yerel belediye tarafından sınıflandırılan ve denetlenen otellerdir.

### **1.2.1.4 Mülkiyetine Göre Otel İşletmelerinin Sınıflandırılması**

Mülkiyetine göre otel işletmeleri mülkiyeti özel kişilere ait özel otel işletmeleri, mülkiyeti devlete ait kamu otel işletmeleri, mülkiyeti devlete ve özel sektöre ait karma otel işletmeleri gibi sınıflandırmak mümkündür.

### 1.2.2 Yiyecek – İçecek İşletmeleri

İnsanların yeme-içme ihtiyaçlarını karşılayan bu işletmeler genel olarak konaklama tesisi bünyesinde hizmet veren yiyecek-içecek işletmeleri ve bağımsız olarak hizmet veren restoran, fast-food türü işletmelerdir.

### 1.2.3 Seyahat İşletmeleri

Bu işletmeler grubunda tur operatörleri (toptancılar) ve seyahat acentaları (perakendeciler) yer almaktadır.

Tur Operatörü; Tatil amaçlı yer değıştirmeyi sağılamak için gerekli hizmetleri bir araya toplayıp, paket bir ürün halinde halka satan üreticilerdir. Değışik hizmetleri organize ederek, esas üretici işletmelerle müşteriler arasında aracılık görevi yapmaktadırlar. (Hacıoğlu, 2000: 83).

Seyahat acentaları ise, turistik talebin ve arzın birbiri ile temasını kolaylaştırıcı fonksiyonu yerine getiren ve hizmet üreten, gelişme kabiliyeti olan ticari işletmelerdir. (İçöz, 2003: 67).

Seyahat acentaları genel olarak dört değışik açıdan sınıflandırılmaktadır. Bunlar;

- Sunulan Hizmet Türüne Göre Sınıflama; Havayolu bilet satış acentaları, tur satış acentaları, tur operatörü temsilcisi acentaları, araç kiralama, ulaştırma acentaları, kongre – toplantı acentaları, yat acentaları ve teşvik seyahat acentalarıdır.
- Yapısal Sınıflama; Büyük dağıtım acentaları, uzmanlaşmış acentalar ve bağımsız acentalardır.
- İşlevsel Sınıflama; Seyahat acentaları yurt dışı bağlantılarına göre, incoming ya da karşılayıcı ve outgoing ya da yurt dışına turist gönderen acentalar olarak sınıflandırılmaktadır.

- Yasal Sınıflama; Türkiye’de seyahat acentalarının sınıflandırılması 1618 sayılı yasaya göre yapılmaktadır. Yasaya göre, acentalar A, B ve C gruplarına ayrılmakta olup taşımaları gereken nitel ve nicel özellikler yine bu yasada belirtilmiştir.

#### **1.2.4 Ulaştırma İşletmeleri**

Turizm endüstrisinin ayrılmaz bir parçası olan ulaştırma işletmelerinin niceliği ve niteliği turizm olayının boyutuyla doğrudan ilişkilidir. Esasen ulaştırma, yer değiştirme hareketinin gerçekleşmesine imkan sağlayarak turizm endüstrisinin gelişmesine etki eden en önemli unsurlardan biridir. Ayrıca, ulaşımın gelişmesiyle yeni destinasyonlar ortaya çıkmakta olup geniş kitlelerin de turizm olayına katılımı artmaktadır. (Barutçugil, 1988: 22)

Turizm amaçlı kitle seyahatlerin ilk taşıma araçları trenlerdir. (Hacıoğlu, 2000:7). Diğer ulaşım türlerinin rekabeti ve hızlı gelişimi karşısında bir gerileme göstermesine rağmen, ekonomik ve toplumsal gelişmeyi sağlayan, sosyal turizmi yaratan bir ulaştırma türüdür. Ancak, günümüzdeki teknolojik gelişmelere bağlı olarak demiryolu taşımacılığı da gelişme göstermektedir.

Turizmde havayolu taşımacılığı özellikle kitle turizmin başladığı 1950’lerden itibaren önemli ulaşım aracı olmuştur. Uluslararası turizm hareketlerindeki gelişmeler ile havayollarının gelişimi birbiri ile bağlantılıdır. Havayolu teknolojisindeki gelişmeler ile tarifersiz uçak seferlerinin devreye girmesiyle ekonomik açıdan potansiyel talebin fiili talebe dönüşmesinde önemli rol oynamıştır. (İçöz, 2003:20)

Karayolları taşımacılığı hem bireysel hem kitlesel ulaşım imkanı vermektedir. Günümüzde, turist taşımada havayollarından sonra gelen karayolları taşıdığı özgürlük, serbestlik özellikleri nedeniyle geniş kitleler tarafından tercih edilmektedir.

Denizyolu taşımacılığı kitlelerarası ulaşımı sağlamakla birlikte günümüzde küçük yat teknelerinden yüzen otel niteliğindeki büyük gemileriyle kitle turizmine cevap vermektedir.

### 1.2.5 Rekreasyon İşletmeleri

Rekreasyon işletmeleri, kişilerin boş zamanlarını değerlendirmek, eğlenme ve tatmin dürtülerini karşılamak amacıyla katıldıkları etkinlikleri sunan işletmelerdir. (Kozak ve diğ., 2001: 62).

Rekreasyon işletmelerinin faaliyetleri genel olarak sportif, kültürel, eğlenceye ve doğaya yönelik hizmetleri içermektedir. Günümüzde turizm hareketlerini artıran temalı parklar, büyük konserler, festivaller, yarışlar da birer turistik çekicilik olmaktadır.

### 1.2.6 Diğer Turizm İşletmeleri

İnsanların turizm olayına katılmaları ile geceleme, yeme-içme ve seyahat gereksinimlerini doğrudan karşılayan turizm işletmeleri yanında dolaylı hizmet veren işletmeler de mevcuttur. Bunlara, finans ve sigorta işletmeleri, pazarlama ve destek işletmeleri ile birlikte kamu sektöründen turizm danışma büroları, yasal ve bölgesel turizm organizasyonları örnek verilebilir.

## 1.3 Turizmin Gelişmesine Etki Eden Unsurlar

İlk ve ortaçağlara kadar dayanan turizmin gelişmesi sanayi devrimi ile hızlanmış ve günümüzde yaşanan sosyolojik, ekonomik, kültürel, toplumsal, teknolojik vb. gelişmelere bağlı olarak daha da artmaktadır.

Sanayi devrimi ile temeli atılan ve günümüz turizmin gelişmesini etkileyen unsurları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

- **Boş zamanın ve ücretli izinlerin artması;** Sanayi devrimi sonrası meydana gelen çalışma süresindeki azalmalar ile ücretli izinler turizmin gelişmesini etkileyen önemli unsurlardır. Öte yandan, insanların ne kadar boş zamanı olursa olsun, bu zamanı değerlendirecek kadar ekonomik gücü yoksa turizm faaliyetlerine katılmaları zordur. Bu nedenle boş zaman ve ücretli hakkı, turizmin iki temel önkoşuludur. (Kozak ve diğ., 2001:36)

- ***Gelir düzeyinin artması;*** Turizm gelirle birebir ilişki içindedir. Toplumsal ve dolayısıyla bireysel gelirlerin artması turizmin gelişmesini etkileyen unsurlardan biri olmuştur. Bireylerin gelirinin artması sonucu turizm olayının daha geniş kitlelere yayılmasını sağlamaktadır. (Erdoğan, 1996: 129)
- ***Teknolojik gelişmeler;*** Teknolojik gelişmeler ile birlikte artan ulaşım teknolojilerindeki çeşitlilik, maliyetin düşmesi, hız, güvenlik, rahatlık gibi faktörler turizmin gelişmesini etkileyen en önemli unsurlardır. Çünkü ulaşım turizmin olmazsa olmazıdır. Bunun yanında, iletişim ve bilişim dünyasında meydana gelen yenilikler insanların turizm hareketlerine katılmalarını kolaylaştırırken turizm işletmelerinin de müşteri ihtiyaçlarını zamanında ve istenilen düzeyde karşılama imkanı vermektedir. Bunun yanında, teknolojik gelişmelere bağlı olarak artan esnek çalışma saatleri de önemli rol oynamaktadır.
- ***Kentleşme oranının artışı;*** Sanayileşme sonucu artan şehirleşme oranı ve nüfus artışının getirdiği sorunlar insanlara kalabalıktan kaçma, yorgunluk atma, dinlenme isteği uyandırmaktadır. Böylece turizm talebinin artmasına ve turizmin gelişmesine etki etmektedir.
- ***İnsan ömrünün uzaması;*** İnsanların emeklilik sürelerinde sağlıklı kalabilmeleri, onların turizme katılmalarını artırmaktadır. Boş zamana ve yeterli gelire sahip olan emekliler “üçüncü yaş turizmi” adı altında turizmde yerini almaktadır.
- ***Fiziksel emeğin azalması;*** Sanayileşmiş ülkelerde gözlünen otomasyona bağlı fiziksel emeğin azalması insanları daha aktif yaşam alanlarına itmekte olup daha hareketli ve aktivite içeren turizm türlerine katılmalarına neden olmaktadır. (Erdoğan, 1996: 128).
- ***Eğitim düzeyinin artması;*** İnsanların eğitim düzeyleri ile seyahat eğilimleri arasında doğru yönlü ilişkilerin olduğu yapılan araştırmalarda da ortaya çıkmaktadır. Eğitim düzeyinin yükselmesi ile bireylerde gelişen birikimleri ve dünya görüşleri turizm bilincinin oluşmasına ve gelişmesine neden

olmaktadır. Bunun yanında eğitim amacıyla da yapılan seyahatler turizm üzerinde olumlu etkide bulunmaktadır. (Kozak ve diğ., 2001: 40)

- **Nüfus faktörü;** Dünya nüfusundaki artışlar, turizme katılanların temel nedenlerinden biri olmaktadır. Dünyanın demografik yapısındaki gelişmeler turistik hareketlerde miktar bakımından da gelişmeyi beraberinde getirmektedir. (Usta, 2002:30).
- **Psikoloji faktörü;** Yüksek gelir grupların arasında belirlenen yeni tüketim tercihleri ortaya çıkmaktadır. Tüketim alışkanlıklarının değişmesine ve çeşitlenmesine moda, gösteriş, bir sınıfa ait olma, bir kimliğe sahip olma gibi psikolojik dürtüler etki etmektedir. Günümüzde her alanda gizlenen luxury, trendi, top gibi etiketler turizm hareketlerini artırmaktadır.

#### **1.4 Turizmin Ekonomik Etkileri**

Turizm, ekonomik faaliyetlerdeki çarpan etkisi ile ülke ekonomileri için en dinamik ve en önemli endüstrilerden biridir. Turizmin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi etkileri arasında en çok ekonomik etkileri hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin turizmi geliştirme çabalarını hızlandırmaktadır.

Turizm, ödemeler dengesine etkisi, istihdam ve gelir yaratması, katma değerinin yüksek olması, alt ve üst yapıya olumlu etkileri ve diğer sektörlere etkisi nedeniyle özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir sektör konumuna gelmektedir. (Roe, 2001:2).

Turizmin ekonomik etkisinin büyüklüğü aynı zamanda ülkenin ekonomik ve turistik çekicilikleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu faktörler ekonomik etkilerin olumlu ya da olumsuz olduğunu da belirlemektedir.

### **1.4.1 Turizmin Olumlu Ekonomik Etkileri**

Turizmin makro düzeydeki ekonomik etkilerini direkt ve dolaylı olarak iki gruba toplamak mümkündür. (Erdoğan, 1996:206).

Turizmin ülke ekonomisi üzerine doğrudan yaptığı etkiler:

- Ödemeler dengesine yaptığı etki,
- İstihdama olan etkisi,
- Gelirin yeniden dağılımı üzerine yaptığı etki,
- Yatırım ve kalkınma üzerine olan etkileridir.

Turizmin dolaylı etkileri ise:

- Çoğaltan etkisi,
- Belirli ürünler için pazar üzerine yaptığı etkiler,
- Kamu yönetimleri üzerine olan etkileridir.

Bunlarla birlikte, turizmin ülke ekonomisi üzerindeki olumlu etkileri aşağıdaki alt başlıklardaki gibi özetlenebilir.

#### **1.4.1.1 Dış Ödemeler Dengesi ve Turizm**

Ödemeler dengesi, bir ülkenin belirli dönemde (genellikle bir yıl) toplam döviz girdilerini ve çıktılarını gösteren bir tablodur.

Uluslararası turizmin yarattığı döviz hareketleri, turist gönderen ülkenin döviz talebini, turist alıcı ülkenin de döviz arzını artırıcı bir rol oynamaktadır. Ancak, turizmin döviz arz ve talebini etkileyecek dış ödemeler dengesi üzerinde olumlu etkiler yaratması bazı şartlara bağlıdır. (Olalı ve Timur; 1986:39).

1. Elde edilen dövizler için yapılan döviz giderleri ile döviz gelirleri arasındaki oran 1'den küçük olmalıdır.



2. Gerçek değişim oranı 1'den küçük olmalıdır. Net turizm döviz kazançlarının, bu kazancı sağlamak için yapılan ve milli para ile belirtilen toplam giderlerden fazla olması gerekmektedir.
3. Turizm sektörünün döviz kazancı payının, söz konusu ülkede turizm sektörü bulunmaması halinde getireceği dövizden daha fazla olmasıdır. Bu durum ancak:
  - Turizm sektörünün gerçek değişim oranının ihracat sektörlerinden yüksek olması veya bir bölgesel ürünün turistlere satılması sonucu sağlanacak dövizin, fiilen ihracatında getireceği dövizden fazla olması,
  - Turizm sektöründe elde edilen net döviz gelirlerinin diğer sektörlerde kazanılan ya da ithal ikamesi yaratan sektörlerde sağlanan döviz tasarruflarında fazla olması halinde söz konusu olabilir.

Ödemeler dengesi çeşitli kalemlerden oluşmaktadır. Turizm gelir ve giderleri “Diğer Mal ve Hizmetler Gideri” ve “Diğer Mal ve Hizmetler Geliri” içinde yer almakta olup etki göstergesi, ülkenin turistik gelir ve gider miktarıdır.

Özellikle gelişmekte ve kırsal ekonomiye dayanan ülkelerin ekonomik kalkınma ihtiyacından doğan ithalat fazlası dış ödemeler dengesinin devamlı açık vermesine ve ödemeler dengesi sorunlarının kronikleşmesine yol açmaktadır. İthal ikame yoluyla döviz tasarrufu sağlama uygulamaları bu ülkelerin iç pazar darlığı ve dış pazarlara ulaşmanın güçlüğü ile karşılanmaktadır.

Bu yüzden, turizm endüstrisi bir çok ülke için geliştirilmesi gereken önemli sektör olmaktadır. Bu noktada, sanayileşmek, ihracatı artırmak gibi uzun dönemli değişikliklere kıyasla daha kısa vadede olumlu etkileri görülebilecek, turizm sektörünü geliştirme yoluyla ödemeler dengesi açıklarını kısmen veya tamamen kapatabilecektir.

#### **1.4.1.2 Turizm ve İstihdam**

Turizm sektörü emek-yoğun bir özelliğe sahiptir. Bu özelliği ile diğer sektörlerle nazaran istihdam olanakları yaratmada göreceli bir üstünlüğe sahiptir.

Turizm doğrudan, dolaylı ve uyarılmış olmak üzere üç tür istihdam alanı yaratmaktadır. (İTO, 2007:28).

Doğrudan istihdam; Konaklama, yeme-içme işletmeleri, ulaştırma işletmeleri, seyahat acenteleri ve tur operatörleri gibi turizm işletmeleri personelini kapsamaktadır.

Dolaylı istihdam; Turizm endüstrisine gereksinim duyduğu mal ve hizmetleri veren sektörler ve turist harcamalarından yararlanan faaliyetlerdeki işler dolaylı istihdamı oluşturmaktadır. Örneğin, tarım, inşaat, el sanatları ve bankalar gibi sektörlerde turizmin gelişmesi ile birlikte sağlanan istihdamdır.

Uyarılmış istihdam; Doğrudan ve dolaylı istihdamla sağlanan gelirlerin harcanmasıyla ekonomide yaratılan ek istihdamdır.

Turizmin istihdama katkısının önemini ölçmek için bir ekonomide turizm sektörünün olmaması halinde istihdamın artması veya azalması durumunun bilinmesi gerekmektedir. Uluslararası turizm talebindeki artışa paralel olarak özellikle gelişmekte olan ülkelerde turizm sektörü ile ek istihdam olanağı yaratıldığı ve istihdam düzeyinde gözle görülür bir artış sağlandığı görülmektedir.

2006 yılı itibariyle turizm endüstrisi 234 milyon iş imkanı ve toplam istihdamın % 8,7'sini sağlamaktadır. 2016 yılında da 279 milyon iş imkanı ile toplam istihdamın % 9 oranı sağlanacağı beklenmektedir. (WTTC, 2007:6).

#### **1.4.1.3 Ulusal Gelir ve Turizm**

Turizmin bir ülke üzerindeki en belirgin etkileri ekonomik faaliyet hacminin genişleme ve canlılık kazanmasında görülmektedir. Turist harcamasının yanı sıra, yaratılan katma değer ile ülkenin milli gelirine katkıda bulunmaktadır.

Turistik tüketimlerin milli gelire oranı, bir ekonomide turizmin öneminin somut bir göstergesidir ve milli gelirden yarattığı payın oranıyla ölçülmektedir. Örneğin turizm yönünden gelişmiş ülkelerde turizm gelirlerinin GSMH'sı içindeki payları Malta'da % 13,2, Hırvatistan'da % 9,2, İspanya'da % 6,9 ve Yunanistan'da % 6,5'tir. Bunun yanında tamamen turizm endüstrisine dayanan ekonomileri ile karşımıza çıkan başlıca turizm merkezlerinin GSMH'daki turizm gelirlerinin payı daha büyüktür. Örneğin,

Virgin Adaları'nda % 22,9, Barbuda'da % 24,3, Seychell Adaları'nda % 20,1, Maldiv Adaları'nda % 34,2 ve Macau'da % 34,8'dir. (WTTC; 2007:23-25).

Turizm gelirlerinin başlıca özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür. (Barutçugil; 1988: 53).

- Turizm geliri, uluslararası turizm olarak ele alındığında gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere döviz akımı şeklindedir. Bu da gelişmekte olan ülkeler için son derece önemlidir.
- Düşük maliyetli ve alternatif değerlendirme olanakları sınırlı olan kaynakların turizm yoluyla değer kazanması ve gelir yaratması durumu olabilmektedir.
- Turizm geliri, ülkeler, bölgeler ve sektörler arasında daha adaletli bir gelir paylaşımı sağlamaktadır. Neticede, gelişme kaynakları sınırlı olan bölgelerin turizm gelirleri yoluyla faaliyet alanlarını genişletmesi, yeni kaynaklar yaratması sonucu milli gelirden artış sağlanmıştır.

Tablo 1.1'de turizm gelirlerinin dağılımı özelliği verilmektedir.

**Tablo 1.1** Turizm Gelirlerinin Yayılma Özelliği

Ziyaretçilerin Para Harcadığı Yerler	Seyahat Endüstrisinin Para Harcadığı Yerler	Nihai Yarar Sağlayanlar
Konaklama	Ücret ve maaşlar Bahşış ve hediye Bordro Vergileri Komisyonlar	Muhasebeciler, Reklamcılık ve Halkla İlişkiler, Alet-Edavat Dükkanları Avukatlar, Otomobil acenteleri Pastacılar, Bankalar Kasaplar, Dülgerler Kasacılar, Hayır Dernekleri Kimyager, Memurlar Giysi Dükkanları Kulüpler Konfeksiyonlar, Mağazalar Müteahhitler, Aşçılar Kültür Teşkilatı, Mandıralar Dışişleri, Süpermarketler Elektrikçiler, Mühendisler Çiğçiler, Balıkçılar Navlun Firmaları Garaj ve Oto Tamir Bahçıvanlar Hediyelik Eşya Dükkanları Devlet, Eğitim, Sağlık Yollar ve Demiryolları Kamu Hizmet Kurumu Manavlar Bakkaliye, Mobilyacılar İthalatçılar Sigorta Acenteleri, Toprak Sahipleri, Çamaşırhaneler, İmalat Acenteleri Yöneticiler, Sinemalar, Gazeteler, Radyo vb. Gece Kulüpleri, Malzemeleri, Boyacılar, Pastoralistler Benzin İstasyonları, Su Teçhizatları, Hamallar, Basımcılar, Tabela Ressamları, Yayınevleri Arsa Komisyoncuları ve Geliştiricileri Lokantalar, Oda Hizmetçileri, Ulaşım Seyahat Sımsarları Taksi ve Kiralık Araba Servisleri Birlikler Toptancı Kuruluşlar
Yemek	Müzik ve Eğlence İdare ve Genel Giderler	
İçecekler	Yasal ve Mesleki Hizmetler Yemek ve İçecek vs. Alımı Satılan Malların Alımı Malzeme ve Mal Alımı Danışmanlık Hizmetleri	
Eğlence	Bakım ve Onarım Reklam ve Tanıtım ve Duyurma Kamu Hizmetleri Elektrik, Gaz, Su vb.	
Giyim vb.	Ulaşım	
Hediye ve Hatıra Eşyalar	Lisanslar Sigorta Primleri	
Fotoğrafçılık	Tesislerin ve Teçhizatların Kiralınması	
Sağlık Harcamaları	Borçların, Fonların Anapara ve Faiz ödemeleri Gelir ve Diğer Vergiler Sermaye Değerlerinin Replasmanı Yatırımcılara Getiri	
Kültürel ve Sportif Kişisel Bakım Kozmetik ve İlaçlar		
İç Ulaşım		
Turlar ve Çevre Gezileri		
Müteferrik		

Kaynak: Kozak ve diğ., (2000), Genel Turizm, s. 85.

Diğer yandan, turizm sektörü bir çok faaliyet kolu ile yakın ilişki içerisinde olduğundan, turizm gelirleri diğer birçok mal ve hizmetlerin tüketimine ve ihracatına

imkan sağlamaktadır. Böylece, turizm harcamaları çarpan mekanizması ile daha fazla gelir yaratılmasına neden olmaktadır.

#### **1.4.1.4 Kamu Gelirleri ve Turizm**

Turizm, başta bölgesel kalkınmaya yaptığı katkılar, sağladığı gelir, yarattığı istihdam olanakları ve diğer etkilerinden dolayı devletin önemle üzerinde durduğu başlıca sektörlerdendir. (Yağcı, 2003:167).

Bunun yanında turizm, diğer ekonomik faaliyetler gibi, dolaylı ve dolaysız vergiler yolu ile kamuya gelir sağlamaktadır. Sektörün bileşik özelliğinden dolayı pek çok işkolundan gelen dolaylı ve dolaysız vergiler sözkonusudur. Bunlardan bazıları ayak bastı vergisi, bina ve arazi vergisi, gelir vergisi ve KDV gibidir.(Erdoğan, 1996:271).

Bunlarla birlikte, turizm sektörünün gelişmesine etki eden bazı teşvikler, alt ve üst yapı giderleri gibi devlet harcamaları da sözkonusudur. Yalnız bu tarz teşviklerin neden olduğu kayıplar, ileride ekonomiye fazlasıyla geri dönmektedir.

#### **1.4.1.5 Diğer Sektörler ve Turizm**

Daha önce belirtildiği gibi, turizm bir çok sektörlerle ilişki içerisinde olduğundan ve turizm gelirlerinin de çoğaltan ve katma değer etkisi ile ilişki içerisinde olduğu faaliyet alanlarının da gelişmesine neden olmaktadır.

Turizmin gelişmesi çeşitli aşamalardan geçerken beraberinde diğer sektörler üzerindeki etkisi de farklılaşmaktadır. Turizm faaliyetlerinin gelişmesinin ilk aşamasında, turizm normal bir tüketim düzeyinde olduğundan, insanların genel gereksinimlerini karşılama özelliğini taşımaktadır. İkinci aşamada, konut üretimine ilişkin sanat, donatım ve hizmetlerin canlılık kazandığı görülür. Üçüncü aşamada rahatlık ön plana çıkacağından, yüksek maliyetli hizmetler, işlenmiş gıda ürünleri, rahatlığı artırıcı ve ihtiyaçların giderilmesini kolaylaştırıcı çeşitli üretim ve hizmetlerde

canlılık meydana gelmektedir. Dördüncü aşamada, turistin güvencesi önemli olmaktadır ve sağlık hizmetleri, bankalar, sigorta ve emniyet teşkilatı turizmden etkilenmektedir. Beşinci aşama ise, lüks turizmdir. Olağan turizmden lüks turizme geçişle birlikte, sektöre mal ve hizmet veren kuruluşların üretim kalitelerinde bir artış meydana gelmektedir.

Turizmin sektörler üzerine etkilerini; tarım, sanayi ve hizmetler sektörü üzerindeki etkileri şu şekilde açıklanabilir:

**Tarım Sektörü ve Turizm;** Turizmin tarım sektörüne olan etkileri gelir ve istihdamda görülmektedir. Turistik bölgelere artan turizm talebine paralel olarak turistlerin yeme-içme gereksinimini karşılayan tarım ürünlerine olan talep artmaktadır. Dolayısıyla gelir de artmaktadır. İstihdam alanında da tarım kesiminde meydana gelen mevsimlik işsizliği ve atıl kapasitenin, turizmin yarattığı istihdam olanakları ile azaltabilmektedir. (Kozak ve diğ., 2000: 90).

**Sanayi Sektörü ve Turizm;** Turizmin sanayi sektöründeki etkisi, tüketim malları, ara mallar ve yatırım malı üreten sanayiler üzerinde etkisi olup yatırım malı sanayisi üzerine olan etkisi diğer ikisine nazaran daha azdır. (Olalı ve Timur, 1986: 113).

Örneğin, inşaat malzemeleri, mobilya, dokuma vb. iş kollarında meydana gelen talep artışları ile istihdam ve gelir düzeyindeki artışlardır.

**Hizmetler Sektörü ve Turizm;** Turizm sektörü içinde bulunduğu hizmetler sektörünü önemli ölçüde etkilemektedir. Ulaştırma, finans, sağlık, güvenlik vb. hizmet kollarında meydana gelen gelişmelerdir.

Yapılan araştırmalarda, turizmin ekonomi olarak sağladığı gelirler ülkenin milli gelirinin önemli payına sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, Çek Cumhuriyeti'nde turizm gelirinin GSMH içindeki oranı % 2,2 iken sağladığı ekonomik katkısı % 13,6 oranına çıkmaktadır. (WTTC, 2007:23).

#### **1.4.1.6 Kalkınma ve Turizm**

Ekonomik kalkınma ve sosyal gelişme, bölgelerarası gelişme farklılıklarını en aza indirme amacını taşımaktadır. (Kozak ve diğ., 2000:91).

Bölgeler arası dengesizliğin giderilmesi ile birlikte günümüzde artan yoksulluk ile mücadelede turizm bir alternatif olmaktadır. Turizmin sürdürülebilir kalkınma kapsamında yoksulluğu ve gelir dağılımında dengesizliği azaltmada etkili olabileceği düşüncesinden yola çıkarak, zengin turizm arz kaynaklarına sahip ve değişen yeni turizm eğilimlerine yönelik yeni turizm ürünleri yaratılarak etkin bir turizm uygulaması sonucunda kalkınmaları ve gelişmeleri mümkün olabilmektedir. (Özdil ve diğ., 2008:60). Toplum temelli turizm organizasyonları buna örnek olabilir.

#### **1.4.1.7 Yatırımlar ve Turizm**

Bir bölgenin, yörenin veya ülkenin turizm talebini karşılayabilmesi için öncelikle alt yapı, ulaştırma ve yerel hizmetlerin tamamlanmış olması gerekmektedir. (Olalı ve Timur; 1986:116).

Bu noktada alt yapı yatırımlarının yapılması devletin toplumsal işlevleri arasında yer alması ile hem yerel halka hizmet vermekte hem de turizmin gelişmesine etki etmektedir.

Ulaştırma hizmetleri, turizmin ayrılmaz parçası olduğundan kamu ve özel sektörün de katkılarıyla gelişmesi ve çeşitlendirilmesi turizm açısından büyük önem taşımaktadır. Bunlarla birlikte turistik üst yapının geliştirilmesi de önem arz etmektedir.

Turizmin gelişmesiyle artan yatırımların ülke ekonomisine sağlayacağı etkiler katma değer yaratması, yeni istihdam olanakları sağlaması ve gelir yaratması şeklindedir. (Usta, 2002:75).

#### **1.4.2 Turizmin Olumsuz Ekonomik Etkileri**

Turizmin olumsuz ekonomik etkileri arasında, dış ülkelere bağımlılık oluşturması, ekonomik karlılığı azaltması, pahalılık ve enflasyona neden olması ve

toplumun küçük bir kesiminden yararlanması nedeniyle, ekonomik eşitsizliğin artması gibi sonuçlar sayılabilmektedir. Özellikle turizmin geliştiği yörelerde, fiyat artışlarına ve talebi artırmak amacıyla yapılan kamu harcamalarında artışlara yol açarak bölgesel dengesizliklere neden olması gibi unsurlar, turizmin meydana getirdiği olumsuz ekonomik etkileri arasındadır. (Doğan, 2004:144).



## BÖLÜM II

### ORTA ASYA CUMHURİYETLERİ VE KIRGIZ CUMHURİYETİ'NDE TURİZM SEKTÖRÜ

#### 2.1 Pazar Ekonomisine Geçiş Sürecinde Orta Asya Cumhuriyetleri

20. yüzyılın sonlarına doğru, küreselleşme olgusuna hız katan önemli ekonomik dönüşüm süreci başlamıştır.

1980'li yıllarda Orta ve Doğu Avrupa ekonomilerinde başlayan merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci, 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması ve ardından da, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu hız kazanmıştır. Bu süreci tanımlamak üzere iktisat literatüründe “geçiş ekonomileri” (Transition economy) terimi kullanılmaya başlanmıştır.

Geçiş ekonomi ülkeleri gösterdikleri benzerliklerle aşağıdaki gibi gruplandırılmaktadır. (EBRD, 2008:8).

a) Orta-Doğu Avrupa ve Baltık Ülkeleri: Macaristan, Polonya, Slovak Cumhuriyeti, Letonya, Litvanya ve Estonya.

b) Güney Doğu Avrupa Ülkeleri: Bulgaristan, Romanya, Hırvatistan, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ.

c) Bağımsız Devletler Topluluğu: Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Moldova, Ukrayna, Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kırgız Cumhuriyeti, Özbekistan ve Moğolistan\*.

---

\* Moğolistan – coğrafi ve ekonomik yapısı yakınlığı ile bu grup altındadır.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların önerdiği yapısal reformlar iki aşamalı olarak değerlendirilmiştir. (Svejnar, 2002:5).

I. aşamadaki stratejiler: Etkin maliye politikası ve vergi reformu, dış ticaret ve döviz kuru rejimlerinde liberalizasyon, fiyatların serbestleştirilmesi, emek piyasası ve sosyal güvenlik reformları, bankacılık sisteminin özelleştirilmesi ve liberalizasyonudur.

II. aşamadaki stratejiler: Piyasa ekonomisinin etkinliğini artıracak kurumsal düzenlemeler, özel sektörün gelişmesinin sağlanması, küçük ve büyük şirketlerin özelleştirilmesi, şeffaflığın sağlanması, mülkiyet haklarının korunması, yeniden düzenlenen kamu harcamalarının yönünün yüksek getirisi olan ve gelir dağılımı düzenleme potansiyeli olanlara yönlendirilmesidir.

II. aşamadaki reformlar, genelde I. aşamadaki reformların tamamlamasından sonra uygulanması gereken reformlar olduğundan “ikinci kuşak” reformları adını taşımaktadır.

Yukarıdaki reformların uygulanmasında, örneğin ODAB ülkeleri daha radikal yol izleyerek kapsamlı ve sistematik bir şekilde yürütürken BDT ülkeleri kendi aralarında dahi farklılık göstermişlerdir. Rusya ve Kırgızistan, radikal reform başka bir deyişle “şok terapi” uygulamış ve başarısızlığından dolayı diğer eski Sovyet ülkeleri ile birlikte daha aşamalı bir reform süreci içerisine girmişlerdir. Özbekistan, Türkmenistan ve Beyaz Rusya ise sınırlı ölçüde reform yürütmüşlerdir. (Havrylyshyn, 2007; Stiglitz, 1999:7; 2004:4; Fisher, 2000).

Her ülkenin farklı performans sergilemesinin sebepleri, bazı ülkelerin Batı Avrupa’ya sınırdaş olması, AB üyesi olabilme avantajı ve piyasa ekonomisine diğerlerine göre daha yakın bir yapıyla geçmeleri ile açıklanmaktadır.

Geçiş süreci reformları, zamanla bir çok tartışmalara neden olmuş ve şok terapi ile veya sadece makroekonomik stabilizasyon, ticaretin liberalleşmesi ve özelleştirmeyle ekonomik büyümenin ve sosyal refahın sağlanamayacağı, her ülkenin spesifik yapısına göre enstitülere de ihtiyaç duyulduğu, kamu yönetiminin yeri ve önemi vurgulanmıştır. (Stiglitz, 1999:29; 2004:31; Minervin, 2001:25; Sapir, 2001:55).

Uygulanan reformlar ile geçiş ekonomilerinin büyüme trendi Tablo 2.1’de verilmektedir.

**Tablo 2.1** Geçiş Ekonomilerinde GSYİH’nın Gelişimi (%)

		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Orta-Doğu Avrupa ve Baltık Ülkeleri	Macaristan	-3,5	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,3	4,6	4,9	4,2	6,0
	Letonya	-1,2	-10,4	-34,9	-14,9	2,2	-0,9	3,8	8,3	4,7	3,3	8,4
	Litvanya	-5	-5,7	-21,3	-16,2	-9,08	3,3	4,7	7,0	7,3	-1,7	3,9
	Polonya	-11,6	-7	2,6	3,8	5,2	7,0	6,2	7,1	5,0	4,5	4,2
	Slovak Cumhuriyeti	-2,7	-14,6	-6,7	-3,7	6,2	5,8	6,1	4,6	4,2	1,5	2,0
	Slovenya	-8,1	-8,9	-5,5	2,8	5,3	4,1	3,7	4,8	3,9	5,4	4,1
	Çek Cumhuriyeti	-1,2	-11,6	-1,9	0,6	2,2	5,9	4,2	-0,7	-0,8	1,3	3,6
	Estonya	-7,1	-8,0	-21,2	-8,4	-1,6	4,5	4,4	11,1	4,4	0,3	10,8
	Güney Doğu Avrupa	Bulgaristan	-9,1	-8,4	-7,3	-1,5	1,8	2,9	-9,4	-5,6	4,0	2,3
Romanya		-5,6	-12,9	-8,8	1,5	3,9	7,1	3,9	-6,1	-4,8	-1,1	2,1
Hırvatistan		-5,4	-21,1	-11,7	-8,0	5,9	6,8	5,9	6,8	2,5	-0,9	2,9
Arnavutluk		-9,6	-27,6	-7,2	9,6	8,3	13,3	9,1	-10,9	8,6	13,2	6,5
Makedonya		-10,2	-12,2	-8	-9,1	-1,8	-1,1	1,2	1,4	3,4	4,3	4,5
BDT	Rusya	-3,0	-5,0	-14,5	-8,7	-12,7	-4,0	-3,6	1,4	-5,3	6,4	10,0
	Azerbaycan	-11,7	-0,7	-22,6	-25,1	-19,7	-11,8	0,8	6,0	10,0	11,0	6,2
	Ermenistan	-7,4	-11,7	-41,8	-8,8	5,4	6,9	5,9	3,3	7,3	3,3	5,9
	Beyaz Rusya	-3	-1,2	-9,6	-7,6	-11,7	-10,4	2,8	11,4	8,4	3,3	5,8
	Gürcistan	-14,8	-21,1	-44,9	-25,4	-11,4	2,4	10,5	10,6	2,9	3,0	1,9
	Moldova	-2,4	-16,0	-29,1	-1,2	-30,9	-1,4	-5,9	1,6	-6,5	-3,4	2,1
	Ukrayna	-6,4	-8,4	-9,7	-14,2	-22,9	-12,2	-10,0	-3,0	-1,9	-0,2	5,9
	Kazakistan	-4,6	-11,0	-5,3	-9,3	-12,6	-8,2	0,5	1,7	-1,9	2,7	9,8
	Kırgızistan	5,7	-7,9	-19	-15,5	-20,1	-5,4	7,1	9,9	2,1	3,7	5,4
	Tacikistan	-0,6	-7,1	-29,0	-11	-18,9	-12,5	-4,4	1,7	5,3	3,7	8,3
	Türkmenistan	0,7	-4,7	-5,3	-10,0	-17,3	-7,2	-6,7	-11,3	6,7	16,5	18,6
Özbekistan	1,6	-0,5	-11,2	-2,3	-4,2	-0,9	1,6	2,5	4,3	4,3	3,8	
	Moğolistan	-	-	-	-	2,3	6,3	2,4	4,0	3,5	3,2	1,1

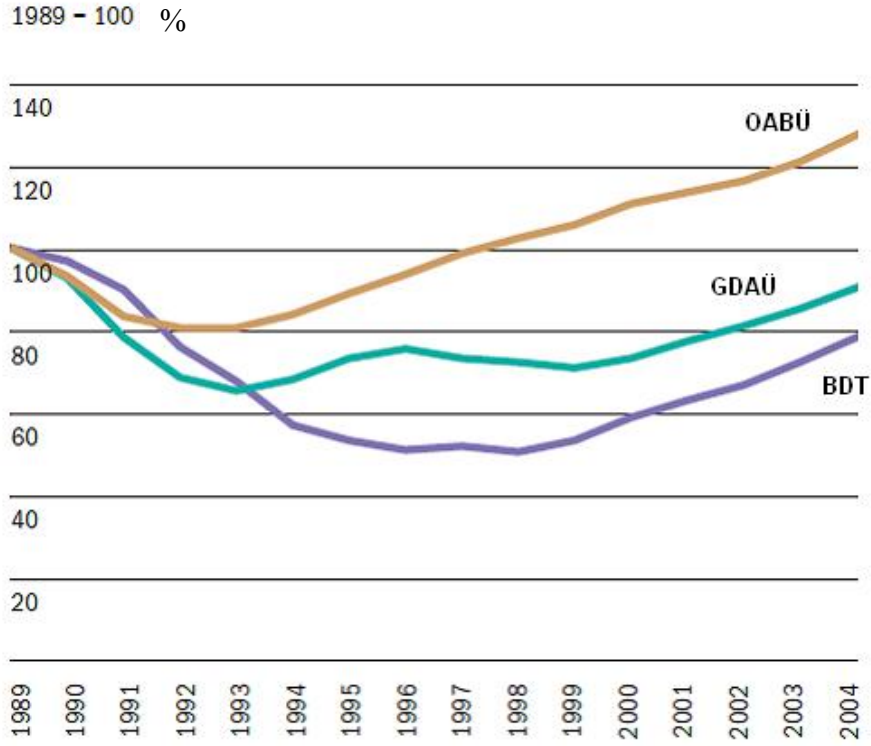
Kaynak: Dünya Bankası, BDT Ülkelerarası İstatistik Komitesi ve EBRD Transition Report değişik yıllar verilerinden derlenmiştir.

Tablo 2.1 ve Şekil 2.1 verilerine göre, geçiş döneminin başlangıcında ekonomilerin tümünde genel bir gerileme söz konusudur. Ancak, ODAB ülkelerinde negatif büyüme 1994 yılına kadar devam etmiş, BDT ülkelerinde ise daha derin bir gerileme yaşanmış ve Rusya krizi ile birlikte 1999 yılına kadar devam etmiştir.

Fisher ve Sahay’a göre, üretim düzeyi 1989:100 olarak baz alındığında geçiş ekonomilerin en yüksek performansına sahip Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için bu

değer 1999 yılında ortalama 92 olurken, BDT ülkelerinde ise sadece 56,5'e karşılık gelmektedir. (Fisher ve Sahay, 2000:26). (Şekil 2.1).

**Şekil 2.1** Geçiş Ekonomilerinde Üretim Endeksleri



Kaynak: EBRD, (2004), 15 Years On..., s.3.

Geçiş ekonomilerinin büyüme aşamasında bu denli farklılıklar göstermelerinin bir çok nedeni vardır. Bunlardan biri izlenen reformlardan kaynaklanmaktadır. Bir diğer önemli neden ise, BDT ülkeleri, SSCB döneminde birbirlerine son derece bağımlı üretim yapısının merkezi planlama tarafından tesis edilmesiydi. Birliğin dağılmasıyla birlikte üretim zincirleri kopmuştur. (Koyçiev, 200:133).

Ayrıca, sosyalist dönemde üretim miktarına dahil edilen fakat gerçekte ekonomik değeri olmayan askeri ve bazı diğer ekonomik olarak faydasız faaliyetlerin üretimi durmuştur. (Bal, 2004:157).

Bunlarla birlikte, geçişin başlangıcında üretimin önemli bir kısmının aslında ortadan kaybolmadığı, varlıklarla birlikte resmi sektörden kayıt dışı sektöre aktarılmış olduğu yatmaktadır. (Balcılar, 2002:100).

Tablo 2.2’de geçiş ekonomilerinin başlangıç döneminden bugüne uyguladıkları pazar ekonomisine geçiş reformlarının başarı endeksleri verilmektedir.

**Tablo 2.2** 1994 Yılı ve 2009 Yılı Geçiş Ekonomilerde Uygulanan Reformlar ve Başarı Endeksleri

Ülkeler	Nüfus (2008) milyon	GSYİH içinde Özel Sektör %		Büyük Şirketlerin Özelleştirilmesi		Küçük Şirketlerin Özelleştirilmesi		Şirketlerde Yönetim ve Reformlar		Fiyat Liberalizasyonu		Ticaret ve Döviz Sistemi		Antimonopol Politikalar		Bankalar Reformu ve Kredi Oranları Liberalizasyonu		Borsa Piyasası ve Bankacılık Dışı Finans Kuruluşları		Alt ve Üst Yapı Reformları			
		2008	1994	2009	1994	2009	1994	2009	1994	2009	1994	2009	1994	2009	1994	2009	1994	2009	1994	2009	1994	2009	
Orta Doğu Avrupa ve Baltık Ülkeleri	Macaristan	10,0	55	80	3	4	4-	4+	3	4-	4+	4+	4+	4+	3	3+	3	4	2	4	3-	4-	
	Letonya	2,3	55	70	2	4-	4	4+	2	3	4+	4+	4	4+	2	3+↑	3	4↓	2	3	2	3	
	Litvanya	3,4	50	75	3	4	4	4+	2	3	4	4+	4	4+	2	3+	2	4-	2	3+	1	3	
	Polonya	38,0	55	75	3	3+	4	4+	3	4-	4	4+	4	4+	3	3+	3	4-	2	4-	2	3+	
	Slovak Cum.	5,4	55	80	3	4	4	4+	3	4-	4	4+	4	4+	3	3+	3	4-	3	3	1	3+↑	
	Slovenya	2,0	30	70	2	3	4	4+	3	3-	4-	4	4	4+	2	3-	3	3+	3	3-	3	2-	3
	Çek Cum.	10,3	65	80	4	4	4	4+	3	3+	4	4+	4	4+	3-	3	3	4	3-	4-	2+	3+	
Estonya	1,3	55	80	3	4	4	4+	3	4-	4	4+	4	4+	2	4-	3	4	2-	4-	2	3+		
Güney Doğu Avrupa	Bulgaristan	7,6	40	75	2	4	2	4	2	3-	4	4+	4	4+	2	3	2	4-	1	3	1+	3	
	Romanya	21,7	35	70	2	4-	2+	4-	2	3-	4	4+	4	4+	1	3-	2	3+	2	3	1	3+	
	Hırvatistan	4,4	40	70	2	3+	4	4+	2	3	4	4	4	4+	1	3↑	3-	4	2	3	2-	3	
	Arnavutluk	3,2	50	75	1	4-↑	3	4	2	2+	4	4+	4	4+	1	2	2	3	1	2-	1	2	
	Bosna-Hersek	3,8	-	60	1	3	2	3	1	2	1	4	1	4	1	2	1	3	1	2-	1	2+	
	Makedonya	2,0	35	70	2	3+	4	4	2	3-	4	4+	4	4+	1	2+	2	3	1	3+↑	1+	3+↑	
	Sırbistan	9,9	-	60	-	3-	-	4-	-	2+	-	4	-	4-↑	-	2	-	3	-	2	-	2+	
Karadağ	0,7	-	65	-	3↓	-	4-	-	2	-	4	-	4	-	2↑	-	3	-	2-	-	2+↑		
Bağımsız Devletler Topluluğu	Rusya	142,2	50	65	3	3	3	4	2-	2+	4-	4	3	3+	2	2+	2	3-	2-	3	2-	3-	
	Azerbaycan	8,4	20	75	1	2	1	-4	1	2	4-	4	1	4	1	2	1	2+	1	2-	1	2	
	Ermenistan	3,2	40	75	1	4-	2+	4	1	2+	4-	4+	2	4+	1	2+	1	3-	1	2+	1+	3-	
	Beyaz Rusya	9,7	15	30	2-	2-	2	2+	1	2-	3-	3↑	1	2+	2	2	1	2+↑	2	2	1	1	
	Gürcistan	4,5	20	75	1	4	2	4	1	2+	4-	4+	1	4+	1	2	1	3-	1	2-	1	3-↑	
	Moldova	3,4	20	65	2	3	2	4	2	2	4-	4	2	4+	2-	2+	2	3	2	2	1	2+	
	Ukrayna	46,6	30	65	1	3	2	4	1	2+↑	3-	4	1	4↓	2	2+	1	3	2-	3-	1	2+	
	Kazakistan	15,7	20	65	2	3	2+	4	1	2	3-	4	2	4-	2	2	1	3-↓	2-	3-	1	3-	
	Kırgız Cum.	5,1	30	75	3	4-	4	4	2	2↑	4+	4+	3	4+	2	2	2	2+	1	2	1+	2-	
	Tacikistan	6,8	15	55	1	2+	2	4	1	2	2+	4-	1	3+	2	2-	1	2+	1	1	1	1	
Türkmenistan	6,5	15	25	1	1	1	2+	1	1	2+	3-	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1		
Özbekistan	26,0	20	45	2	3-	3	3+	1	2-	4-	3-	2	2	2	2-	1	2-	2	2	1	2-		
Moğolistan	2,7	-	75	-	3+	-	4	-	2	-	4+	-	4+	-	2+	-	3-	-	2+	-	2+		

Kaynak: EBRD (2009), Transition Report; EBRD (2007), Transition Report; World Bank (2004), Stranı S Perehnoy Ekonomikoy kaynaklarından derlenmiştir.

NOTLAR: \* Notlar 5 üzerinden hesaplanmaktadır. (4+) serbest piyasa ekonomisi standartlarına ulaşımını; (1)- merkezi ekonomi özelliklerini taşıyan değeri göstermektedir.

\*\* ↑↓- geçmiş seneye oranla bir basamak artış veya düşüşü göstermektedir.

\*\*\* Sırbistan'ın nüfus sayısına Kosova'nın nüfus sayısı da dahildir.

\*\*\*\* Çek Cumhuriyeti verileri 2007 yılını kapsamaktadır.

Veriler incelendiğinde, en başarılı performansı ODAB ve bazı GDA ülkeleri göstermektedir. Bu ülkelerin bir çoğu AB üyesi veya aday ülke statüsündedir. BDT ülkelerinde ise reformlar daha yavaş ilerlerken bazılarında hala sınırlı ölçüde yürütülmektedir.

Geçiş ekonomileriyle ilgili pek çok araştırma mevcut olup bunlardan bazıları; Fisher ve Sahay, Campos ve Coricelli, Kolodko, Svejnar ve Stiglitz'tir. Çalışmalarda genellikle ODAB ve GDA ülkeleri ile BDT çerçevesinde Rusya ekonomisi ele alınmıştır. Dolayısıyla, Orta Asya Cumhuriyetleri ile araştırmalar biraz kısıtlı kalmıştır.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nin üretim ve gelir seviyesindeki gerilemeler konusunda bölgeye has bazı özellikler vardır. Bunları özetlemek gerekirse:

- SSCB döneminde birlik üyesi ülkelerin ekonomileri birbirilerine bağlı olup OAC'de doğal kaynaklar, hammadde ve yan sanayi ürünleri üzerine kurulmuş üretim sistemi mevcuttu. Bağların kopmasıyla da bölgenin üretim sistemi yeterli esnekliği gösterememiştir. Ayrıca, başlangıç döneminde, Moskova'nın baskısıyla doğal kaynaklara piyasa şartlarının altında fiyatlar biçilmiş ve önemli ölçüde ihracatın gerilemesine ve düşük gelirin sağlanmasına neden olmuştur. (Dowling ve Wignaraja, 2006:5).

- SSCB döneminde uluslararası ticaret merkezden yönetildiğinden dolayı OAC için başlangıç döneminde yabancı yatırımcı veya alıcılarla ticari ilişkiler söz konusu olmamıştır.

- Birliğin dağılmasıyla OAC'den farklı milletlerden kalifiye elemanların kendi ülkelerine göç etmesidir. Şöyle ki, 1950'li yılların sonlarına doğru Kazakistan'ın toplam nüfusunun % 70'ini, Kırgızistan'ın da % 60'ını farklı milletler oluşturmaktaydı. 1989-1996 yılları arasında Kazakistan'ın toplam nüfusundan % 7,9, Kırgızistan'ın % 8,6, Tacikistan'ın % 5,2, Özbekistan'ın da % 3,6 oranında insan göç etmiştir. (Zhukov ve Reznikova, 2001:54).

- Birliğin dağılmasıyla merkezden gelen subvansyonların kesilmesi var olan üretim sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin, 1991 yılında Kazakistan'a SSCB'nin ortak bütçesinden GSYİH'nın % 7,4'ü, Kırgızistan'a % 12,5'i, Tacikistan'a

% 23,3'ü, Türkmenistan'a % 9,6'sı ve Özbekistan'a % 19,5'i kadar subvansyon yapılmıştır. (Zhukov ve Reznikova, 2001:55).

- OAC'nin coğrafi konumu ve özellikleri de önemli rol oynamaktadır. Denize sınırlarının olmayışı, yüksek dağlık bölgeler ile kışların soğuk ve uzun oluşu uluslararası pazarlara ulaşmak için yüksek maliyet ve ulaşım giderleri, sınırlar ve zaman açısından bir nevi sorunlar teşkil etmektedir.

- OAC'nin bazılarında Tablo 2.2'de görüldüğü gibi geçiş sürecinin başlangıcında uygulanan reformlar sınırlıdır.

## **2.2 Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Genel Durumu**

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya coğrafyasında beş bağımsız cumhuriyet kurulmuştur. Bunlar; Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dır. 1993-1995 yılları arasında hepsi ulusal paralarını tedavüle çıkararak, finans sistemlerini oluşturarak ve önde gelen uluslararası kuruluşların üyesi olarak ekonomik ve politik bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

Avrupa ve Asya'nın ortasında stratejik konumuyla ve zengin yer altı kaynaklarıyla önemli ölçüde petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olan Orta Asya Cumhuriyetleri gün geçtikçe uluslararası ilgi odağı olmaktadır.

Günümüzde Orta Asya Cumhuriyetleri'nin toplam nüfusu yaklaşık 61 milyon kişidir ve toplam yüzölçümü 3500 km<sup>2</sup> ye yakındır. Bölgenin uzunluğu kuzeyden güneye yaklaşık 2300 km olup batıdan doğuya da yaklaşık 3000 km'dir. Bölge tamamen doğu yarım küresinin sahra kuşağına dahildir. Bölgede yer alan yüksek dağlardaki su kaynakları sayesinde (en yüksek nokta 7495 m) çok çeşitli doğa topluluklarının ve kalabalık nüfusun yaşamasına imkan bulunmaktadır.

Orta Asya bölgesi kuzeyde Rusya, doğu ve güneyde ise Çin Halk Cumhuriyeti, Afganistan ve İran ile sınırlıdır. Bölgede büyük iç denizlerden Aral ve Hazar denizleri yer almaktadır.



Orta Asya bölgesi paleolitik döneminden itibaren yaşam alanı olmuş ve tarihte Zoroastrizm, Budizm, Hristiyanlık ve İslam gibi dünya dinlerinin önemli merkezleri burada bulunmuştur. Ayrıca, bölgeden Büyük İpek Yolu'nun önemli kolları da geçmiştir.

### 2.2.1 Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Sosyo-Ekonomik Durumu

Geçiş döneminin sancılılarıyla beraber Orta Asya Cumhuriyetleri, 1996'dan itibaren düşük düzeyde de olsa pozitif büyümeden giderek artan büyüme hızı trendini yakalamışlardır.

Ekonomik büyümeye, 2002 yılından itibaren yükselen borsa malları fiyatları ile beraber yürütülen makropolitikalar, özellikle doğal gaz ve petrol üretim sektörüne artan yabancı yatırımlar ve bölgedeki siyasi istikrar etki etmiştir.

OAC, ekonomilerinin küçüklüğü, coğrafi uzaklığı ve 1998 Rusya krizine rağmen beklenenin üstünde büyüme göstermiş ve dış ticaretine aşağıdaki gibi yansımıştır. (Tablo 2.3).

**Tablo 2.3** 1994 ve 2004 Yıllarında OAC'nin Toplam İhracat ve İthalatının GSYİH'ya Oranı. (Beklenen ve Gerçekleşen)

	Cari Fiyatlarla				Satın Alma Gücü Paritesine Göre			
	1999 Gerçekleşen	1999 Beklenti	2004 Gerçekleşen	2004 Beklenti	1999 Gerçekleşen	1999 Beklenti	2004 Gerçekleşen	2004 Beklenti
Kazakistan	56,2	66,4	80,7	71,5	15,5	18,1	29,5	25,3
Kırgızistan	84,8	69,4	76,6	72,0	14,8	11,9	16,8	13,9
Tacikistan	124,5	64,7	110,5	68,1	30,1	7,6	29,1	10,4
Özbekistan	33,9	59	78,9	55,4	16,1	9,2	16,8	10,2

Kaynak: World Bank/CEFİR, (2006), Beyond Transition, N. 12, s.6.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Orta Asya Cumhuriyetleri pazar ekonomisine geçiş reformlarını aşamalı olarak yürütmekte, aynı yolu izlemelerine rağmen kendi aralarında farklılıklar göstermektedirler. (Tablo 2.2). En başarılı ve liberal politikaları Kırgız Cumhuriyeti ile Kazakistan yürütmektedir. Diğerleri daha sınırlı sayıda reform yürütmekte olup Türkmenistan halen planlı döneme yakın bir politika izlemektedir.

Günümüzde Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilgili temel veriler Tabo 2.4'te verilmektedir.

**Tablo 2.4** Orta Asya Cumhuriyetleri: Temel Göstergeler

	Yüzölçümü (1000km <sup>2</sup> )	Denize sınırı	Nüfusu (2009) (1000 kişi)	Nüfusun %		Nüfus Yoğunluğu (km <sup>2</sup> kişi)	Nüfus büyüme %	Ortalama Yaş Ömrü	Eğitim Durumu (15 Yaş ve üstü)	İşsizlik %	Fakirlik %*	Kişi Başına GSYİH (\$)	İnsani Kalkınma Endeksi (2005)	Cini Katsayısı**
				Şehir	Kırsal									
Kazakistan	2724,9	Yok	15776,5	57,4	42,6	5,4	1,1	66	99,6	6,6	16,1	8719,0	0,794	33,9
Kırgızistan	199,9	Yok	5303,8	35,1	64,9	26,5	1,0	68,4	98,7	8,2	35,0	959,4	0,696	30,3
Tacikistan	143,1	Yok	7373,8	24,7	75,3	45	2,2	72,2	99,5	2,2	44,4	794,8	0,673	32,6
Türkmenistan	491,2	Yok	5179,6	46,5	53,5	10	1,6	63	98,8	v.y.	44	2915,6	0,713	40,8
Özbekistan	448,9	3. ülkeler ile	27553,3	42,4	57,6	59	1,6	67	v.y.	0,2	26,0	1007,4	0,702	36,8

Kaynak: UNDP Human Development Report 2007-2008; UNCTAD, (2008) Handbook of Statistics; EBRD, Transition Report 2004-2009; Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan İstatistik Kurumları verilerinden derlenmiştir.

\*Fakirlik Oranı: Satın Alma Gücü Paritesine göre günde 2 \$'dan az geliri göstermektedir.

\*\*Cini Katsayısı: "0" tam gelir eşitliğini ve "100" tam gelir eşitsizliğini göstermektedir.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci bölge halkının yaşam seviyesini olumsuz yönde etkilemiş ve eşitsizlik ile fakirlik önemli ölçüde artmıştır.

BM Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne göre, BDT bölgesinde tam fakirlik endeksi<sup>\*\*</sup> 1990'da 1,9 iken 1999'da 6,8'e yükselmiş ve 2005 yılında da ancak 5,4'e düşmüştür. (UN, 2008:2).

OAC nüfusunun büyük çoğunluğu halen fakirlik sınırının altındadır. Başka bir deyişle, bölgenin zengin enerji ve yer altı kaynaklarına dayanan ekonomik büyümesi bölge halkının her kesimine fayda sağladığı söylenememektedir.

Yapılan araştırmalarda da, OAC'nin ihracat ürünlerinin sermaye, insan gücü ve doğal kaynak yoğunluğu faktörlerinden ağırlıklı olarak doğal kaynak yoğunluğu faktörü olduğu görülmektedir. (Tablo 2.5)

\*\* Satın Alma Gücü Paritesine göre günde 1 \$'dan az geliri göstermektedir.

**Tablo 2.5** OAC'nin İhracatındaki Üretim Faktörleri Yoğunluğu (%)

	1996					2000				2003			
	Toplam İhracat	Doğal Kaynak Yoğunluğu	Vasıfsız İşçi Yoğunluğu	Sermaye Yoğunluğu	Vasıflı İşçi Yoğunluğu	Doğal Kaynak Yoğunluğu	Vasıfsız İşçi Yoğunluğu	Sermaye Yoğunluğu	Vasıflı İşçi Yoğunluğu	Doğal Kaynak Yoğunluğu	Vasıfsız İşçi Yoğunluğu	Sermaye Yoğunluğu	Vasıflı İşçi Yoğunluğu
Kazakistan	100	72,4	1,3	15,3	11,0	83,0	0,3	6,4	10,3	86,1	0,3	4,8	8,8
Kırgızistan	100	64,3	8,8	22,1	4,8	70,1	5,4	16,6	7,8	66,3	15,6	11,6	6,5
Tacikistan	100	-	-	-	-	86,7	3,6	8,9	0,8	-	-	-	-
Türmenistan	100	92,5	6,3	0,7	0,6	91,2	7,5	1,2	0,1	-	-	-	-

Kaynak: World Bank, (2005), From Disintegration to Reintegration, Washington DC, ss.84-85.

ODAB ülkeleri ile kıyaslandığında, örneğin, Slovakya'nın ihracatındaki oranlar 2003 yılında doğal kaynak yoğunluğu % 15,4, sermaye yoğunluğu % 21,7 ve vasıflı iş gücünün oranı da % 48,6 olarak gerçekleşmiştir. Yine, Çek Cumhuriyeti'nin 1996 yılı ihracatındaki doğal kaynak faktörü olan % 20,8 oran 2003'te % 12,5'e, sermaye yoğunluğu % 30'dan % 37,1'e ve vasıflı işgücü faktörü % 30,8'den % 35,8'e yükselmiştir. (World Bank, 2005:84-85).

OAC'nin bu dönemdeki ithalatındaki faktörler ise, Kazakistan'ın 1996'daki toplam ihracatının % 28,6'sını sermaye ve % 28,3'ünü vasıflı işgücü faktörü oluştururken, 2003'te aynı faktörler % 37,1 ve % 30,8 oranına gelmiştir. Kırgızistan'da da 1996 yılında %13,9 olan vasıflı işçi faktör yoğunluğu 2003'te %20,2'ye yükselmiştir. (Tablo 2.6).

**Tablo 2.6** OAC'nin İthalatındaki Üretim Faktörleri Yoğunluğu (%)

	1996					2000				2003			
	Toplam İthalat	Doğal Kaynaklar	Vasıfsız İşçi	Sermaye	Vasıflı İşçi	Doğal Kaynaklar	Vasıfsız İşçi	Sermaye	Vasıflı İşçi	Doğal Kaynaklar	Vasıfsız İşçi	Sermaye	Vasıflı İşçi
Kazakistan	100	37,6	5,6	28,6	28,3	23,6	6,0	40,8	29,5	24,6	7,5	37,1	30,8
Kırgızistan	100	54,0	3,6	28,6	13,9	40,2	4,9	40,8	19,1	45,0	9,6	25,2	20,2
Tacikistan	100	-	-	-	-	42,2	2,0	49,1	6,7	-	-	-	-
Türkmenistan	100	32,3	6,0	41,9	19,9	17,1	7,3	43,7	31,9	-	-	-	-

Kaynak: World Bank, (2005), From Disintegration to Reintegration, Washington DC, ss.86-87.

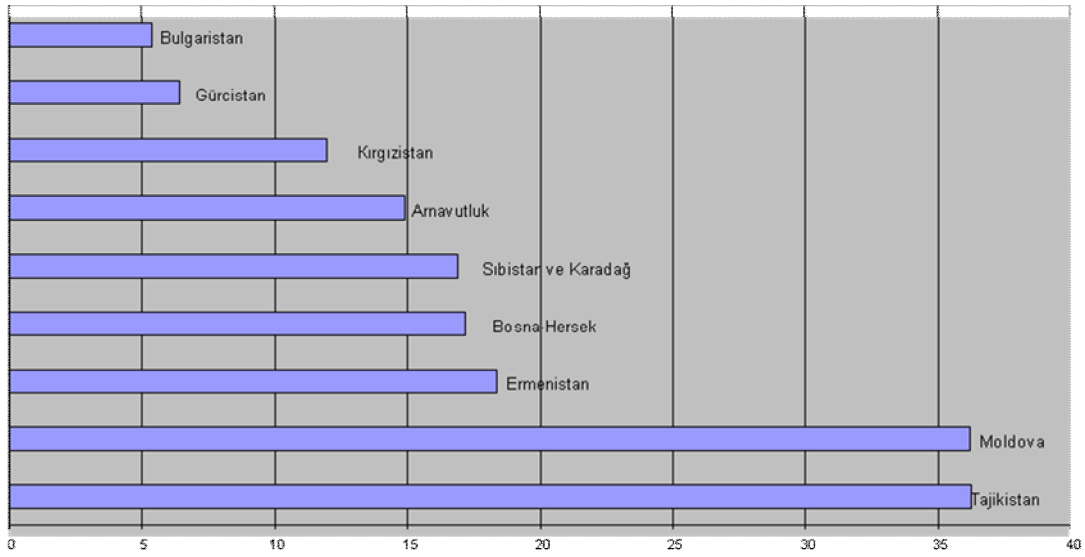
Tablolarda görüldüğü gibi, OAC'nin ihracatı doğal kaynak yoğunlukta olup ithalatının da sermaye ve vasıflı işçi faktörlerinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu durum halen önemini korumaktadır. Başka bir deyişle, Orta Asya ülkelerinin doğal

kaynaklara bağımlılığın kurtulup diğer üretim faktörlerine yoğunlaşmaları, böylece hem bölgede mevcut olan vasıflı iş gücünün istihdam sorununun çözümüne hem de diğer sektörlerin gelişimiyle herkese fayda sağlayan istikrarlı bir ekonomik büyümeye yönelmeleri gerekmektedir.

Yukarıdaki veriler, bölgede yaşanan iş gücü göçünü açıklamaya yetmektedir. En çok göç veren ülkeler, enerji kaynaklarından yoksun olan Kırgızistan ve Tacikistan'dır.

Dünya Bankası'nca yapılan araştırma, göç eden iş gücünün ülkelere gönderdikleri miktarların GSYİH'lerinin önemli bölümünü oluşturduğunu göstermiştir. Örneğin, Tacikistan'da yurt dışı para transferleri 2006 yılında GSYİH'nin %35'ten fazlasını oluştururken Kırgızistan'da da %12 civarındadır. (Şekil 2.2).

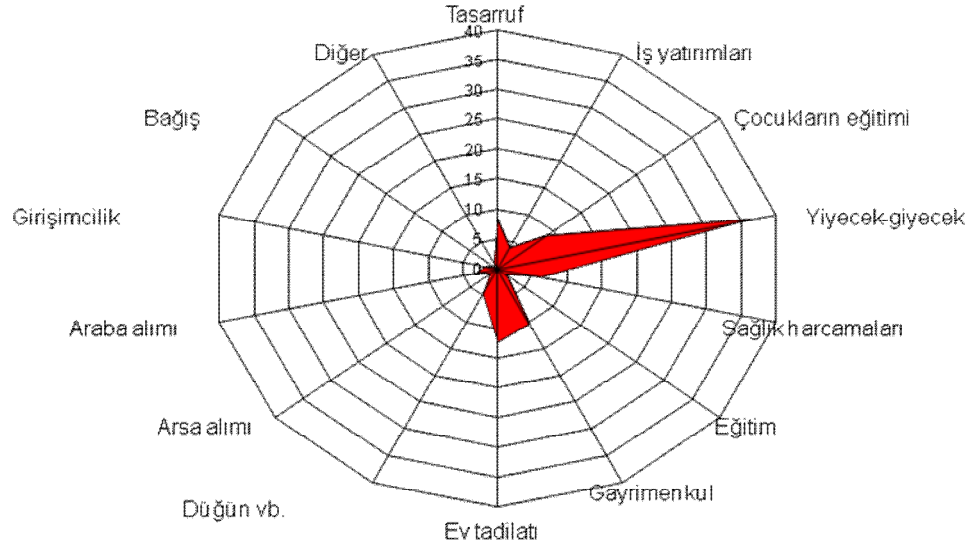
**Şekil 2.2** Yurt Dışı İş Gücü Para Transferlerinin GSYİH'ya Oranları



Kaynak: World Bank, (2008), Migratsiya İ Denejniye Postupleniya Ot Rabotayushih Za Granitsej Grajdan, s.14.

Ancak, gönderilen miktarların daha büyük ölçüde olabileceği düşünülmektedir. Çünkü çalışanlar, para transferi için finans kuruluşlarının yanında dost, akraba gibi gayriresmi yolları da kullanmaktadırlar. (Mitra, 2008:14).

**Şekil 2.3** Yurt Dışı İş Gücü Para Transferlerinin Kullanım Alanları



Kaynak: WorldBank, (2008), Migratsiya İ Denejniye Postupleniya Ot Rabotayushih Za Granitsej Grajdan, s.18.

Para transferlerinin tüketim alanları incelendiğinde ise, miktarın büyük bir bölümü yiyecek ve giyecek gibi temel ihtiyaçlar olduğu görülmektedir.

Bölgedeki iş gücünün varış noktasını Rusya, Kazakistan, Türkiye, Güney Kore gibi ülkeler oluşturmaktadır.

Orta Asya Cumhuriyetleri'nde GSYİH'nın büyüme oranları Tablo 2.7'de verilmektedir. Ülkelerin makroekonomik verilerine daha sonra ayrı ayrı değinilecektir.

**Tablo 2.7** Orta Asya Cumhuriyetleri'nde GSYİH'nın Büyüme Oranları

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Kazakistan	9,8	13,5	9,8	9,3	9,6	9,7	10,7	8,9	3,2	-1,0
Kırgızistan	5,4	5,3	0,0	7,0	7,0	-0,2	3,1	8,5	7,6	2,3
Tacikistan	8,3	10,2	9,1	10,2	10,6	6,7	7,0	7,8	7,9	0,5
Türkmenistan	18,6	20,4	15,8	17,1	14,7	13	11,4	11,6	10,5	6,1
Özbekistan	3,8	4,2	4,0	4,2	7,4	7,0	7,5	9,5	9,0	8,1

Kaynak: BDT Ülkelerarası İstatistik Komitesi, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan İstatistik Kurumu ve IMF verileri ile ABD, (2009), Asian Development Outlook'tan derlenmiştir.

OAC'nin genelinde GSYİH'nın büyüme oranı ortalama % 9-10 civarında gerçekleşmiştir. 2008 yılında dünyada yaşanan finansal kriz bölgeyi de etkisi altına almış ve 2008 yılında seyreden düşüş 2009 yılında daha keskin olmuştur.

Dış finansmanın kesilmesi, gelişmiş ekonomilerdeki arzın düşüşü ve dolayısıyla enerji kaynaklarındaki fiyatların düşmesi en çok Kazakistan'ı etkilemiş, özellikle bankacılık sektörü krize sürüklenmiştir. Diğer ülkeler ise dış ülkelerle daha az entegre olmaları ve enerji kaynaklarının ihracatında uzun dönemli anlaşmalar sayesinde daha az etkilenmişlerdir. (IMF, 2009:13).

Bunlarla birlikte, Tacikistan ve Kırgızistan'da yurt dışı çalışanlarının para transferlerindeki azalmalar halkın sosyal yaşamını olumsuz etkilemiştir.

OAC'den Kırgızistan, ulusal paranın devalüasyonunu önlemek ve cari hesap açığının etkisini yumuşatmak için IMF ile kredi anlaşmasına varmıştır. (UN, 2009:8).

Bölgede, krize karşı Türkmenistan ve Özbekistan hariç diğer ülkeler geniş makroekonomik politikalar yürütmekte ve 2010 yılı için yavaş bir büyüme beklenmektedir. (IMF, 2009: 87).

OAC pazar ekonomisine geçiş sürecinin sancılarını ve sorunlarını yavaş yavaş atlattır. Bununla beraber, ülkelerin ve bölgenin gelişmesini amaçlayan çeşitli uluslararası işbirliklerine gitmektedirler. Bunlardan biri, bölgenin coğrafi izolasyonunu ortadan kaldıracak ve dış dünya ile entegrasyonunu hızlandıracak olan TRACECA Projesi'dir.

TRACECA (Transport Corridore Europe-Caucasus-Asia) Projesi 1993 mayısında Brüksel'de Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin katılımıyla gerçekleştirilen AB konferansında belirlenmiştir. 1995 yılında da BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nda CAETTII (Central Asian External Trade and Transit Transport Initiative) programı kabul edilmiştir. Her iki programın hedefi; AB ve Orta Asya ile Kafkasya ülkeleri (Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan) arası hava, kara, demir ve deniz yolları ağının geliştirilmesi ve teknik desteğin sağlanmasıdır. 1996'da Moğolistan ve Ukrayna, 1998'de de Moldova TRACECA Projesine dahil olmuştur. (Kaiser, 2002:46).

1998 Bakü Konferansı'nda, Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridorunun geliştirilmesine dair bir anlaşma imzalanmıştır.

TRACECA güzergahı daha sonra İstanbul - Batı Avrupa'dan TEN (Trans European Networks) ile bağlanarak Avrupa ile Asya arası işbirliğini ve Avrasya entegrasyonunu artıracaktır.

Projenin tamamlanmasıyla OAC, Avrupa ve Asya-Pasifik Bölgesi'ne doğrudan bağlanacak olup mevcut TransSib demir yoluna alternatif bulacaktır.

Tablo 2.8'de TRACECA ve TransSib güzergahlarının kıyaslamalı özellikleri verilmektedir.

**Tablo 2.8 Çin ve Japonya Limanları ile İstanbul Arası Hatlarının Özellikleri**

TransSib Demiryolu Güzergahı (km)	TRACECA Demiryolu Güzergahı (km)
Tiyantszin – Pekin – Novosibirsk – Almatı – Taşkent = 12469	Tiyantsin – Urumçi – Drujba-Almatı- Taşkent-Seraks- İstanbul= 11180
Lyanyungan – Pekin – Nauşki – Novosibirsk – Almatı – Taşkent – Seraks – İstanbul = 13360	Lyanyungan – Lançjou – Urumçi-Drujba- Almatı- Taşkent – Seraks- İstanbul = 11010
Şahghay – Pekin – Nauşki – Novosibirsk – Almatı – Taşkent – Seraks – İstanbul=13780	Şanghai – Lançjou – Urumçi- Drujba – Almatı – Taşkent – Seraks – İstanbul= 11460
Hong-Kong – Novosibirsk – Almatı – Taşkent – Seraks – İstanbul= 15615	Hong – Kong – Uhan – Lançjou – Urumçi- Drujba – Almatı – Taşkent- Seraks – İstanbul= 12070
Yokogama – Lyanyungan – Pekin – Nauşki – Novosibirsk – Almatı – Taşkent – Seraks – İstanbul =15460	Yokogama- Lyanyungan – Lançjou – Urumçi – Drujba – Almatı – Taşkent – Seraks – İstanbul= 13110

Kaynak: Zhukov S.V., Reznikova O.B. (2001), Central Asia in Socio-Economic Structures of The Modern World, s.444.

TRACECA Projesi'nin güzergahlarına, Orta Asya ülkelerinin ulaştırma alanındaki gelişme stratejileri de uyum sağlamaktadır. Asya Kalkınma Bankası'nın desteği ile bölgede, özellikle demir yolu ağını geliştirme faaliyetleri yürütülmektedir. Örneğin, Kazakistan-Çin arası Drujba–Alaşankou demir yolu hattı hizmete açılmış, Taşkent ve Almatı'da yenileme çalışmaları tamamlanmıştır.

Demir yolu ağlarının üzerinde durulmasının nedeni, büyük ölçekte yüklerin taşınabilmesi, ekonomik olması ve zamandan tasarruf sağlamasıdır.

Bunun yanında, bölgedeki karayollarının da modernizasyonu ve yeni yollar yapımı çalışmaları vardır. Kırgızistan'da Bişkek-Oş güzergahı, Kazakistan'da Almatı-Karaganda-Astana-Burabay güzergahı bunlara örnektir. Ayrıca, Tacikistan-Kırgızistan karayollarının yenilenmesi için AKB 2009 yılında 20 milyon \$'lık destek sağlamıştır. (ADB, 2009:1).

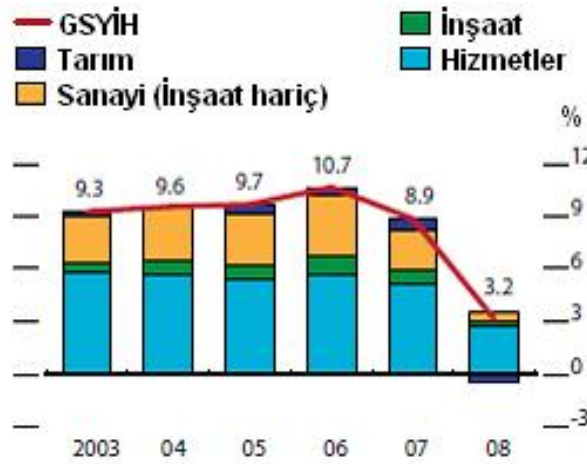
Böylece TRACECA Projesi, yaklaşık 2,2 milyarlık nüfuslu çeşitli din ve ulusları kapsayan 40'tan fazla ülkeyi birbirine bağlayacaktır.

### 2.2.1.1 Kazakistan Cumhuriyeti

Kazakistan OAC arasında yüzölçümü olarak en büyüğüdür. Yaklaşık 16 milyonluk nüfusunun % 60,5'ini Kazaklar, % 34,5'ini Ruslar, % 3'ünü Özbekler, % 2,7'sini Ukraynalılar, % 1,5'ini Uygurlar, % 1,4'ünü Tatarlar, % 0,7'sini Almanlar oluşturup diğer etnik gruplarda mevcuttur. (KCİA, 2009:4-29). Genel temel bilgiler Tablo 2.4'te verilmektedir.

2008 yılına kadar artan petrol ve doğal gaz ihracatı ve yabancı yatırımlar sayesinde ülke ekonomisi ortalama % 9,7 oranında büyüme göstermiştir. (Tablo 2.7 ve Şekil 2.4).

Şekil 2.4 Kazakistan'ın GSYİH'nın Büyüme Oranları



Kaynak: ABD, (2009), Asian Development Outlook, s.142.



2008 yılında, dünya mali krizi, OAC'nden en çok Kazakistan'ı etkilemiş ve ülkenin GSYİH'sı % 3,2 oranında büyüme göstermiştir. Mali kriz, ülkenin bankacılık ve inşaat sektörünü krize sürüklemiş ve Kazakistan Hükümeti zor durumda olan bankaları finanse etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca diğer sektörlerde de geniş kapsamlı çalışmalar yürütülmüştür.

2003-2005 dönemini kapsayan "Endüstriyel Yenilenme ve Kalkınma Programı" kapsamında kurulan devlet kuruluşlarından "Samruk-Kazına" Gelişme Fonu ekonominin canlanması amacıyla bir çok projenin finansörü olmuştur. (EBRD, 2009:64)

Tablo 2.9'da Kazakistan ile ilgili temel makroekonomik bilgiler verilmektedir.

**Tablo 2.9** Kazakistan'ın Makroekonomik Göstergeleri

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	%					
GSYİH Büyüme Oranı	9,3	9,6	9,7	10,7	8,9	3,2
Mal ve Hizmet İhracatı	7,5	10,9	1,4	7,1	5,4	3,9
Mal ve Hizmet İthalatı	-7,6	14,8	13,3	13,7	14,5	9,7
Sanayi Üretim Hacmi	9,1	10,4	10,3	11,1	4,5	2,1
Tarım Üretimi Hacmi	2,1	-0,3	7,3	6,0	8,4	-5,6
Enflasyon (yıllık ortalama)	6,4	6,9	7,6	8,6	10,8	17,2
	(Milyon \$)					
Dış Ticaret Dengesi	3679,0	6785,4	10371,2	14700,0	14142,0	33500,0
İhracat (mal)	13232,6	20603,1	28350,0	38800,0	47350,0	72000,0
İthalat (mal)	9553,6	13817,7	17978,8	24100,0	33208,0	38500,0
Direkt Yabancı Sermaye	2213,4	5436,0	2123,0	6663,0	8000,0	10700,0
GSYİH (Milyar tenge)	4612,0	5870,1	7591,0	10214,0	12850,0	16303,0
Kişi Başına GSYİH (\$)	2062,3	2862,5	3785,8	5261,1	6748,1	8719,0
Sanayi/GSYİH %	25,3	25,4	24,2	23,4	22,4	22,2
Tarım/ GSYİH %	8,8	8,1	7,9	7,6	7,6	6,9
Cari İşlemler Bilançosu/						
GSYİH %	-0,9	1,1	-1,8	-2,3	-7,8	5,2
Dış Borç/ GSYİH %	74,3	76,3	76,0	91,5	92,2	78,2

Kaynak: EBRD, (2009), Transition Report, ss. 65-67; ABD, (2009), Asian Development Outlook, ss.170-173'ten derlenmiştir.

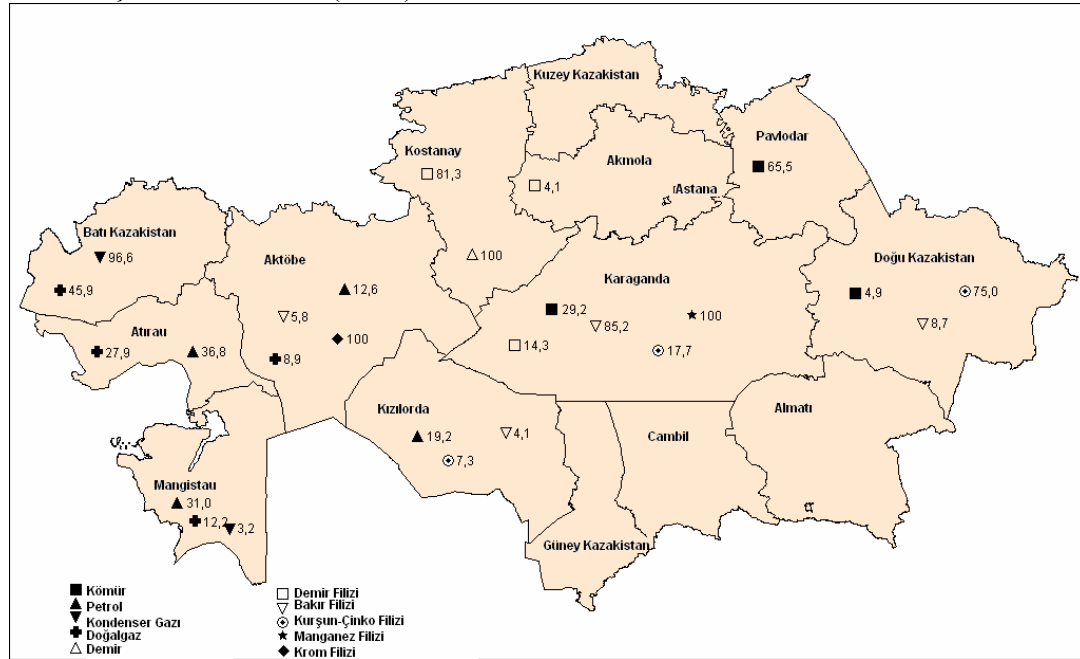
Ülkenin sanayi sektöründe ağırlıklı olarak enerji kaynakları ve madencilik öne çıkmaktadır. Sanayi sektörünün GSYİH'daki oranı % 22,2 olup 2008 yılında % 2,1 oranında büyüyerek yaklaşık 11000 milyar tenge (73 milyar \$) tutarında gerçekleşmiştir. (KCI A, 2009:4).

Petrol ve doğal gaz üretimi her sene artış göstermekte olup 2008 yılında petrol üretimi % 5,3 oranında, doğal gaz üretimi de % 15,1 oranında artmıştır. Maden işletme sektörü ise % 2,9 oranında düşüş göstermiştir.

Kazakistan'ın ısıpatlanmış petrol rezervleri 5,3 milyar ton, doğal gaz rezervleri 1,82 trilyon m<sup>3</sup> ve kömür rezervi de 31300 milyon tondur. (BP, 2009:6-38).

Maden kaynakları bakımından demir, krom, kurşun, çinko ve bakır gibi minerallere zengindir. Metalik bizmut, süngersi titanyum, rafine bakır, mengene ve korsantreleri üretiminin % 90'ı, petrol, kurşun, çinko üretiminin % 80'i ile doğal gaz, kömür, demir cevheri ve krom üretiminin de % 50'den fazlası ihraç edilmektedir. Ülkenin başlıca sanayi dallarının bölgesel dağılımı ve ülke geneli üretim hacmi içindeki oranları Şekil 2.5'te verilmektedir.

**Şekil 2.5** Kazakistan Maden Endüstrisinin Bölgesel Dağılımı ve Toplam Ülke Sanayi Hacmi İçindeki Oranları (2008)



Kaynak: KİA, (2009), Osnovne Pokazateli Raboty Promishlennosti KR verilerinden düzenlenmiştir.

Tarım sektörü, ülkede halen en çok istihdam sağlayan sektör olup istihdamın % 35,8'i bu sektördedir. (TİKA; 2005). En önemli ürünleri buğday, tahıl ürünleri ve pamuktur. Kazakistan'ın istatistik verilerine göre ülkede toplam 175636 işletme tarım sektöründe uğraşmaktadır.

Tarım sektörü, devamlı büyüme göstermektedir ve 2009 yılında % 15 oranında büyüme ile 1620 milyar tenge (10,8 milyar \$) tutarında üretim yapılmıştır. 2008 ve 2007'de ise % 19 civarında büyümüştür. Genel olarak sektörde üretim, yaklaşık % 40'ı hayvancılıktan ve % 60'ı da tarımdan gelmektedir. (KCİA, 2010:3-5).

Ülkenin ihracat ana kalemlerini doğal olarak enerji kaynakları ve maden kaynakları oluşturmaktadır. Renkli metaller ihracatın % 17'sini, madenler % 12'sini oluşturup buğday ve tahıl ürünleri de % 9'luk orana sahiptir. İthalatın ana kalemlerini yiyecek ürünleri, tekstil ve makine/araç ürünleri teşkil etmektedir. 2008 yılında ihracatın % 59'u ve ithalatın % 63'ü BDT ve Baltık ülkeleri ile gerçekleşmiştir. Dış ticarete önemli partneri Rusya'dır. Diğer ticari partnerleri ise, Çin Halk Cumhuriyeti, İsviçre, Almanya, ABD ve İngiltere'dir. (KCİA, 2009).

Kazakistan'ın pazar ekonomisine geçiş sürecinde uyguladığı reformlar başarı performansı Tablo 2.2'de verilmekte olup ortalama notu 2,96'dır.

### **2.2.1.2 Özbekistan Cumhuriyeti**

Özbekistan, Orta Asya'da Büyük İpek Yolu'nun ticari kollarının kesiştiği noktada yer almaktadır. Kuzeyde Kazakistan, kuzeydoğuda Kırgızistan, güneydoğuda Tacikistan, güneyde Afganistan ve güneybatıda Türkmenistan ile sınırlıdır. İdari yapısı 12 bölge ve Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti'nden oluşmaktadır.

OAC'nin en büyük nüfusuna sahip olan ülkenin etnik yapısını 100'e yakın millet oluşturmakla beraber nüfusun % 80'ini Özbekler, % 5,7'i Ruslar, % 4,6'sı Tacikler, % 3,1'i Kazaklar, % 2,5'i Karakalpaklar ve % 1,5'i Tatarlardır. (ÖDİK, 2009).

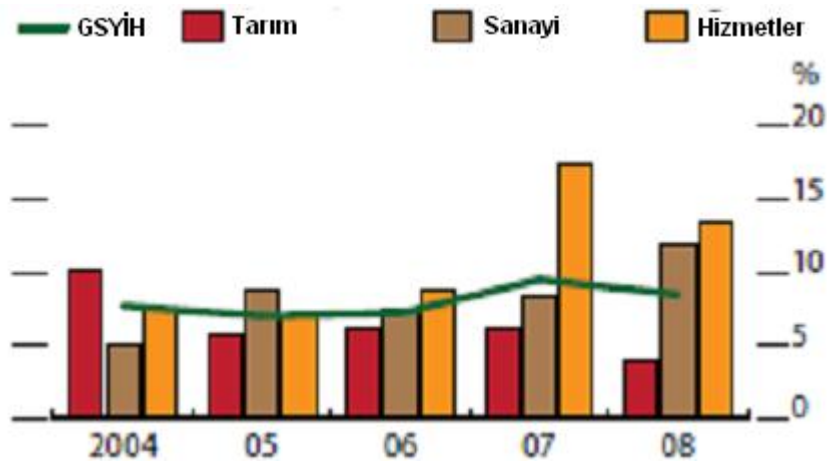
Ülke ile ilgili genel temel bilgiler Tablo 2.4'te verilmektedir.

Serbest piyasa ekonomisine geçişte kademeli bir yöntem tercih eden Özbekistan, hızlı geçişte karşılaşılabilecek büyük üretim ve istihdam kayıplarını önlemeyi ve geçişin doğuracağı ekonomik ve sosyal zorlukları en aza indirmeyi planlamıştır. Reform sürecinde takip edilen kademeli yaklaşım öncelikle gıda ve enerji alanlarında kendi kendine yeterli bir düzeye çıkmayı öngörmüştür. Bu sayede Özbekistan diğer geçiş ekonomilerinde karşılaşılan büyük oranlı üretim ve istihdam azalmalarından ve hayat standartlarında meydana gelen düşmelerden uzak kalabilmiştir. (Aslantaş, 2003).

2009 yılı için serbest piyasa ekonomisine geçiş notu 2,15'tir ve bölgenin az reform yürüten ülkelerindedir. (Tablo 2.2).

2009 yılında ülkenin GSYİH'sı % 8,1 oranında büyüyerek toplam 48097 milyar sum (37284 milyon \$) olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sektörü % 9 oranında, tarım sektörü de % 5,7 oranında büyüme göstermiştir. (ÖDİK, 2009:3).

**Şekil 2.6** Özbekistan'ın GSYİH'nın Büyüme Oranları



Kaynak: ABD, (2009) Asian Development Outlook, s.156.

Özbekistan'ın sanayi yapısı diğer OAC'ne göre ekonomik olarak daha gelişmiş bir yapıya sahiptir. Sanayi sektöründe tarıma dayalı sanayi, hafif ve ağır sanayi önde gelmektedir. Ülke maden kaynakları bakımından zengin olup altın rezervleri ile dünyada dördüncü sıradadır. Ayrıca, uranyumda yedi, bakırda on, doğalgazda on dört ve molibdende de dünyada sekizinci sıradadır. (ODİK, 2009).

Tarım sektörünün önemli ihraç kalemi pamuktur. Özbekistan dünyanın en büyük beşinci pamuk üreticisi ve ikinci büyük pamuk ihracatçısıdır. Diğer tarım ürünlerini badem, pirinç, tahıl ve meyve-sebze oluşturmaktadır.

Tablo 2.10'da ülke ile ilgili genel makroekonomik rakamlar verilmektedir.

**Tablo 2.10** Özbekistan'ın Makroekonomik Göstergeleri

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	%					
GSYİH Büyüme %	4,2	7,4	7,0	7,5	9,5	9,0
Sanayi Üretim Hacmi	6,0	9,4	7,2	10,8	12,1	12,7
Tarım Üretim Hacmi	7,3	8,9	5,4	6,2	6,1	4,5
Enflasyon (yıllık ortalama)	11,6	6,6	10,0	14,2	12,3	12,7
<b>(Milyon \$)</b>						
Dış Ticaret Dengesi	760,8	1037,0	1317,5	1608,2	2263,4	1789,3
İhracat (mal ve hizmet)	3725,0	4853,0	5408,8	6389,8	8991,5	11493,3
İthalat (mal ve hizmet)	2964,2	3816,0	4091,3	4781,6	6728,1	9704,0
Direkt Yabancı Sermaye	82,6	176,6	191,6	173,8	705,2	711,3
GSYİH (Milyar sum)	9844,0	12261,0	15923,4	21124,9	28186,2	36839,4
Kişi Başına GSYİH (\$)	386,5	474,4	567,5	630,8	814,8	1007,4
Sanayi/GSYİH %	15,8	17,5	20,7	22,1	24,0	25,8
Tarım/GSYİH %	28,6	26,4	25,0	24,1	21,7	20,8
Cari İşlemler Bilançosu/ GSYİH %	5,9	7,0	7,4	9,1	7,3	12,8
Dış Borç/ GSYİH %	43,7	37,3	31,3	22,1	16,7	13,4

Kaynak: EBRD, (2009), Transition Report; ABD, (2009), Asian Development Outlook ve Özbekistan Devlet İstatistiki Kurumu verilerinden derlenmiştir.

2009 yılında Özbekistan'ın dış ticaret hacmi 21209 milyon \$'a ulaşmıştır. İhracatı % 2,4 oranında büyüyerek toplam 11771,3 milyon \$ tutarında gerçekleşmiştir. (ÖDİK, 2010:12).

İhracatın ana kalemlerini pamuk ipliği, altın, enerji kaynakları, renkli metaller oluştururken ithalatın ana kalemlerini kimyasal ürünler, makine sanayi ürünleri ve gıda ürünleri teşkil etmiştir. Tablo 2.11'de Özbekistan'ın dış ticaretindeki başlıca pazarları ve oranları verilmektedir.

**Tablo 2.11** Özbekistan'ın Dış Ticaretinin Coğrafi Yapısı (%) (Seçili Ülkeler)

	2006	2007	2008	2009
Rusya	26,2	28,4	20,2	21,0
Çin Halk Cumhuriyeti	6,5	5,3	6,7	9,7
İsviçre	0,6	3,0	5,7	5,7
Ukrayna	5,7	7,5	8,4	7,2
Kore Cumhuriyeti	5,7	4,1	5,5	5,8
Kazakistan	6,7	8,4	4,8	6,2
Türkiye	6,7	5,3	4,1	3,2
İran	6,1	4,1	3,0	2,2
Almanya	3,0	2,3	2,5	2,2

Kaynak: ÖDİK İstatistiki verilerinden derlenmiştir.

Dünya Bankası'nın "Doing Business 2010" verilerine göre, Özbekistan iş ortamı dünya sıralamasında 145. sıradan 183. sıraya gerilemiştir. Bu kadar gerilemesine uluslararası ticaret, vergiler ve izin alma konularında yaşanan zorluklar neden olmuştur. (EBRD, 2009:92).

Genel veriler ile birlikte, Özbekistan'ın istikrarlı büyümesinin sürdürülebilmesi için dünya ekonomisine uyum sağlayacak yapısal ve kurumsal değişikliklerin gerçekleştirilmesiyle mümkün olabilecektir.

### 2.2.1.3 Tacikistan Cumhuriyeti

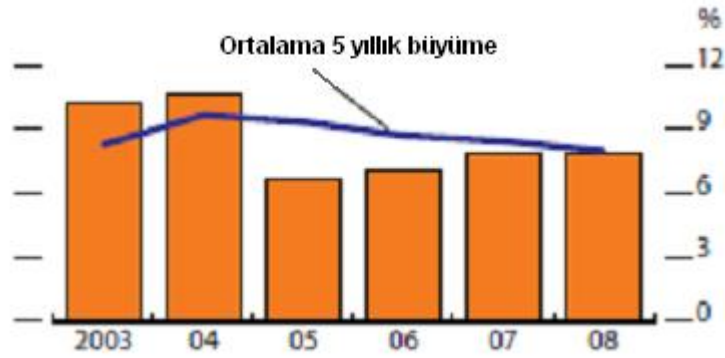
Tacikistan Cumhuriyeti, Pamir dağlarının eteklerinde yer alan ve ülke toprağının % 93'ü dağlık olan bir ülkedir. Tacikistan, Orta Asya bölgesinde tek Farsça konuşan ülkedir. Yaklaşık 7,5 milyon nüfusa sahiptir ve nüfusun çoğunluğunu Tacikler oluşturmaktadır. Ayrıca ülkede çok sayıda Özbek, Rus ve diğer etnik gruplar da mevcuttur. Ülke ile ilgili genel temel veriler Tablo 2.4'te verilmektedir.

Ülke, yer altı kaynaklarına zengin olmasına rağmen bölgenin dağlık arazisi ve yetersiz alt yapısından dolayı üretim yetersiz düzeydedir. 1991-1992 yılları arasındaki iç savaş zaten zayıf olan ekonomiyi daha da zarara götürmüştür. Açık ekonomi politikası

yürütmesine rağmen OAC'nin en fakir ülkelerinden biridir. Tablo 2.2'de Tacikistan'da yürütülen reformların başarı endeksleri verilmiş olup ortalama notu 2,37'dir. (EBRD, 2009:84).

Yürütülen reformlar sayesinde son 5 yılda ülkenin GSYİH'sı ortalama % 8 oranında büyüme göstermiştir. (Şekil 2.7). Fakirlik oranı da 1999 yılına kıyasla (% 81) 2003 yılında % 44,4'e kadar düşmüştür. (ABD, 2008:1).

**Şekil 2.7** Tacikistan'ın GSYİH'nın Büyüme Oranları



Kaynak: ABD, (2009), Asian Development Outlook, s. 157.

2008 yılında ülkenin GSYİH'sı % 7,9 oranında büyüme göstermiş, 2009'da da dünya mali krizin etkisiyle % 0,5 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Tacikistan'ın GSYİH'nın önemli bölümünü yurt dışı işgücünün para transferleri oluşturmaktadır. Şöyle ki, 2006 yılında para transferlerin GSYİH'ya oranı % 30'dan fazla iken 2008 yılında % 43'e kadar çıkmıştır. (EBRD, 2009: 85).

2008 yılında, Tacikistan'ın GSYİH'nın % 18,3'ünü sanayi, % 19,4'ünü tarım, % 8,1'ini inşaat, % 16,4'ünü ticaret ve % 15,3'ünü de hizmet sektörü oluşturmuştur.

Sanayide ise % 47,2 oranıyla renkli metalurji üretimi gelmektedir. Enerji üretiminin payı % 6,0'dır ve % 17,8'lik payını da tekstil sanayisi oluşturmaktadır. (TCİA, 2009).

Tarım sektöründe pamuk ağırlıklı olup, buğday ve tahıl ürünleri yetiştirilmektedir.

Tacikistan'ın dış ticaretine bakıldığında, dış ticaret dengesinin açık verdiği görülmektedir. İhracatın ana kalemlerini pamuk ipliği, alüminyum ve enerji oluşturmaktadır. Alüminyumun alıcısı Hollanda olup ihracatın % 37'lik payına sahiptir. İhracat pazarının % 80'ini BDT dışı ülkeler, geri kalanını BDT ülkeleri oluşturmaktadır ve Rusya'nın payı yaklaşık % 9'dur. İthalatın % 57'si BDT ülkelerinden olup başlıca kalemleri doğal gaz ve petrol ürünleridir.

Diğer makroekonomik verileri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

**Tablo 2.12** Tacikistan'ın Makroekonomik Göstergeleri

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	%					
GSYİH Büyüme %	10,2	10,6	6,7	7,0	7,8	7,9
Sanayi Üretimi	9,9	13,8	8,5	6,7	9,9	-3,5
Tarım Üretimi	9,1	11,3	3,1	4,8	6,5	7,9
Enflasyon (yıllık ortalama)	16,4	7,2	7,3	10,0	13,2	20,4
<b>(Milyon \$)</b>						
Dış Ticaret Dengesi	-84	-276	-481	-326	-1079	-1864
İhracat	797	915	909	1399	1468	1409
İthalat	881	1191	1390	1725	2547	3273
Direkt Yabancı Sermaye	31,6	272,0	54,6	65,9	160,0	300,0
GSYİH (milyon somoni)	4757,8	6167,2	7206,6	9335,2	12804,4	17706,9
Kişi Başına GSYİH (\$)	248,1	328,5	364,3	440,5	578,3	794,8
Sanayi/GSYİH %	30,37	23,64	22,72	21,3	18,3	14,2
Tarım/GSYİH %	24,19	19,22	21,19	21,5	19,4	19,9
Cari İşlemler Bilançosu/GSYİH %	-1,3	-3,9	-2,7	-2,8	-8,6	-7,9
Dış borç/GSYİH %	83,8	56,5	51,5	42,7	40,9	47,0

Kaynak: EBRD, (2009), Transition Report ve Tacikistan İstatistik Kurumu verilerinden derlenmiştir.

Tacikistan çok yüksek hidroenerji potansiyeline sahip olup 1990 yılına kadar bunun ancak % 5'i kullanılmıştır. AET'nin öncülüğünde Santguda-I HES'nin inşaatı tamamlanmış ikincisinin inşaatına başlanmıştır. Ayrıca Rogun HES'i için finansman çalışmaları yürütülmektedir. (Rapota, 2009:18).



Dünya Bankası tarafından yapılan “Doing Business 2010” araştırmasına göre, Tacikistan, 2009 yılında iş ortamı göstergelerinde 164. sıradan 152. sıraya yükselmiştir. BEEPS IV araştırmalarına göre, ülkede girişimciliğin gelişmesini engelleyen en büyük sorunlardan biri yüksek vergilerdir. (EBRD, 2009:84).

#### **2.2.1.4 Türkmenistan Cumhuriyeti**

Türkmenistan, Orta Asya'nın güneybatısında ve sahra bölgesinde yer almaktadır. Kuzeyde Kazakistan, doğuda Özbekistan, güneydoğuda Afganistan, güneyde İran ile sınırlıdır. Batı sınırını Hazar denizi oluşturmaktadır. Başkenti Aşkabad şehridir ve Ahal, Balkan, Daşoguz, Lebap ve Mary bölgelerinden oluşmaktadır.

Nüfusun etnik yapısını % 78 ile Türkmenler, % 9 ile Özbekler, % 7 ile Ruslar, % 2 ile de Kazaklar ve diğer milletler (Azeri, Ermeni, Beyaz Rus, Karakalpak) oluşturmaktadır. (TİDK; 2008). Ülke ile ilgili genel temel veriler Tablo 2.4'te verilmektedir.

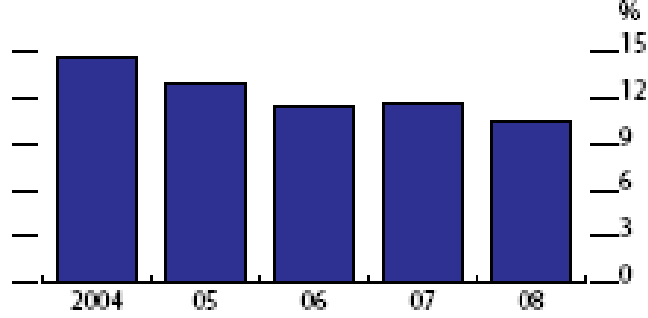
Geçiş ekonomisi sayılmakla beraber Türkmenistan sınırlı sayıda reform yürütmektedir ve serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci başarı endeksi ortalama 1.44'tür. (Tablo 2.2).

2008 yılında kabul edilen yeni Anayasa'da bağımsız ve özel sektöre dayalı serbest piyasa ekonomisinin benimseneceği belirtilmiş, fakat henüz uygulamaya geçilmemiştir. (EBRD, 2008:80). Hizmet sektörü dışında ekonomik yapı halen önemli ölçüde devletin etkin kontrolü altındadır.

Türkmenistan, merkezi planlama sistemine yakın ekonomi politikası yürütmekte olup tarafsız politika izlemektedir. (RFDİB, 2009:2).

Ülkenin GSYİH'sı son yıllarda iki rakamlı büyüme göstermiştir. Petrol ve doğal gazdaki fiyat artışları ile inşaat ve alt yapıdaki devlet yatırımları bu büyümeyi desteklemiştir.

**Şekil 2.8** Türkmenistan'ın GSYİH'nin Büyüme Oranları



Kaynak: ABD, (2009), Asian Development Outlook, s.155.

2007 yılında, ülkenin GSYİH'nin % 38'ini oluşturan sanayi sektörü 2008'de % 53,1 oranına yükselmiştir. Tarım sektörünün oranı % 18,9'dan % 12,1'e inmiş, hizmet sektörünün oranı da %25,8'den % 19,1'e gerilemiştir. (TİDK; 2008).

2009 yılında sanayi üretimi 31 milyar manat ( 2,9 milyon \$) olarak gerçekleşmiş ve önemli bölümünü petrol ve doğal gaz oluşturmuştur. 2008'de enerji kaynaklarının üretimi sanayide % 64,4'üne denk gelmiştir. Bu da, ülke ekonomisinin hammadde üretimine dayalı olup fiyat dalgalanmalarından etkilendiğini göstermektedir.

Türkmenistan'ın petrol ve doğal gaz üretimi ile ısıpatlanan rezervleri aşağıdaki gibidir.

**Tablo 2.13** Türkmenistan'ın Doğal Gaz ve Petrol Üretimi ile Rezervleri

	Rezervleri	Dünyadaki Oranı %	Üretim
Petrol	0,1 milyar ton veya 0,6 milyar varil	0,05	205 bin varil (günde) veya 10,2 milyon ton
Doğal gaz	7,94 trilyon m <sup>3</sup>	4,3	66,1 milyar m <sup>3</sup>

Kaynak: BP, (2009), Statistical Review of World Energy, ss.6-38.

Türkmenistan doğal gazının büyük bir bölümünü "Orta Asya – Merkez" boru hattıyla Rusya'ya ihraç etmektedir. 1997 yılından itibaren İran'a da ihracat

yapmaktadır. 2007’de Çin Halk Cumhuriyeti ile anlaşma sağlanmış ve Türkmenistan-Çin boru hattı inşası başlamıştır. Anlaşmaya göre, Türkmenistan 30 yıl süreyle yılda 30 milyar m<sup>3</sup> gaz ihraç edecektir. Boru hattının finansmanını Çin Ulusal Petrol Şirketi üstlenmiştir. (EBRD, 2008:59).

Yeni hükümetin öncelikli hedefleri arasında doğal gaz sevkiyatının çeşitlendirilmesi yer almaktadır. Gelişme gösteren projelerin arasında Trans-Hazar ve Türkmenistan - Afganistan – Pakistan – Hindistan boru hatları vardır.

2009 yılında Türkmenistan’ın dış ticaret dengesi 18315,3 milyon \$’a ulaşmış ve geçmiş seneye göre % 3,8 oranında artmıştır. İhracat ve ithalatta ilk dört sırayı Rusya, İran, Türkiye ve Çin almaktadır. (TİDK, 2010:4).

Başlıca ihracat kalemi doğal gaz olup Rusya’nın oranı % 50,4’tür. İran, % 23,0 oranıyla ikinci sıradadır.

İthalatta ise, % 15,6 ile Rusya, % 14,0 ile Çin ve % 11,1 oranıyla Türkiye yer almaktadır. Başlıca ithal ürünlerini makine/ekipman, ulaşım araçları, gıda ve tekstil ürünleri oluşturmaktadır.

Ülke ile ilgili seçilmiş makroekonomik veriler Tablo 2.14’te verilmektedir.

**Tablo 2.14** Türkmenistan'ın Makroekonomik Göstergeleri

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	%					
GSYİH Büyüme %	17,1	14,7	13,0	11,4	11,6	10,5
Mal ve Hizmet İhracatı	4,0	11,2	28,3	44,9	27,4	29,3
Mal ve Hizmet İthalatı	40,8	22,1	-6,4	34,8	47,8	41,9
Sanayi Üretim Hacmi	13,5	16,4	8,5	-	-	-
Tarım Üretim Hacmi	9,5	13,0	4,0	-	-	-
Enflasyon (yıllık ortalama)	5,6	5,9	10,7	10,5	8,6	12,0
<b>(Milyon \$)</b>						
Dış Ticaret Dengesi	888,0	705,5	1997,1	4597,8	5334,0	6237,5
İhracat (mal)	3465,0	3853,9	4944,1	7155,5	9114,0	11944,7
İthalat(mal)	2579,0	3148,4	2947,0	2557,7	3780,0	5707,2
Direkt Yabancı Sermaye	226,0	353,7	418,2	730,9	804,0	820,0
GSYİH (Milyar manat)	59404,8	72706,4	91863,2	113073,6	136244,0	247152,0
Kişi Başına GSYİH (\$)	954,9	10781,1	1283,0	1598,6	1960,8	2915,6
Sanayi/GSYİH %	39,7	38,6	-	-	38,0	53,1
Tarım/ GSYİH %	19,6	18,4	-	-	18,9	12,1
Cari İşlemler Bilançosu / GSYİH %	5,2	1,2	10,5	32,2	31,7	18,1
Dış Borç/ GSYİH %	25,7	18,2	12,1	7,7	-	-

Kaynak: EBRD, (2009), Transition Report ve Türkmenistan İstatistik Kurumu verilerinden derlenmiştir.

### 2.2.2 Orta Asya Cumhuriyetleri'nde Bölgesel İşbirliği

Günümüzde küreselleşme eğilimine paralel olarak dünyada çok sayıda bölgesel bütünleşme hareketleri kendini göstermektedir. Bölgeselleşme hareketleri neticesinde, benzer özelliklere sahip, aynı coğrafi bölge içerisinde olan ülkeler güçlerini birleştirerek pazarlık güçlerini artırmayı amaçlamaktadırlar.

Bu trende uygun olarak, Orta Asya Cumhuriyetleri hem kendi aralarında hem de bölge genelinde çeşitli entegrasyon faaliyetleri içerisindeyler. Ayrıca, ülkeleri işbirliğine gitmesini gerektiren bir çok etken bulunmaktadır. Başlıca etkenler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- **SSCB'den miras kalan ekonomik ilişkiler faktörü;** Birbirlerine bağlı kominikasyon ve ulaşım ağları, enerji, doğal gaz ve petrol boru hatları ülkeleri halen birbirine bağlı tutmaktadır.
- **Coğrafi faktörü;** Dünya ekonomisine hemen hemen birbirine yakın malları ihraç etmelerine rağmen, kendi aralarında işbirliği ve komşuluk ilişkileri devam etmektedir.
- **Demografik faktörü;** Orta Asya bölgesinde halen iş gücü ortak pazarı oluşturulmamıştır. Fakat belirli bölgelere devam eden iş gücü bazı bölgelerde böyle pazarın oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca, bölge fazlasıyla iş gücüne sahiptir.
- **Etnik faktörü;** OAC'nin her birinin nüfusu çok çeşitli etnik grupları barındırmaktadır. Özellikle, Sovyet döneminde bölgenin etnik yapısı çok karıştırılmış ve bu etnik gruplar, her ülkenin belirli bir bölgesinde ve ekonomisinde yer edinmişlerdir. Günümüzde bu faktör halen ülkeleri birbirine bağlı tutmaktadır.
- **Genel dışsal faktörler;** Bölge çeşitli dış kuvvetlerin ilgi alanında olup Afganistan'daki olaylar bölgeye olumsuz etki etmektedir.
- **Askeri yapısı faktörü;** OAC'nin askeri gücü bireysel olarak halen zayıftır.
- **Dini faktörü;** Tüm bölgede ağırlıklı olarak İslam dini inancı vardır.
- **Tarihi bağlar faktörü;** OAC, tarihte tümden veya bölgesel olarak Buhara Emiri, Kokand Hanlığı sonrası da Rusya İmparatorluğu ve SSCB altında kalmışlardır. (Olimova, 2000:56).

OAC'nin bölgedeki başlıca ekonomik ve politik entegrasyon faaliyetleri devam eden alt bölümlerde kısaca özetlenmektedir.

### 2.2.2.1 Bağımsız Devletler Topluluğu

Bağımsızlığın ilk günlerinde kurulmuş Bağımsız Devletler Topluluğu'na, Baltık ülkeleri hariç tüm eski sovyet ülkeleri dahil olmuştur. Yalnız, Ukrayna ve Türkmenistan

BDT tüzüğünü imzalamamış ve kurucu üye statüsündedirler. Gürcistan da 2008 yılında BDT'den çıkışını istemiştir. (RFDİB; 2009:31).

### **2.2.2.2 Kolektif Güvenlik Teşkilatı**

15 Mayıs 1992 tarihinde Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan ve Özbekistan Kolektif Güvenlik Anlaşması'nı imzalamışlardır. Zaman içerisinde üye sayısında değişiklikler göstererek yedi üyesi bulunmaktadır. Üyeleri Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan ve Özbekistan'dır. (Safranchuk, 2007:117).

Teşkilatın amacı, bölgede kültürel, ekonomik ve coğrafik sınırların dış güçlerden ve uluslararası terörizmden korumaktır. Teşkilatın önemli faaliyet alanlarından biri de Orta Asya bölgesinde istikrarın sağlanmasıdır.

### **2.2.2.3 Şanghay İşbirliği Örgütü**

1996'da Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından kurulan "Şanghay Beşlisi"nin devamı olarak 2001'de Özbekistan'ın katılımıyla uluslararası bölgesel işbirliği örgütüne dönüşmüştür.

Üye ülkeler:

- ABD'nin tek taraflı dünya egemenlik politikasına karşı dengeleyici bir unsur oluşturarak çok kutuplu bir dünya döneminin doğmasına,
- Orta Asya'da istikrar ve güvenliğin sağlanmasına,
- Terörizmin ortadan kaldırılmasına,
- Ekonomik sorunların çözümüne,
- Orta Asya enerji kaynaklarının bölgesel düzeyde değerlendirilmesine katkı sağlamak amacıyla işbirliği içerisine girmişlerdir. (Büyükbaş, 2005:218).

#### 2.2.2.4 Avrasya Ekonomik Topluluğu

Bölgede, belki de en etkili faaliyette olan bölgesel işbirliği çalışmalarından biridir.

10 Ekim 2000 tarihinde, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan Avrasya Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı imzalamışlardır. Temelini BDT Ortak Gümrük Birliği oluşturmaktadır. 2000 yılında Özbekistan'ın üyeliği kabul edilmiştir. Birliğin amacı, ortak ekonomik pazarın ve gümrük birliğinin oluşturulması ve dünya ekonomik sistemine entegrasyonun sağlanmasıdır. (Naryshkin, 2008:15).

Birliğin öncelikli faaliyet alanları aşağıdaki gibidir:

- **Ulaşım;** Ortak tarifelerin oluşturulması, gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması, yük taşımacılığının artırılması ve ortak kurumların oluşturulması,
- **Enerji;** Orta Asya'nın hidroenerji potansiyelinin bölgesel düzeyde rasyonel kullanımının sağlanması, su ve enerji kullanımındaki sorunların çözümü ve Ortak Enerji Pazarı'nın oluşturulması,
- **İş gücü göçü;** Göç eden iş gücüne ekonomik ve sosyal güvenliğin sağlanması, sorunların çözümü ve denetimi,
- **Sanayi ve tarım;** Topluluğun tarım politikalarının uzlaştırılması, Ortak Pazar ve gerekli kurumsal yapının oluşturulmasıdır.

Topluluğun izlediği politikalarda AB'nin birleşme süreci örnek olmaktadır. Nitekim, 2007 yılında üye ülkeler Ortak Gümrük Birliği için hukuki temelini atmışlardır. (Tokaev, 2007: 12). Ortak Gümrük Birliği çerçevesinde Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan kesin anlaşmaya varmışlardır. İzlenen yolda hayata geçirilen uygulamalar ise:

- İkili anlaşmalarla serbest ticaret yürütülmektedir.
- Topluluk içinde üretilen mallara gümrük vergileri kaldırılmıştır.
- Malların varış noktasında dolaylı vergiler sözkonusudur.

- Birlik içi ortak gümrük tarifesi oluşturulmuş ve uygulanmaktadır.
- Topluluk üyelerinin gümrük yasaları tek düze getirilmektedir. (AETPA, 2007:58).

Yapılan çalışmalar sonucunda, mal tedavülü 2001 yılında 29 milyar \$'dan 2008'de 135 milyar \$'a yükselmiştir. 2006 yılında Rusya ve Kazakistan'ın önderliğinde 1,5 milyar \$'lık sermaye ile Avrasya Kalkınma Bankası kurulmuştur. Topluluğun diğer üyelerinin de zamanla katılması beklenmektedir. (Yazev, 2009:20).

Avrasya Kalkınma Bankası'nın temel görevi, topluluk içinde öncelikli yatırımların hayata geçirilmesidir. Bu çerçevede, Tacikistan ve Kırgızistan'ın hidroenerji potansiyelini etkin kullanmak amacıyla 2008 yılında Tacikistan'da Santguda-I Hidroelektrik Santrali'nin inşaatı tamamlanmış ve Santguda-II HES'nin inşaatı devam etmektedir. Ayrıca, 1990'lı yıllardan beri inşaatı bekleyen Rogun HES'nin tamamlanması için finansman çalışmaları yürütülmektedir. Kırgızistan'da da Kambarata-I ve Kambarata-II HES'nin inşaatı için gerekli finansman sağlanmış ve inşaatı için çalışmalar başlatılmıştır. (Rapota, 2007:18, EBRD, 2008:56).

Bu gelişmeler ile birlikte bölgede yaşanmakta olan su krizinin çözülmesi de amaçlanmaktadır.

Yine, bölgenin enerji kaynaklarının transfer kısıtlılığının çözümü için Trans-Hazar doğal gaz boru hattının inşaatı kararlaştırılmıştır. (Rapota, 2007:18)

Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun gündeminde dış dünya ve diğer ekonomik entegrasyonlarla da işbirliği söz konusudur ve öncelik arz edenler arasında BDT, AB, APEC ve İslam dünyası entegrasyonları vardır. Özellikle son yıllarda hızla büyüyen Çin ve Hindistan ile ilişkiler ağır basmaktadır. (Zverev, 2009:39).

### **2.2.3 Orta Asya'da Çevresel Sorunlar**

Orta Asya Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmalarıyla, SSCB döneminden itibaren süregelen çevresel sorunları da devir almışlardır. Bölgenin en büyük ekolojik sorununu Aral Gölü'nün kuruması ve nükleer sanayi ve denemelerinin etkileri oluşturmaktadır.



Aral Gölü, Amudarya ve Sırdarya nehirlerinin Turan ovasında birikimiyle oluşan dünyanın büyük iç denizlerinden biridir. Hazar Denizi, Superior (ABD, Kanada) ve Victoria (Kenya, Tanzanya) göllerinden sonra dördüncü sıradaydı. 1960'lı yıllarda, gölün su yüksekliği 53,40 m, su yüzeyi 69 bin km<sup>2</sup> ve su hacmi de 1083 km<sup>3</sup> idi ve Amudarya ile Sırdarya'dan toplam 64 km<sup>3</sup> hacminde su almaktaydı. (Aşırbekov ve Zonn, 2003:6-63).

1946 yılından itibaren Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da pamuk mono kültürüne dayanan büyük sulama projeleri ve kontrolsüz tarım ilaçları kullanımı (20-25 kg/ha) Aral Gölü'nü susuz bırakmaya başlamıştır. Örneğin, Özbekistan'da 1964 yılında 4 milyon ton pamuk üretilmiştir. (Kıyaslama için - 2002'de 3,1 milyon ton, 2003'de 2,8 milyon ton).

2001 yılına gelindiğinde, gölün su yüksekliği 22 m'ye ve su hacmi 143 km<sup>3</sup>'e düşmüş ve Amudarya ile Sırdarya'dan gelen su toplamı ancak 3,2 km<sup>3</sup> hacminde olmuştur. (Aşırbekov ve Zonn, 2003:38).

Suyun azalmasıyla bölge toprağının 4 milyon hektardan fazlası çölleşmiştir. Bununla birlikte, gölün çevresine her yıl yayılan 43 milyon tonluk mineral ve tuzlar 1,5-2 milyon km<sup>2</sup>'lik tarım alanlarını etkilemektedir. Bu nedenlerle, 4 milyondan fazla olan bölge halkının yaşam standartları ve geliri düşmüş, biyoçeşitlilik önemli ölçüde azalmış ve içme suyu kalitesi bozulmuştur. Özellikle bölge halkında solunum yolu hastalıkları, kanser türleri gibi çeşitli sağlık sorunlarda önemli artışlar meydana gelmiştir. (MFSA, 2003:14-15).

Aral Gölü'nün kuruması dünyanın yaşadığı en büyük ekolojik olaylardan biridir.

1993 yılında OAC, Aral bölgesinin ekolojik ve sosyo-ekonomik durumunu düzeltmek amacıyla Aral'ı Kurtarma Uluslararası Fonu'nu kurmuşlardır. 2002 yılında da AKUF'un nezdinde 2003-2010 yıllarını kapsayan Geliştirme Programı kabul edilmiştir. (Kosov, 2007:44).

Program içerisindeki çalışmalar, Aral havzasındaki sorunların giderilmesi ve su ile tarım alanlarının yönetiminin iyileştirilmesi yönündedir. Program çerçevesinde Dünya Bankası, UNDP, UNESCO, TİKA, USAID, JICA gibi uluslararası kuruluşların girişimleri devam etmektedir. (MFSA, 2003:6).

Ancak, finansman yetersizliği, sektörler arası koordinasyon bozukluğu ve kurumsal denetimde aksamalar gibi sorunlar nedeniyle plan ve projeler istenilen zamanda ve düzeyde hayata geçmemektedir.

Ayrıca, bölgenin büyüme hızı ve tarım için elverişli toprakların azalması, iklim değişimi gibi faktörler yakın zamanda Aral Gölü'nün eski haline kavuşmasına engel olmaktadır.

Orta Asya bölgesinin bir diğer önemli ekolojik sorunlarından biri de nükleer silah denemelerinin etkileridir. Sovyet döneminde Kazakistan topraklarında 500'den fazla nükleer silah denemesi yapılmıştır. En çok Semipalatinsk, Azgir ve Kapustin Yar'da yapılmış olup ülkede 20'ye yakın poligon mevcuttu. (Zhukov ve Reznikova, 2001:351).

Denemelerin yapıldığı bölgelerde insan sağlığını tehdit eden hastalıklarla beraber genetik bozukluklar, kanser çeşitleri, çocuk ölümleri önemli derecede artmıştır.

Ayrıca, Orta Asya ve özellikle Kazakistan'a, Çin Halk Cumhuriyeti poligonu olan Lobnop'ta 1964'ten beri devam eden nükleer denemeler de olumsuz etki etmektedir. Rüzgarın etkisiyle poligondaki radyoaktif maddeler bölgeye yayılmaktadır. (Zhukov ve Reznikova, 2001:351).

Bölgenin başka bir çevresel sorunu, Kırgızistan ve Tacikistan'daki uranyum işletmeleri ile ilgilidir.

Kırgızistan ve Tacikistan'da uranyum üretimi 1940'larda başlamış ve çevresel etkileri pek dikkate alınmamıştır. Örneğin, Kırgızistan'daki Min-Kuş, Kacı-Say, Sunsar – Şekettar fabrikalarında 40 yılı aşkın bir süre radyoaktif maddeler işlenmiş ve milyonlarca m<sup>3</sup> radyoaktif atıklar yer altındaki sığınaklara hapsedilmiştir. Aynı durum Tacikistan için de geçerlidir. (Kosov, 2007:44).

Her iki ülkenin de dağlık ve deprem riskinin yüksek olduğu düşünülürse, olabilecek toprak kayması, deprem gibi doğal afetler sonucu yeraltındaki atıklar nehirler yoluyla tüm Orta Asya'ya yayılabilecek ve insan sağlığı ile çevreyi tehdit edebilecektir.

Bunlarla birlikte, Hazar denizinde artan petrol ve doğal gaz üretimi de bölgenin çevresel kirliliğini artırmaktadır.

Orta Asya Cumhuriyetleri, 1992 yılında Rio de Jenairo’da kabul edilen Rio Deklerasyonu ile BM İklim Değişikliği Çerçeve Anlaşması, Biyolojik Çeşitlilik Anlaşması, Viyana Ozon Tabakasını Koruma Anlaşması ve Kioto Protokolü gibi birçok uluslararası çevre koruma konvensiyonlarını imzalamışlardır. (UN, 2007:314).

Orta Asya ülkelerinin çevre konusunda kurumsal yapıları mevcut olup çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması konusunda ulusal stratejileri kabul etmişlerdir. Gün geçtikçe ülkelerarası işbirliği artmaktadır. Bu noktada uluslararası kuruluşların maddi ve teknik yardımlarının katkısı büyüktür.

Bu bağlamda, 2001 yılında, OAC’nın Çevre ve Ekoloji Bakanlıkları arasında “Orta Asya Bölgesel Çevre Koruma Hareketler Planı” kabul edilmiştir. (UN/WSSD; 2006:11).

Plan, kısa ve uzun dönemli projeleri içermekte ve denetimini Sürdürülebilir Kalkınma Ülkelerarası Komisyonu yürütmektedir. Plan çerçevesinde çözümünü bekleyen öncelikli çevresel sorunlar aşağıdaki gibi belirlenmiştir. (UN/WSSD, 2006: 12).

- Bölgesel düzeyde çöp atıklarının yönetimi,
- Hava koruması ve yönetimi,
- Su kaynaklarının kalitesinin korunması ve yönetimi,
- Toprak arazilerinin sürdürülebilir kullanımı ve yönetimi,
- Dağ ekosisteminin korunması ve yönetimi,
- Çevresel sürdürülebilir kalkınma için toplum bilincinin artırılmasıdır.

Orta Asya Cumhuriyetleri’nin öncelikli ulusal çevre sorunları ise aşağıdaki gibi özetlenebilir. (UN/WSSD, 2006:47).

### **Kazakistan**

1. Su kaynaklarının yetersizliği,
2. Otlak ve tarım alanlarının bozulması,
3. Şehir hava kirliliği,

4. Petrol üretim bölgelerindeki çevresel kirlilik,
5. Katı atık ve çöplerin çevreye verdiği kirlilik,
6. Akarsuların kirliliği.

### **Kırgızistan**

1. Su kaynaklarının verimsiz kullanımı,
2. Topraklarının bozulması,
3. Orman alanlarının tahribi ve aşırı kullanımı,
4. Biyoçeşitliliğin korunması,
5. Madencilik sektörünün çevreye etkisi,
6. Atıkların depolanması ve geri dönüşümün sağlanması.

### **Tacikistan**

1. Su kaynaklarının aşırı kullanımı, yanlış drenaj ve sulama sisteminden kaynaklanan çölleşme ve toprak bozulması,
2. Toprak erozyonu,
3. Tarım alanlarının tükenmesi ve verimliliğinin azalması,
4. Su kaynaklarının kirliliği,
5. Çevresel sorunlardan kaynaklanan sağlık sorunları,
6. Sanayi sektörünün yarattığı çevre kirliliği,
7. Çöp atıklarının toplanması ve depolanması.

### **Türkmenistan**

1. Toprakların bozulması (tuzlanma, kirlilik),
2. İçme ve sulama sularının kirliliği,
3. Doğal gaz üretimine bağlı çevre kirliliği,
4. Biyoçeşitliliğin korunması.

### **Özbekistan**

1. İçme suyu yetersizliği,
2. Su kirliliği
3. Toprak bozulması ve kirliliği,

4. Çevresel sorunlara bağlı sağlık sorunları,
5. Biyoçeşitliliğin korunması,
6. Çöp atıklarının depolanması ve toplanması.

#### **2.2.4 Orta Asya Cumhuriyetleri'nde Turizm Potansiyeli**

Orta Asya bölgesi, büyük devletlerin ve imparatorlukların çıkarlarının çatıştığı topraklar olmasıyla birlikte dünya medeniyetlerinin gelişimini etkileyen ilmi, dini, felsefi ve ticari okulların merkezi olmuştur.

Günümüz tarihçileri Orta Asya'yı "İpek Yolu'nun en renkli gerdanlığı" ifadesi ile tarif etmektedirler.

Tarihe ışık tutan, M.Ö. I. bin yılların önemli devletleri Baktriya, Sogdiana, Horezm ve daha sonraları gelişme gösteren kültür ve sanat merkezleri Semerkand, Nisa, Hiva, Buhara, Merv, Termez bu topraklarda yer almaktadır.

Bunlarla birlikte, dünyaca ünlü düşünürler ve bilim adamları; Abu Ali İbn Sina, Beruni, Firdovsi, Rudaki, Navoi Orta Asya'da yaşamışlardır.

Ayrıca, dünya tarihinin en önemli kültür ve ticari güzergahı İpek Yolu, Orta Asya'dan geçmiştir.

Bağımsızlık sonrası Orta Asya Cumhuriyetleri, kültür, turizm ve ticari alış-verişin artırılması için İpek Yolu'nun yeniden canlanması taraftarı olmuşlardır.

1993 yılında Dünya Turizm Örgütü'nün kabul ettiği "İpek Yolu Turizmi Konsepti" bu gelişmeye umut vermiştir.

Bununla birlikte, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Çin Halk Cumhuriyeti BM Kalkınma Programı olan "İpek Yolu Bölgesel İşbirliği" projesine katılmışlardır. Programın amacı, bölgenin ekonomik kalkınmasıyla birlikte İpek Yolu ve bölgesel sürdürülebilir turizmin gelişiminin sağlanmasıdır. (UNDP, 2000:5).

Proje çerçevesinde yapılacak faaliyetler; İpek Yolu tarihi eserlerinin envanterinin çıkarılmasını, özel sektörün katılımı ile İpek Yolu güzergahlarındaki yöre ve merkezlerde turistik hizmet kalitesinin artırılmasını ve doğa ile tarihi eserlerin

korunmasını içermekte olup bu konuda başarılı olanlara, “BM İpek Yolu Şehri” ünvanı verilmesi planlanmıştır.

Bu sayede Orta Asya Cumhuriyetleri’nin, gerekli çabayı gösterdikleri takdirde hem bölgesel hem de ülkesel turizmi büyük bir ivme kazanacaktır.

#### **2.2.4.1 Kazakistan’ın Turizm Potansiyeli**

Kazakistan ekonomisinin büyümesine katkıda bulunacak enerji kaynakları ve madencilik hariç sektörlerin belirlenmesi amacıyla 2004 yılında Ekonomi Bakanlığı’nın Analitik – Pazarlama Araştırmalar Merkezi ile “J.E. Austin Associates Inc” şirketi tarafından “Faaliyetteki İşletmelerin Rekabet Edebilirliği ve Kazakistan Ekonomisinin Öncelikli Sektörlerinin ve Gelişme Stratejilerinin Belirlenmesi” adı altında çalışma gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda öncelikli sektörlerden biri olarak turizm sektörü seçilmiştir.

Uzmanlara göre Kazakistan’ın turizm alanındaki avantajlarını kültürü (kültür, etnoturizm), zengin doğası (ekoturizm), büyüyen iş ortamı (iş turizmi) ve spor-macera turizmi oluşturmuştur. (KCH, 2006:8).

Proje çalışmalarında İtalya, ABD, BAE ve Türkiye gibi ülkelerin turistik merkezlerinin gelişimi dikkate alınmıştır. Proje sonucuna göre hükümet kararıyla 2005 yılında Almatı şehri pilot bölge seçilmiş ve “International Consulting Group on Tourism İPK” tarafından bölgenin turizm potansiyeli incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre de Kazakistan’ın turizm endüstrisinin gelişme stratejileri belirlenmiş, projelerin gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.

Bu çerçevede yapılan bazı çalışmalar aşağıdaki gibidir:

- Kazakistan Hükümeti’nin, 17 Eylül 2005 No: 925 tarihli kararıyla turizm sektörü, ekonominin öncelikli sektörleri arasına alınmış ve yatırımcılara yatırım teşvikleri sağlanmıştır.

- Milli Park, Doğa Parkı vb. özel koruma alanlarına hem yabancı hem yerli ziyaretçilere tek giriş ücretleri düzenlenmiştir.
- Kazakistan-Rusya Hükümetlerarası Komisyonu protokolünde “Baykonur” uzay istasyonunda iç ve uluslararası turizmi geliştirme faaliyetleri içeren değişiklikler yapılmıştır.
- Dünya Turizm Örgütü’nün desteğiyle, 2006 yılında Almatı’da DTÖ’nün sürdürülebilir turizmin gelişimi toplantısı gerçekleştirilmiştir.

Bunlarla birlikte, ülke genelinde Turizmi Geliştirme Programı kabul edilmiş ve günümüzde 2007-2011 yılları arası Turizmi Geliştirme Programı yürürlükte dir.

Programın amacı, rekabet edebilir turizm sektörünün geliştirilmesi, turizm sektöründeki istihdamın artırılması, uluslararası ve iç turizmin geliştirilmesi ve turizm gelirlerinin artırılmasıdır.

Programın ilk etabı olan 2007-2009 yıllarında;

- İç turizmde 3,4 milyon olan turist sayısını 2009’da 4 milyona çıkarmak,
- İncoming turizmde 4,5 milyon olan turist sayısını 2009’da 6 milyon turiste çıkarmak öngörülmüştür.

İkinci etabı olan 2009-2011 yıllarında;

- İç turizmde 2011 yılında 4,5 milyon turiste ulaşmak,
- İncoming turizmde de 9,5 milyon turiste ulaşmak amaçlanmıştır.

Bu gelişmeler eşliğinde 2007-2011 yılları arası toplam 603,2 milyar tenge (4,1 milyar \$) gelir ve 550 bin kişinin bu alanda istihdam edilmesi hedeflenmiştir.

Turizmi Geliştirme Programı dahilinde aşağıdaki projeler öncelikli olarak belirlenmiştir: (TSB; 2009:3).

- Almatı ve Batı Kazakistan bölgesinde kış turizmine yönelik alt ve üst yatırımlar,
- Astana, Aktau, Ufa, Ust-Kamenogorsk, Kokşetau, Uralsk şehirlerinde 3 yıldızlı oteller zinciri,

- Akmola bölgesinde Burabay Milli Park çerçevesinde ekoturizm için gerekli yatırımlar,
- Yine bu bölgede Şuçinsk – Burabay tatil alanının oluşturulması, rekreasyon, dinlenme ve golf turizmi için yatırımlar,
- Balhaş gölünün etrafında Balhaş-Nursoya uluslararası dinlenme merkezinin oluşturulması,
- Baykonur şehrinde, Space World uzay turizmi merkezinin ve İpek Yolu köyünün oluşturulması,
- Kızılorda bölgesinde Korkıt-Ata köyünde kültürel ve ekoturizme cevap verecek ve Kambaz Gölü etrafında iç turizme yönelik yatırımlar,
- Güney Kazakistan bölgesinde yer alan Türkistan ve Otrar’da büyük İpek Yolu merkezleri için yatırım projeleri,
- Atırau bölgesi Sarayışık tarihi şehirde rekreasyon ve tarih turizmine yönelik yatırımlar,
- Batı Kazakistan bölgesinde Alaköl ve Markaköl gölleri ve Buhtarma su barajı etrafının turizm amaçlı geliştirilmesidir.

Tüm bunlarla birlikte, Turizm Geliştirme Programı’nda Kazakistan’ın turistik ürünlerinin tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin arttırılması, kalifiye personel yetiştirilmesi ve geliştirilmesi, enformasyon faaliyetlerinin yürütülmesi, çocuk ve gençlik turizmini destekleyen politikalar öngörülmüştür.

#### **2.2.4.1.1 Kazakistan’ın Turizm Talebi ve Geliri**

Kazakistan İstatistik Ajansı’nın verilerine göre, 2009 yılında ülkeye 6 600 700 kişi giriş yapmış bunlardan 260 090’ı turistik hizmetlerden yararlanmıştır. Toplam turistik hizmetlerden yararlanan kişi sayısı ise 1 167 707 olmuştur. (Tablo 2.15)



**Tablo 2.15** Kazakistan'daki Turistlerin Sayısı

	2005	2008	2009
Toplam	1 817 402	3 073 259	1 167 707
Gelen turist sayısı	304 664	618 732	260 090
Giden turist sayısı	217 961	270 554	77 003
İç turizm	1 294 777	218 973	830 614

Kaynak: KCİA, Razvitie Turizma i Gostinichnogo Hozyaystva v Respublike Kazahstan, 2008-2009 yılları ve KCH, (2006), Turizmi Geliştirme Programı verilerinden derlenmiştir.

Turistlerin çoğunluğu iş gezisi (% 63,2) ve tatil amaçlı gezmişlerdir. (% 30,9).

**Tablo 2.16** Kazakistan'da Turistlerin Ziyaret Amaçları

	2008	2009
Toplam	3 073 259	1 167 707
Dinlenme-rekreasyon	1 074 488	361 184
Akraba ziyareti	69 171	26 856
İş gezisi	1 799 009	738 214
Tedavi amaçlı	19 654	6 152
Dini amaçlı	7 820	3 362
Ticaret amaçlı	85 832	24 437
Diğer	17 285	7 502

Kaynak: KCİA, Razvitie Turizma i Gostinichnogo Hozyaystva v Respublike Kazahstan, 2008-2009 yılları verilerinden derlenmiştir.

Turistlerin hizmet aldıkları işletme türleri ise aşağıdaki gibidir:

**Tablo 2.17** Turistlerin Hizmet Aldıkları İşletme Türleri

	2008	2009
Toplam	3073259	1167707
Turistik Acenta	473947	132127
Oteller	1801087	715141
Turistik Hizmeti Veren Şahsi İşletmeler	23117	7079
Turistik Konaklama Hizmeti Veren Şahsi İşletmeler	775108	313360

Kaynak: KCİA, Razvitie Turizma i Costinichnogo Hozyaystva v Respublike Kazahstan, 2008-2009 yılları verilerinden derlenmiştir.

Verilere göre, toplam turistlerin % 27'si bireysel işletmeleri seçerken % 61'i de otel işletmelerini tercih etmişlerdir.

Turizm endüstrisinden sağlanan gelir 2003 yılında 9 055 milyon tenge tutarında gerçekleşmiş ve sürekli artmıştır. Fakat 2009 yılında bir önceki seneye göre % 50'den fazla gerilemiştir.

**Tablo 2.18** Kazakistan'ın Turizm Gelirleri

milyon	2003	2004	2005	2007	2008	2009
Tenge	9 055,0	22 386,9	29 944,0	53 863,0	66 046,0	27 586,0
\$	62,8	172,2	223,5	446,3	440,3	189,0

Kaynak: KCİA, Razvitie Turizma i Gostinichnogo Hozyaystva v Respublike Kazahstan, 2008-2009 yılları, KCH, (2006), Turizmi Geliştirme Programı ve TSB verilerinden derlenmiştir.

Yukarıdaki istatistiki verilerin yanında Birleşmiş Milletler istatistiğine göre, yıllar itibariyle ülkeye gelen turist sayısı ve toplam harcaması aşağıdaki gibidir: (Tablo 2.19).

**Tablo 2.19** Kazakistan'a Gelen Turist Sayısı

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Gelen Kişi Sayısı (bin kişi)	1683	2693	3678	3237	4291	4365	4707
Toplam Harcama (milyon \$)	403	502	680	638	803	801	973
Ulaşım Hariç Harcama (milyon \$)	356	452	622	564	718	701	838

Kaynak: UNCTAD, (2008), Handbook of Statistics, NY and Geneva, s. 270.

#### 2.2.4.1.2 Kazakistan'ın Turizm Alt ve Üst Yapısı

Ülkede toplam turistik işletme sayısı 2327'dir. 2000 yılında toplam 159 konaklama işletmesi varken 2009 yılında 547 işletme sayısına ulaşmıştır. Otellerin çoğu başkent Astana'da yer almaktadır. Konaklama işletmelerinin 38'i devletin olup 69'u yabancı ortaklı ve 27'si de yabancı statüsündeki işletmelerdir. 2008 yılında otellerin doluluk oranı % 17,7 olarak gerçekleşmiştir. Bireysel işletmelerin doluluk oranı da % 15,7 düzeyinde olmuştur. (KCİA, 2009: 31-32).

**Tablo 2.20** Kazakistan’ın Turistik İşletmelerinin Sayısı

	<b>2005</b>	<b>2007</b>	<b>2008</b>	<b>2009</b>
Toplam turistik işletme sayısı	1424	v.y	2376	2327
Turistik acenta	846	1007	1163	1122
Oteller	385	v.y	528	547
Turistik hizmeti veren bireysel işletmeler	30	51	64	59
Turistik konaklama hizmeti veren bireysel işletmeler	163	v.y	621	599

Kaynak: KÇİA, Razvitie Turizma i Gostinichnogo Hozyaystva v Respublike Kazahstan, 2008-2009 yılları ve KCH, (2006), Turizmi Geliştirme Programı verilerinden derlenmiştir.

İstatistiki verilere göre, konaklama işletmeleri arasında en çok üç ve dört yıldızlı oteller talep görmektedir. Bundan dolayı özel sektörün yatırım projelerinde üç yıldızlı oteller zinciri gibi projeler dikkat çekmektedir.

Ülkede hem iç turizmin gelişmesi hem ülke içi seyahatlerin rahatça yapılabilmesi için karayolları ve demiryollarının nicelik ve nitelik olarak yetersizliği Turizmi Geliştirme Programı’nda yerini almıştır. Çalışmalar Ulaştırma Bakanlığı ile işbirliği çerçevesinde yürütülmekte olup Devlet Demir Yolları 2002 yılından itibaren “İpek Yolu İncisi” hattını yürürlüğe koymuştur. Hattın geçtiği şehirler; Almatı, Taraz, Şımkent, Taşkent, Semerkant, Urgenç, Bişkek ve Balıkçı’dır. Yine Karayolları Müdürlüğü Özbekistan, Rusya ve Türkmenistan’a bağlayan bazı yolları genel kullanım alanına açmıştır. (TSB, 2009).

Yabancı turistlerin tercihi çoğunlukla hava yoludur ve ülkeye KLM, British Airlines, Asiana Air Arabia, China South Airlines, Turkish Airlines gibi şirketlerin uçuşları mevcuttur. Kazakistan’ın milli hava yolu şirketi Air-Astana da Almanya, Hollanda, Türkiye, Güney Kore, Tayland, Hindistan, BAE gibi ülkelere uluslararası uçuşları düzenlemektedir.

### 2.2.4.1.3 Kazakistan'ın Tarihi ve Doğal Değerleri

Daha önce belirtildiği gibi, Kazakistan'ın ekoturizm ve dinlenme-rekreasyon turizmine uygun potansiyeli vardır. Diğer yandan, İpek Yolu'nun geçtiği güzergah üzerindeki tarihi şehirleri ile diğer tarihi eserleri tarih ve kültürel turizm için önemli çekicilikleri oluşturmaktadır.

Bu hususta, Kazakistan Hükümeti, Birleşmiş Milletler'in "İpek Yolu Bölgesel İşbirliği ve Gelişimi" programını imzalayarak İpek Yolu turizminin geliştirilmesini ve ekonomik getirisini artırmayı amaçlamaktadır.

Ülkenin  $\frac{3}{4}$ 'ü deniz seviyesinden 100-300 m'deki bozkırlar ile kaplıdır. En yüksek noktası Han-Tengri zirvesidir (6995m). Komşuları Kırgızistan, Çin Halk Cumhuriyeti ile sınırlarını birleştiren Orta Tien-Shan Dağları'na ve Altay'ın simgesi olan Buz Dağı'na (4506 m) dağ tırmanışları turları düzenlenmektedir. Kırgızistan'ın bir bölümü olan bölgelerle birlikte her iki taraftan da kombineli turlar yapılabilmektedir. (KTB; 2007).

Ülkede 8000'den fazla nehir ve ırmak, 48000'e yakın büyük ve küçük göller vardır. Bunlardan turizm amaçlı ve potansiyeli olanlar; Çarın nehri ve İli nehri (rafting), Markaköl, Alaköl, Büyük Almaty Gölü, Zaysan, Balhaş, Tengiz ve Kölsay'dır.

Kazakistan'ın doğal değerleri 109 adet özel koruma alanları oluşturularak koruma altındadır. Bunlardan 10'u Milli Parklar, 10'u Milli Doğa Parkları, 3'ü rezervat, 26'si doğa anıtı, 5'i milli koruluklar, 50 adet doğa koruma alanı ve 5 tane botanik bahçesidir. (KCİA, 2008:5).

Toplam 22115,5 bin hektarlık korunan alanın % 10,7'ini ormanlık ve % 2,1'lik alanını da su yüzeyi oluşturmaktadır.

Tablo 2.21'de ülkenin milli ve doğa parkları ile koruma altındaki fauna<sup>\*\*\*</sup> ve flora<sup>\*\*\*\*</sup> sayısı verilmektedir.

---

\*\*\* Hayvan türü

\*\*\*\* Bitki örtüsü

**Tablo 2.21** Kazakistan'daki Milli Park ve Doğa Parkları ile İlgili Temel Veriler

	Bulunduğu Bölge	Toplam Yüzölçümü (bin hektar)	Korunan Tür Sayısı		
			Hayvanlar	Kuşlar	Bitkiler
<b>Milli Parklar</b>					
Korgaljin	Akmola	258963	62	339	443
Almata	Almatı	71700,0	45	177	1440
Alaköl	Almatı	19712,9	62	269	271
Naurzin	Kustanay	191381	61	289	687
Barsakelmes	Kızılorda	160826	41	178	306
Ustyurt	Mangıstau	223342	45	111	263
Aksu-Jabaglı	Güney Kazakistan	131934	71	267	1737
Karatay	Güney Kazakistan	34300	33	118	540
Batis-Altay	Doğu Kazakistan	86122	66	152	880
Markaköl	Doğu Kazakistan	102979	71	261	720
<b>Doğa Parkları</b>					
Kokçetau	Akmola	182076	76	224	624
Burabay	Akmola	83511	70	209	828
İle-Alatou	Almatı	199703	67	198	1033
Şarın	Almatı	88136	8	63	740
Altın-Emel	Almatı	160913	133	260	1800
Kölsay Küldesi	Almatı	161045	230	197	704
Korkardı	Karaganda	90323	68	174	777
Sayram-Ugam	Güney Kazakistan	149053	64	300	1659
Bayanaul	Pavlodar	68453	67	144	485
Katon- Karagay	Kuzey Kazakistan	643477	82	280	1000
<b>Doğa Koruları</b>					
Irgiz-Turgay	Aktöbe	763549	68	250	390
Ertis Ormanı	Pavlador	277961	21	40	84
Semey Ormanı	Doğu Kazakistan	662167	19	10	54

Kaynak: KCİA, (2008), O Deyatelnosti Osobo Ohranyaemih Territoriy v Respublike Kazahstan, ss.9-15'ten derlenmiştir.

#### 2.2.4.2 Özbekistan'ın Turizm Potansiyeli

Özbekistan'ın tarihi geçmişi ve sahip olduğu doğasıyla turizm potansiyeli yüksek olan ülkelerdendir. Tarihi şehirlerinden Semerkand, Buhara ve Şahrizab

1990’lardan sonra UNESCO’nun Dünya Miraslar Listesi’ne alınmıştır. OAC içinde tarihi eser bakımından Özbekistan, en zengin ülkedir.

Sovyet döneminde Orta Asya turlarının başlangıç noktası ülkenin başkenti Taşkent şehri idi. O dönemde yılda bir milyona yakın kişinin ziyaret ettiği ülkede son yıllarda kırk-elli bin civarında seyrettiği ifade edilmektedir. (TİKA, 2004:43).

Birleşmiş Milletler istatistiğine göre de 2006 yılında ülkeyi 281 bin kişi ziyaret etmiştir. (Tablo 2.22)

**Tablo 2.22** Özbekistan’a Gelen Turist Sayısı

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Gelen Kişi Sayısı (bin kişi)	302	345	332	231	262	242	281
Toplam Harcama (milyon \$)	63	372	68	98	57	v.y	v.y.
Ulaşım hariç harcama (milyon \$)	27	22	22	24	28	28	43

Kaynak: UNCTAD, (2008), Handbook of Statistics, NY and Geneva, s. 278.

Bu denli düşmesinin nedeni, turistik tesis ve servis yetersizlikleri, ülkeye giriş-çıkışlarda vize sorunu ve ülke içi seyahatlerde yaşanan bürokratik zorluklardır. Örneğin; 28 Temmuz 2004 tarihli No: 360’lu Bakanlar Kurulu Kararnamesi’ne göre, yabancı turistleri kabul eden devlet ve özel şirketler aşağıdaki bilgileri içeren belgeyi tur başlangıcının 5 gün öncesinden Ulusal Şirketi “Uzbek Turizm’e ibraz etmek zorundadırlar.

- Grubun giriş tarihi ile hangi gümrükten giriş yapacağı, uçak sefer sayıları, kişi sayısı ve geliş ülkesi,
- Tur güzergahları ve konaklama (pansiyon dahil) noktaları ve isimleri,
- Rehber ve araç bilgileri.

Ayrıca tur şirketi, geliş ve gidişleri belirtilen tarihlerde organize etmek, gerekli durumlarda turistler ile ilgili bilgileri emniyet kurumlarına vermek ve turistlerin yasaları çiğnememesine yardımcı olmak zorundadırlar. (Uzbek Turizm, 2004:1-3).

Vatandaşların yurtdışı gezileri sırasında ise, tur şirketinin tur başlangıcının 3 gün öncesinden ibraz ettiği belgelere göre, eğer “Uzbek Turizm” yurtdışı çıkış izni verirse, grup seyahate çıkabilmektedir.

Tur dönüşü sonrası da tur şirketi yetkilisi, “Uzbek Turizm”e 7 gün içinde turistlerin dönüşü ile bilgi vermek zorundadır.

Dolayısıyla, bu tarz formaliteler dinlenmek ve gezmek isteyen turistin gelişi ve gidişine, turizm işletmelerinin büyümesine engel olmaktadır.

Turizm Bakanlığı niteliğinde olan “Uzbek Turizm” ulusal şirketinin başlıca görevleri aşağıdaki gibidir. (ÖCBK, 2004:1).

- Turizm alanında devlet politikalarını yürütmek, turizmin alt ve üst yapısının gelişmesine katkıda bulunmak,
- Turizmi geliştirme programlarını gerçekleştirmek, bölgeler ve sektörler arası koordinasyonu sağlamak,
- Turistin güvenliğini sağlamak,
- Turistlik hizmetlerin sertifikasyonunu sağlamak,
- Turizmin gelişmesi için dış ülkelerle uzun dönemli işbirliği faaliyetlerini geliştirmek, yabancı yatırımları teşvik etmek,
- Turizm sektörü personelinin kalifikasyon çalışmalarıyla faaliyetleri yürütmek, turizmin gelişimine katkıda bulunmaktır.

Turizm alanında hizmet belgesi iznini Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu vermekte olup bir çok bürokratik işleme tabi tutulmaktadır. Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın 21.09.2005 No: PP -186 tarihli kararıyla girişimciler için kolaylaştırıcı ve bürokrasiyi azaltıcı şartlar belirlenmiş ve 5 yıllık Turizm Hizmeti Belgesi süresiz olarak değiştirilmiştir.

Ülkenin konaklama işletmeleri ve turistik acentalar ile ilgili kesin bir bilgi olmayıp “Uzbek Turizm” verilerine göre, ülkede 180 adet işletme turistik hizmet vermektedir. Bunların arasında “Uzbek Turizm”in bölgesel şubeleriyle birlikte Hotel Dedeman Silk Road, Hotel İntercontinental, Hotel Radisson SAS gibi uluslararası otel

zincirleri de bulunmaktadır. Ayrıca, diğer OAC ve BDT ülkeleriyle işbirliği yapan bir çok seyahat acentası vardır. Bunlardan bazıları, Great Silk Road Advertising Agency, Asia Travel Club, Nomadtur ve Marco-Polo CAT'dır. (Uzbek Turizm, 2009).

Turizm acentaları arasında devlet kuruluşları da mevcut olup bunlardan biri Uluslararası Ekoloji Turizm Merkezi olan "Ekosan-Tur" dur. Şirket Milli Parklar, ekoloji özel alanlarını da içeren ekoturizmin yanında köy turizmi, etnografik turizm gibi hizmetler vermektedir.

#### 2.2.4.2.1 Özbekistan'ın Tarihi ve Doğal Değerleri

Özbekistan'ın turistik çekiciliklerinden birini oluşturan Milli ve Doğa Parkları ve özellikleri aşağıdaki gibidir:

**Tablo 2.23** Özbekistan'ın Doğa ve Milli Parkları

	Yüzölçümü (hektar)	Korunan Tür Sayısı	
		Hayvanat	Bitki
Aral-Paygambar	-	170	170
Baday-Tugay	6462	-	120
Buhara	188145	-	-
Zaamin	26840	-	700
Zarafşan	2352	195	400
Kızılkum	5721	255	93
Nurata	17752	170	803
Surkan	2483	-	-
Ugam-Çatkal Doğa Parkı	574600	280	2150
Yaamin Doğa Parkı	24110	100	50

Kaynak: ÖCAİDMPM Verilerinden derlenmiştir.

Yukarıdaki veriler ile birlikte, Özbekistan'ın Avlanma İşletmeleri Doğa ve Milli Parklar Müdürlüğü altında 6 adet devlet ormanı ve avlanma işletmesi de mevcuttur. Bunlar; Arnasay (16500 ha), Buhara (3900 ha), Dalverzin, Kungrad (2606515 ha), Kazakdarya (50000 ha) ve Karakul (8275 ha) işletmeleridir. Bu bölgelerde belirli



izinlerle balık, ördek, domuz avı turları ile birlikte diğer rekreasyon amaçlı geziler de düzenlenebilmektedir. (AİDMPPM, 2009).

Ülkenin tarihi eserleri İslam dünyasına ışık tutmakla beraber bölgenin tarihi bakımından zenginliğini göstermektedir.

Büyük hadisçi İmam Buhari ve Hanefi mezhebi imamlarından İmam Maturî dinin kabirleri Semerkant'ta Bahattin Nakşibent, Emir Külal, Hoca Arif Rivageri, Baba Semesi, İnciri Fağnevi, Hoca Ramütari ve Abdülhalık Gücdivani gibi önde gelen Nakşibendi şeyhlerinin kabirleri Buhara'da; yine önde gelen mutasavvıflardan Zengi Ata ve Seyhan Tahurun mezarları Taşkent'tedir. Necmeddin Kübra, Şeyh Abdülkadir Cilani, Celaledin Rumi'nin babası Bahaddin Veled Harezmi'de yaşamıştır.

Değerli eserler arasında: Semerkant'ta yer alan Timur Türbesi, Registan Meydanı, Uluğbey Medresesi, Şahi Zinde Külliyesi (Hz. Abbas'ın oğlu Husam), İmam Buhari Türbesi ve İmam Maturî'nin kabri; Kaşkaderya'da bulunan Ak-Saray, Gök-Kümbez Camisi, Çarşu Çarşısı; Buhara'da bulunan İsmail Samani Türbesi, Kelan Camisi, Uluğbey, Kukertaş ve Cehar-Minar Camileri, Miri Arap Medresesi; Namangan'da yer alan Molla Kırgız Medresesi, Ata Velihantura Camisi, Hoca Emin Makrobesi, Molla Bazar Hun Türbesi, Sırlı Mescit, Gay İbnazor Medresesi; Hiva'da bulunan İcan Kale ve Dişan Kale'dir. İcan kalesi UNESCO Dünya Miraslar listesinde. (TİKA, 2004:43).

22 Ekim 2004 tarihinde Özbekistan Hükümeti ve Dünya Turizm Örgütü'nün anlaşması gereği UNWTO'nun "İpek Yolu Turizmi" projesi kapsamında Semerkant'ta bölgesel şubesi açılmıştır. Amacı; Büyük İpek Yolu üzerindeki tarihi değerlerin tek düzeyde bilgi arşivini oluşturmak, Büyük İpek Yolu üzerindeki ülkeler ile işbirliği ve koordinasyon çalışmalarını yürütmek ve projenin gelişimine katkıda bulunmaktır. (UNWTO, 2007:5).

### **2.2.4.3 Özbekistan'ın Turizm Gelirleri**

Özbekistan Devlet İstatistik Kurumu'nun verilerine göre turistik hizmetler geliri genel hizmet gelirlerinden 2007 yılından itibaren ayrı tutulmaya başlanmıştır.

Son üç yıl içerisinde turistik hizmetlerden sağlanan gelir toplam hizmetlerin ancak % 0,2'sini oluşturmuştur. (Tablo 2.24).

**Tablo 2.24** Özbekistan Turizm Gelirleri (Milyar sum)

	<b>2007</b>	<b>2008</b>	<b>2009</b>
Turistik – Seyahat Hizmetleri	23,4 (18,1)	45,9 (35,3)	56,9 (37,9)
Oteller	45,1 (35,0)	63,8 (49,1)	86,6 (57,7)

Kaynak: ÖDİK, Statisticheskoe Obozrenie Uzbekistana verilerinden derlenmiştir. (çeşitli yıllar).

Not: Parantez içinde o yılın ortalama kuru ile dolar bazında verilmektedir (milyon \$).

#### **2.2.4.4 Tacikistan'ın Turizm Potansiyeli**

Tacikistan Orta Asya bölgesinin en küçük ülkesidir ve Özbekistan, Kırgızistan, Afganistan, Cin Halk Cumhuriyeti ile sınırları vardır. Ülkenin % 93'ü dağ sistemine dahildir. Orta bölgesinde 4000 – 5000 m arası yükseklikte Türkistan, Zarafşan, Gisar sıradağları yer almaktadır. Doğu Tacikistan'da da Pamir dağları yer almaktadır ve en yüksek zirveleri 7495 m ile İsmaili Somoni ve 7134m ile Lenin zirveleridir.

“Pamir” kelimesi Farsçada “dünyanın tepesi” anlamına gelmektedir ve Pamir dağları dünyada alpinizm alanında çok ayrı bir yere sahiptir. Zirvelere çeşitli zorluklarda tırmanış yolları mevcut olup turistlerin sıkça uğradıkları yerlerden biridir. Genellikle Kırgızistan'daki tırmanış turları ile birleştirilerek arz edilmektedir.

Ülkede 900'den fazla nehir ve ırmak vardır. En büyükleri Amudarya ve Sırdarya olup bunlardan sonra Vakşa ve Pyandja gelmektedir. Tacikistan, BDT ülkeleri içerisinde su kaynakları rezervi bakımından Rusya'dan sonra ikinci sıradadır. (TCİA, 2008).

Göllerin en büyüğü 380 km<sup>2</sup> yüz ölçümüyle Karaköl'dür. En derini ise 490 m derinliği ve 86 km<sup>2</sup> yüzölçümüyle Sarez gölüdür. (UNWTO, 2005:68).

Ülke karasal iklime sahiptir. Mevcut dağ sistemine uygun olarak çok çeşitli hayvan ve bitki örtüsüne sahiptir.

Tacikistan tarihte birçok medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır ve tarihi eserler bakımından zengindir. Pendjikent V-VIII yy. arası gelişme gösteren eski Sogdiana

şehridir. Bölgede eski şehir kalıntılarıyla beraber Muhammad Başoro Mozoleumu, Rudaki Anıt mezarı, Hazrati Babo mimari yapısı ve eski cevher merkezi Sarazm bulunmaktadır. Zamanında burada yapılan el sanatları İpek Yolu ile yakın doğuya ihraç edilmiştir. (UNWTO, 2005:72).

Diğer tarihi eserleri ise, İstravşan, Kurgan-Töbö, Lagman, Xodja-Maşad, Tahti Soangin, Musleheddin Şeyh Mozolesi'dir.

Ülkede, bölgenin en eski ve ünlü Budist tapınağı yer almaktadır. Yaklaşık VII. yüzyılda inşaa edilmiş ve kazı çalışmaları da 1966'da tamamlanmıştır. Kazılarda 13 m boyunda Buda anıtı bulunmuş ve 2000 yılında restorasyonu tamamlanarak Tacikistan Ulusal Tarihi Müzesi'nde sergilenmeye başlanmıştır. (UNWTO, 2005:70).

Yukarıdaki bilgiler ülkede turizm potansiyelinin olduğunu göstermekle birlikte ülke içindeki durum ile üst ve alt yapı yetersizliğinden dolayı turist gelişleri azalmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, özellikle dağ tırmanış turları çoğunlukla komşusu Kırgızistan'ın dağ tırmanış turlarıyla kombine edilmektedir. Burada da gümrük ve özel bölgeler için gerekli formaliteler turist girişlerini zorlamaktadır.

Tacikistan'ın kurumsal yapısındaki sorunlardan dolayı turizm arz ve talebiyle ilgili istatistiki verilere ulaşılammaktadır.

#### **2.2.4.5 Türkmenistan'ın Turizm Potansiyeli**

Türkmenistan'ın coğrafi yapısının büyük bölümünü çöller oluşturduğundan bitki örtüsü genellikle endemik sınıfındandır. Petrol ve doğal gaz üretimi ağırlıkta olan ülkede, yetersiz su kaynakları ve çevre kirliliği gibi etkenlerden koruma amacıyla doğal çekicilikler hükümet tarafından koruma altına alınmıştır. Ülkede 8 tane Milli Park mevcut olup toplam yüzölçümü 760 bin km<sup>2</sup>'ye yakındır. Parklarda 3000'e yakın bitki çeşidi, 50'ye yakın balık türü ve 279 hayvan türü ile 3 milyon hektarlık orman koruma altındadır. (Orexca, 2008).

Milli Parklardan Repetek Biyosfer Rezervi Karakum çölünde yer almaktadır ve 1979 yılında UNESCO'nun dünya doğa ekosistemleri listesine alınmıştır.

Türkmenistan'ın Milli Parkları ve özellikleri Tablo 2.25'te verilmektedir.

**Tablo 2.25** Türkmenistan'ın Milli Parkları

	Yüzölçümü (bin hektar)	Korunan Tür Sayısı	
		Hayvan	Bitki
Amudarya	49,5	563	227
Badhız	86	324	600
Kaplankır	282,8	173	918
Kopetdag	49,8	348	960
Kugitang	27,1	188	1000'e yakın
Repetek	34,6	45	269
Syunt-Hasardag	13,4	254	1266
Hazar	192,3	390	360

Kaynak: Orexca verilerinden derlenmiştir.

Bunlarla birlikte, Türkmenistan termal sulara da zengindir. Faaliyette olan termal tesislerden bazıları Firyuza, Bayram-Ali, Arçman, Mollakara ve Türkmenbaşı'dır. Termal sular kalp, böbrek, sinir, deri hastalıklarına şifalı olup tedavi ve profilaksi amaçlı kullanılmaktadır.

Ülkede ipek böceği yetiştirilmekte ve turizm amaçlı kullanılabilir. Ülkede ipek böceği yetiştirilmekte ve turizm amaçlı kullanılabilir.

Türkmenistan'a ait başka bir özellik de dünyaca ünlü Ahaltekin atlarıdır. Belli bölgelerde at çiftlikleri mevcut olup turizm çeşitlendirilmesine kaynak teşkil etmektedir.

Ülkenin tarihi eserleri hem yakın tarih hem de eski tarih ile ilgilidir. En önemli eserlerinden biri eski Merv nehrindeki Sancar Sultân mozolesidir. Diğer değer arz eden eserler ise; (Advantour, 2008).

*Eski Nisa* – M.Ö. I-III yy. tarihli Prafyan hükümdarlığının tapınağıdır.

*Gök Tepe kalesi*.

*Parau*- XII yy. tarihli Parau – Ata mozolesidir.

*Dehistan* – Ülkenin batısında bulunan bölgede Missirian şehir kalıntılarıdır.

*Abiver.*

*Abu-Said Mithene Mozolesi-* XI-XV yy. tarihinde inşaat edilmiştir.

*Sarahs* - Abul-Fazla ve Yartı-Gummez mozoleleridir.

*Merv-* Orta Asya'nın en büyük arkeolojik yapıtlarından biridir.

*Ekedesik* – Mağara şehri kalıntılarıdır.

*Astan-Baba.*

*Dayahatı,* - XI yy. kalma kervansaray,

*İzmukşir-* Şehir kalıntılarıdır.

*Kunya Urgenç-* Horezm hükümdarlığının başkentidir.

*Seyitcemaleddin Camisi* - XV yy. İslam tarihinin önemli eseridir.

Türkmenistan'ın izlediği tarafsız politikasından dolayı turizm sektörünün mevcut durumu, arzı, talebi ve yürütülen faaliyetler ile ilgili kaynak sıkıntısı vardır.

Birleşmiş Milletler verilerine göre, ülkeye gelen ziyaretçi sayısı aşağıdaki gibidir:

**Tablo 2.26** Türkmenistan'a Gelen Turist Sayısı (1000 kişi)

2000	2001	2002	2003	2004	2005
3	5	11	8	15	12

Kaynak: UNCTAD, (2008), Handbook of Statistics, NY and Geneva, s.277.

## 2.3 Kırgız Cumhuriyeti

### 2.3.1 Coğrafi Konumu ve Yapısı

Kırgız Cumhuriyeti Orta Asya'nın kuzeydoğusunda, Pamir Dağları'nın güneybatı ve Tanrı Dağ sırasında yer almaktadır. Kuzeyde Kazakistan (sınır uzunluğu – 1051 km), batıda Özbekistan (1099 km), güneybatıda Tacikistan (870 km) ve güneydoğuda Çin Halk Cumhuriyeti ile sınırdadır. (858 km).

Kırgızistan topraklarının toplam yüzölçümü 199,9 bin km<sup>2</sup>'dir ve batıdan doğuya uzunluğu 925 km, kuzeyden güneye de 453 km'dir. 39°-43° kuzey enlemi ve 69°-80° doğu boylamı arasında bulunmaktadır. (Bakirov ve diğ., 1992:7).

Kırgız Cumhuriyeti, geniş çukur alanlara, derin vadilere ve yüksek dağ sıralarına sahiptir. Ortalama yükseklik 2750 metredir ve en yüksek nokta deniz seviyesinden 7439 m (Jeniş Zirvesi), en düşük nokta ise deniz seviyesinden 401 m yükseklikindedir. Ülke topraklarının çoğunu dağlar kaplamaktadır. Ormanlar toplam yüzölçümün %5,3'ünü , sular % 4,4'ünü ve % 54,1'ini de vadiler oluşturmaktadır. Toplam alanın %90'ından fazlasının deniz seviyesinden yüksekliği 1000 metreyi aşar ve toplam yüzölçümün %36'sı 3000 metreden yüksektir. (KCUİK, 2009:7).

Çüy, Talas ve Fergana vadileri hem iklim, hem de tabiat olarak yerleşim yerlerini teşkil etmektedir.

Kırgızistan'ın denizlerden uzak ve çevredeki ovalara göre yüksek oluşu, iklimini de büyük ölçüde etkilemektedir. Ülkede genelde klasik kıta iklimi hakimdir ve yağışlar oldukça azdır. Yıllık nem miktarı yüksekliğe bağlıdır ve 100 mm<sup>3</sup> ile 1000 mm<sup>3</sup> arasında değişmektedir. Issık-Köl gölünün sahilinde iklim durumu kara ikliminden deniz iklimine kadar değişmektedir. (KCAB, 1998:2).

Sıcaklığın ocak ayı ortalaması – 1,5 °C ile – 27 °C arasında, temmuz ayı ortalaması ise 10 °C ile 28 °C arasında değişmektedir. Yılda ortalama 247 gün güneşlidir. (Bakirov ve diğ., 1992:2).

Tien-Shan ve Alay dağları, kar ve buzul alanlarıyla hava neminin önemli kütlelerinin kondansörü sayılmaktadır. Ülkede toplam 6000 km<sup>2</sup> lik alanda 8000'e yakın buzul, 40 bin civarında da dere, çay ve ırmak bulunmaktadır. Bunlar genel olarak, Orta Asya su havzasına dahildir. Nehirlerin toplam uzunluğu yaklaşık 150 bin km olup yıllık stoğu 47 km<sup>3</sup>'tür. (Otorbaev ve diğ.,1994:10).

Ülkenin en büyük nehri Narın'dır (585 km). Narın, Kara–Darıya nehri ile birleşerek Orta Asya'nın ikinci büyük nehri Sırdarıya'yı oluşturmaktadır. Diğer önemli nehirleri; Çüy (221km), Çatkal (205km), Talas (210km), Sarı-Jaz (198km) ve Kızıl-Suu (210km)'dur. (Bakirov ve diğ., 1992:20).

Kırgızistan'da 1932 göl mevcuttur ve su yüzeylerinin toplam yüzölçümü 6836 km<sup>2</sup>'dir. Bunlardan en önemlisi, aynı zamanda dünyanın en büyük ikinci krater gölü olan Issık-Köl'dür. (KCUİK, 2009:7).

### **2.3.2 Demografik Yapısı**

Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi verilerine göre, 2008 yıl sonu itibariyle, ülke nüfusu 5276,1 bin kişi olarak hesaplanmıştır. Bunlardan % 35,1'i şehirde, %64,9'u da kırsal kesimde yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu da 1 km<sup>2</sup>'ye 26,5 kişidir. Nüfusun en yoğun olduğu bölgeler Oş, Calal-Abad ve Çüy'dür.

Kırgız Cumhuriyeti'nin resmi kaynaklarına göre, ülkede 90'a yakın etnik grup yaşamaktadır. Genel nüfusun içinde %69,6'sı Kırgızlar, %14,5'i Özbekler, %8,4'ü Ruslar, %1,2'si Dunganlar, %1,0'ı Uygurlar ve geri kalanında Koreliler, Azeriler, Almanlar gibi diğer milletler gelmektedir.

2008 yılı verilerine göre, Kırgız Cumhuriyeti'nde ortalama yaşam süresi 68,4 yıldır. Doğum oranı binde 24,1, ölüm oranı binde 7,1 ve nüfus artışı da %1,1'dir.

### **2.3.3 Siyasi ve İdari Yapısı**

5 Mayıs 1999 tarihinde Yüksek Şura Genel Kurul toplantısında alınan kararla ülkenin resmi adı Kırgız Cumhuriyeti olmuştur. Ülkenin resmi kısa adı ise Kırgızistan olarak kullanılmaktadır.

Yine bu tarihte kabul edilen anayasa gereğince Kırgız Cumhuriyeti hukuki ve laik devlet esaslarında kurulan egemen, bağımsız ve uniter demokratik bir devlettir.

Ülkenin resmi dili Kırgızca (devlet dili) ve Rusçadır.

Ülkenin Devlet Başkanı, genel seçimlerle belirlenen Cumhurbaşkanı'dır. En yüksek yasama organı iki kanadı ve 105 Milletvekili ile Jogorku Keneş, en yüksek icra organı hükümet ve en yüksek yargı organı da Anayasa Mahkemesi'dir.

İdari taksimata göre, ülke 7 bölgeye ayrılmaktadır. Bunlar: Issık-Köl, Çuy, Narın, Oş, Calal-Abad, Batken ve Talas bölgeleridir. Her bölge rayonlara ayrılmaktadır ve ülkede toplam 40 rayon, 25 şehir, 28 şehir tipi yerleşimler, 3 kasaba ve 440 ayıl ökmötü (yerel yönetimler) vardır. (KCUİK, 2009:26)

#### **2.3.4 Ekonomik Yapısı**

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Kırgız Cumhuriyeti, diğer Orta Asya ülkelerine nazaran en çok reform gerçekleştiren ülkedir. (Tablo 2.2). Bölgede en liberal politikalar yürütülmektedir ve 1998 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne kabul edilmiştir. Böylece, Orta Asya Cumhuriyetleri arasında örgüte üye olan ilk ve tek ülkedir.

Ülkede uygulanmakta olan yapısal reformların anahatları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Sanayi sektöründeki kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi,
- Endüstri ve DTÖ'de etkinliği sağlayacak ticaret politikaları,
- Tekelci pazarın tasfiyesi ve özel yabancı işletmelerinin kurulmasının teşvik edilmesi,
- Özel sektörün gelişimi için uygun ortamın sağlanması,
- Özel sektörün geliştirilmesi ve KOBİ'lerin gelişmesi için finans sektörü reformları,
- Etkili bir sosyal güvenlik ağının kurulmasıdır. (TİKA, 2005:41).

Ülkenin ekonomik istikrara kavuşması amacıyla Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti 2007-2010 yılları için kalkınma planı kabul etmiştir. 2007 yılı sonuçlarının değerlendirilmesine ve dünya ekonomik ortamında yaşanan gelişmelere bağlı olarak stratejiler yenilenerek 2009-2011 Kalkınma Planı yürürlüğe girmiştir.

Kalkınma Planı çerçevesinde:

- Sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması,



- Kamu yönetiminin etkinliğinin sağlanması,
- Sosyal gelişmenin sağlanması,
- Ekolojik güvenliğin sağlanması hedeflenmektedir. (KCH, 2009:7).

Hedeflerin gerçekleşmesi için alınacak tedbirler ise:

- Ülke kaynaklarının etkili kullanımı ve yabancı yatırımların teşviki,
- Emek faktörünün verimliliğini artırarak üretim verimliliğinin artırılması,
- Kalifiye elemanların hazırlanması,
- Mali politikalarının basitleştirilmesi ve bürokrasinin azaltılması,
- Kalite standartlarının uygulanmasıyla sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesi,
- Kamu hizmetinde kalitenin ve disiplinin artırılması,
- Ülkenin kalkınması için bölgesel gelişmeye önem verilmesidir.

Kalkınma Planı'nın ölçeklerini:

- GSMH' nin büyüme oranı,
- Enflasyonun oranı,
- Emek faktörü verimliliği,
- Gelir düzeyi,
- Ülke insanların yaşam süresi belirleyecektir.

Ayrıca, Kalkınma Planı, hem toplumu hem de iş ortamıyla yabancı yatırımcıları önemseyecek faaliyetleri de içermektedir. Bunlar insan hakları, mülkiyet hakları ve hukuki hakimiyetinin sağlanmasıdır.

Dünya ekonomi sisteminde yaşanan gelişmelere paralel olarak rekabet ortamı da artmaktadır. Bu ortamda ayakta kalabilmek, ekonomik ve sosyal refahı sağlayabilmek, Kırgız Cumhuriyeti için son derece önemlidir.

Ülkenin coğrafi konumu ve ekonomisinin küçüklüğü dünya finans ve ticari piyasalarında meydana gelebilecek olumsuzluklara karşı hemen cevap verebilecek durumda değildir. Ekonomide açık politikalar yürütmesine rağmen, ülkenin genel ekonomi sistemindeki mevcut sorunlar, bu olumsuzluklara karşı hassasiyeti artırmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti ekonomisinin başlıca sorunları; üretim kollarının eskimiş olduğundan verimsiz durumda olması, yenileme ve modernizasyon faaliyetleri için finansman yetersizliği, hem bölgesel hem de sektörel çarpıklıklar, teknolojik yeniliklerin yetersizliği ve çeşitlenmemiş, tek tür üretime (tarım, yer altı kaynakların işlenmesi gibi) dayanan üretim yapısıdır.

Kırgız Cumhuriyeti'nin diğer önemli bir sorunu da dış borcunun fazlalığıdır.

2001 yılında dış borç GSMH oranı %112 olup hükümetin Paris Klubü görüşmesi sonrası borç ödeme yeniden yapılanmış ve giderleri 109 milyon \$'dan 7,5 milyon \$'a inmiştir.

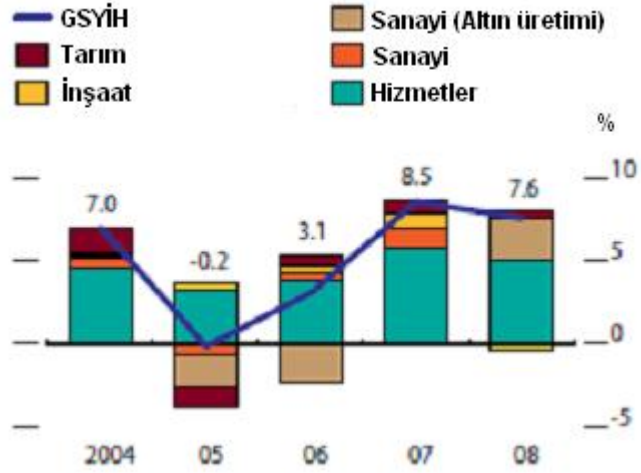
2005 yılında, ikinci bir görüşme neticesinde, 2020 yılına kadar borç ödeme dengesinde iyileştirilmeler ve bazı teşvikler sağlanmıştır. Böylece 2001 yılındaki %112 oran 2007'de %53 oranına düşmüştür ve kamu bütçesi borç ödemeleri oranı %31'den %7'ye inmiştir. (KCH, 2009:34; EBRD, 2007:40).

Bunun dışında, hükümet, ülkenin dış borç ağırlığının kaldırılması amacıyla 1996'da Dünya Bankası ve IMF'nin başlattığı fakir ülke borçlarının silinmesi ve finansmanı ile ilgili (The Debt Initiative for Heavily Indebted Poor Countries (HIPC)) girişimlerine katılmayı düşünmüş fakat toplumsal ve siyasi tepkilerden dolayı vazgeçmiştir. (ADB, 2008:1).

#### **2.3.4.1 Kırgız Cumhuriyeti Ekonomisinin Makro Göstergeleri**

Kırgız Cumhuriyeti ekonomisi son yıllarda ortalama 3,8 oranında büyüme göstermiştir. (Tablo 2.7 ve Şekil 2.9).

Şekil 2.9 Kırgız Cumhuriyeti'nin GSYİH'nin Büyüme Oranları



Kaynak: ADB, (2009) Asian Development Outlook, s.146

2009 yılında da, dünya mali krizin etkilerine rağmen GSYİH pozitif büyüme yakalamış ve %2,3 oranında artış göstermiştir. GSYİH'nin büyümesine tarım ve hizmetler sektöründeki %2,7'lik bir gelişme etki etmiştir. GSYİH'in yapısını %14,8 ile sanayi sektörü, %22,1 ile tarım sektörü, %46,2 ile hizmetler sektörü ve %5,7 ile inşaat sektörü oluşturmuştur.

Tablo 2.27'de Kırgızistan ile ilgili bazı makroekonomik göstergeler verilmektedir.

2005 yılında, ülkede yaşanan ve bir çok değişimlere neden olan "lale ihtilali", GSYİH'nin negatif büyümesine etkisi vardır.

**Tablo 2.27** Kırgız Cumhuriyeti'nde Seçilmiş Bazı Makroekonomik Göstergeler

	2005	2006	2007	2008	2009
GSMH (milyon som)	100,9	113,8	141,9	185,0	196,4
GSMH (milyon \$)	2460,8	2849,6	3827,6	5061,4	4463,6
GSMH Büyüme Oranı	-0,2	3,1	8,5	7,6	2,3
Kişi Başına GSMH (\$)	478,4	548,9	731,2	959,4	-
Enflasyon TÜFE (yıllık ortalama)	4,3	5,6	10,2	24,5	12-15
Döviz Kuru (som/\$)	41,0	40,1	37,3	36,6	44,1
Ortalama Emeklilik Maaşı (som)	775,0	906,0	1114,0	1435,0	1664,8
Ortalama Reel Ücretler (som)	2613	3270	3970	5422	6253
Ulusal Hesaplar (GSMH'ye % )					
Vergiler	10,8	12,5	13,5	13,2	-
Tüketim	102,1	113,1	104,6	106,4	-
- özel	84,5	95,1	87,5	90,3	-
- kamu	17,6	18,0	17,1	16,0	-
Sermaye Birikimi	16,2	24,2	26,6	29,7	-
- kamu yatırımları	4,2	3,9	4,2	4,3	-
- özel yatırımlar	12,2	20,3	22,4	25,5	-
Mal ve Hizmet İhracatı	38,3	41,7	52,9	57,6	-
Mal ve Hizmet İthalatı	56,8	79,0	84,1	93,7	-
Cari İşlemler Bilançosu	-1,6	-10,1	-6,0	-11,9	-
Dış Borç	77,6	66,3	52,0	45,9	-
Para Arzı Büyüme Oranı M2X	9,9	51,6	33,3	12,6	17,9
İşsizlik Oranı	8,1	8,3	8,2	8,0	8,2

Kaynak: KCH, (2009), Stratejiya Razvitiya Stranı 2009-2011 ve KCH, (2010), Otçet Premyer-Ministra KR O Rabote Pravitelstva KR Za 2009 God verilerinden derlenmiştir.

Son yıllardaki ekonomik büyümeye Rusya, Kazakistan ve Çin gibi başlıca ticari partnerlerdeki istikrarlı büyüme, hane halkı tüketimindeki artış (ortalama yılda %14,7) ve genel ekonomide yürütülen politikalarla kamu finansmanı yönetimindeki iyileşmeler etki etmiştir.

Enflasyon oranı, ortalama %5 civarında seyrederken tarım sektöründe üretimin azalması, dünyada gelişen petrol ve buğday fiyatlarında artışlar nedeniyle 2007'de %20'lere çıkmıştır. Tüketici mallarında fiyat artışı ortalama %21 olarak gerçekleşirken, hizmet sektöründe %11 civarında artmıştır.

GSYİH'nın yapısında da değişiklikler meydana gelmiştir. Sanayi sektörünün 2005'te %17,3'lük oranı 2008'de %13,9'a inmiştir. Tarım sektörünün oranı da 2005'te %28,5 iken 2008'de %25,8'e azalmıştır. Hizmet sektörü ise 2002'den itibaren büyüyerek 2008'de GSYİH'nın %43,9'luk oranına denk gelmiştir. (KCH, 2009:12).

2008 yılında yaşanan dünya finansal krizden Kırgızistan da etkilenmiştir. Bu dönemde, ülkedeki işletmelerin %44'ü zarar beyan etmiş, şirketlerin kredi temini konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Ülkede faaliyette olan Kazakistan bankaları (ülkedeki aktiflerin %38'i Kazakistan bankacılık sektörüne aittir) ana ülkede yaşanan banka krizini buraya da yansıtmışlardır. (KCH, 2010:7; EBRD, 2008:40).

Kırgızistan Hükümeti, bankacılık sektörüne güvenin artırılması ve banka içi finansman süreçlerinin aktifleştirilmesi amacıyla 100 bin Som'a kadar olan mevduatlara sigorta sistemini yürürlüğe koymuştur. (Kumskov, 2009:7).

Ayrıca, krizin etkilerini yumuşatmak amacıyla Kırgızistan Hükümeti aralık 2008'de İMF ile 18 ay süreli 66,6 milyon SDR tutarında kredi anlaşmasına varmıştır. (IMF, 2009:1).

Bunlarla birlikte, Rusya Federasyonu ile şubat 2009'da sağlanan anlaşma gereği yapılan 150 milyon \$'lık mali yardım bütçe finansmanını iyileştirmiştir. Bu anlaşma çerçevesinde, Rusya Hükümeti Kırgızistan'ın 193 milyon \$'lık borcunu silmeyi, Kambarata-I HES'i inşaatı için 1,7 milyar \$ tutarında yardımda bulunacağını ve 300 milyon \$'lık kredi imkanı sunacağını belirtmiştir. (EBRD, 2009:69; KCH, 2010:37).

#### **2.3.4.2 Tarım Sektörü**

Kırgız Cumhuriyeti ekonomisinde tarım sektörünün önemli yeri vardır. Sektörün ülke ekonomisine katma değeri % 22,1 oranındadır ve çalışan nüfusun 1/3'ne istihdam sağlamaktadır.

Tarım sektörü 2005'te % 2,0, 2006'da %1,7, 2007'de % 1,5, 2008'de % 0,9 ve 2009'da da % 7,4 oranında büyüme göstermiştir. (KCUİK, 2009: 90; KCH, 2010: 5).

Tarım sektöründe, 1990'ların ortasından itibaren özelleştirme faaliyetleri başlamış, 300 binden fazla çiftçilik ve köy işletmeleri ile 1300'e yakın kooperatif işletmeleri kurulmuştur. (KCUİK, 2009:88).

Sektörde, ürünlerin % 90'ından fazlası özel sektörde üretilmektedir.

Sektörde potansiyelin altında üretim yapılmakta olup sürekli subvansiyonlarla desteklenmektedir. Genel olarak düşük fiyatlar, krediler, tohumlar şeklindedir ve subvansiyonların oranı sektör ihtiyacının % 40'ına kadar varmaktadır.

Günümüzde ülkenin tarım üretimi ülke ihtiyacını karşılayacak düzeyde değildir. Şöyle ki, ülkede üretilen temel gıda ürünleri, ülkenin yıllık ihtiyaçlarının buğdayda % 63,0'ünü, sıvı yağlarda % 56,3'ünü ve şeker üretiminde % 43,9'unu karşılamaktadır. (KCH, 2009:20-62). Dolayısıyla, ülke ekonomisi dünya gıda fiyatlarındaki dalgalanmalara ve ihracatçı ülkelerin ihracat politikalarına karşı duyarlılık göstermektedir.

Sektördeki gelişmeler genelde hayvancılık ve sebze üretimine bağlı olup buğday, şeker pancarı ve pirinç üretimlerinde düşüşler yaşanmaktadır. (Tablo 2.28)

**Tablo 2.28** Kırgız Cumhuriyeti'nin Başlıca Tarım Ürünleri ( 1000 ha)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam Ekilen Alan	1125,4	1118,2	1133,6	1128,8	1160,3	1169,6
Buğday	411,7	425,8	411,8	357,4	392,3	602,6
Pamuk	46,3	45,5	45,7	34,8	32,7	16,9
Şeker Pancarı	27,1	14,5	13,6	8,6	-	4,9
Tütün	5,5	5,6	5,6	5,9	5,8	4,9
Pirinç	6,2	5,9	6,3	6,2	6,0	v.y.
Sebze-Patates	129,7	121,3	127,5	134,7	133,3	v.y.
Yemlik Otlar	216,1	230,2	260,5	260,5	265,6	284,9

Kaynak: KCUİK, (2009), Kırgızistan Tsitralarda, s.97-98; KCH, (2010), Otçet Premyer – Ministra KR a Rabote Pravitelstva KR za 2009 god, s. 9.

2009 yılı hayvancılık alanında da % 2,4 oranında gelişme olmuş beraberinde canlı hayvan mevcudunda da artışlar gözlenmiştir. Büyük baş hayvanlarda %4,4, koyun ve keçi türünde % 6,9 ve kümes hayvanlarında da % 3,9'luk artışlar olmuştur.

Yukarıdakiler ile birlikte, ülkenin tarım sektöründeki faaliyetler başarılı olarak gösterilememektedir. Geçiş döneminin ilk yıllarında başlanan toprak reformlarındaki bazı hatalar verimsizliğe ve üretim yetersizliğine neden olmuştur. Örneğin, Sovyet dönemindeki kolhoz ve sovhoz gibi büyük tarım sektörü işletmeleri dağıtılarak yerine küçük köy işletmeleri kurulmuş veya tamamen işletme toprakları bölge halkına dağıtılmıştır. Böylece, finansman yetersizliği, toprak sahiplerinin bilgisizliği gibi nedenler ile topraklar verimli şekilde işletilememektedir.

Bu noktada, çiftçilerin ve diğer işletme sahiplerinin pazar ekonomisini öğrenmeleri ve kendilerini geliştirmeleri konusunda Dünya Bankası, Helvetas İsviçre Gelişim Kuruluşu gibi şirketlerin teknik yardım, danışmanlık, finansman gibi çeşitli faaliyetleri etkili olmaktadır.

### 2.3.4.3 Sanayi Sektörü

Kırgız Cumhuriyeti Orta Asya bölgesinin enerji kaynaklarının % 2'sine ve hidroenerji kaynaklarının da % 30'una sahiptir. Ayrıca yer altı kaynaklarında da zengindir. Ülkede 100'den fazla maden sahası belirlenmiş olup bunlardan 30'dan fazlası altın sahasıdır. 25 sahanın rezervi toplamda 2008 yılı itibariyle 416 ton'dur. Bunlardan 5'i işletilmektedir ve en büyüğü olan Kumtör Altın Madeni işletmesinin üretimi sanayi sektörünün % 46,8'lik bölümüne denk gelmiştir. 2008'de ise % 40,2'lik bölümünü oluşturmuştur. (KCH, 2010:10, KCH, 2009:56). Tablo 2.29'da sanayi sektörünün yıllar itibariyle yapısı ve büyüme oranları verilmektedir.

**Tablo 2.29** Sanayi Sektörünün Yapısı ve Büyüme Oranları

	2004	2005	2006	2007	2008
Sanayi Sektörü Büyüme Oranı	4,6	-12,1	-10,2	7,3	11,8
Maden endüstrisi	2,0	1,9	2,1	2,2	2,2
Yapım-İşleme endüstrisi	79,9	78,3	78,1	77,3	81,8
Enerji, su, gaz üretimi ve dağıtımı	18,1	19,8	19,8	20,5	16,0

Kaynak: KCUİK, (2009), Kırgızistan Tsitralarda, s.71.

2009 yılında sanayi sektöründe 97,2 milyar som (2430 milyon \$) tutarında üretim yapılmış ve 2008'e nazaran % 6,4 oranında azalma göstermiştir. Bu denli düşmesine, başlıca ihraç madenlerinden antimonun dünya piyasalarında % 35 civarında fiyat düşüşü ile doğal gaz kesiminden dolayı işletmelerin ara vermesi olmuştur. (KCH, 2010:5).

Yapım-işleme endüstrisinin başlıca kollarını metalurji, tekstil, inşaat malzemeleri üretimi ve kimyasal üretim oluşturmaktadır.

Ülkenin petrol ve doğal gaz rezervleri 97,4 milyon ile 7,1 milyar m<sup>3</sup> tür. Doğal gaz ihtiyacının %90'nını ithal etmektedir.

Kırgızistan, su kaynakları açısından zengin olup potansiyeli yılda 142 milyar kw/saat olarak ölçülmekte ve bu potansiyelin ancak % 7,5'i kullanılmaktadır. Ülkedeki 17 hidroenerji santrali ve 2 ısı enerji santrali ile sağlanan enerji üretimi ülkenin ihtiyacını karşılamaktadır. (Akmataliev, 2009:55).

#### **2.3.4.4 Dış Ticaret**

Kırgızistan'ın dış ticaret hacmi sürekli artış göstermesiyle beraber dış ticaret dengesi açık vermektedir ve ülke ekonomisi için olumsuz bir göstergedir.

Geçiş döneminin ilk yıllarında, dış ticaretin büyük bir bölümü eski bağlar nedeniyle BDT ülkeleri ile gerçekleşmiştir.

1998 Rusya krizi sonrası ve Kırgızistan'ın DTÖ'ne üye olmasıyla ihracatın büyük bölümü BDT dışı ülkelere kaymış fakat dalgalanmalar da göstermiştir. (Tablo 2.30).



**Tablo 2.30 Kırgız Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Hacmi ve Bileşimi (Milyon \$)**

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Dış Ticaret Hacmi	931,2	1058,6	945,3	1072,2	1298,7	1667,9	1862,7	2822,4	4109,6	5714,6	4480,8
İhracat	405,9	504,6	476,1	485,5	581,7	721,1	674,0	891,2	1321,1	1642,2	1439,8
İthalat	522,3	554,1	467,2	586,7	717,0	946,8	1188,7	1931,2	2788,5	4072,4	3040,2
Dış Ticaret Dengesi	-113,4	-49,6	8,9	-101,2	-135,3	-225,7	-514,7	-1040,0	-1467,4	-2430,2	-1600,4
İçinden (%)											
BDT Ülkeleri											
İhracat	65,3	41,1	35,4	33,0	34,6	38,5	45,3	53,4	57,0	47,6	36,0
İthalat	57,3	53,9	55,0	54,5	57,3	62	57,5	51,5	44,6	53,7	58,0
BDT Dışı Ülkeler											
İhracat	39,7	58,9	64,6	67,0	65,4	61,5	54,7	46,6	43,0	52,4	64,0
İthalat	42,7	46,1	45,0	45,5	42,7	38	42,5	48,5	45,4	46,3	42,0

Kaynak: KCH, (2010), Otçet Premyer-Ministra KR O Rabote Pravitelstva Kırgızkoj Respubliki za 2009 God ve KC Ulusal İstatistik Komitesi verilerinden derlenmiştir (çeşitli yıllar).

Verilere göre, Kırgızistan'ın DTÖ üyeliğinin avantajlarını yeterli düzeyde kullanamadığı görülmektedir. Yine de, dünya ticaretinin önemli bir bölümünün DTÖ çerçevesinde geliştiğine dikkat edilirse, Kırgızistan uzun dönemde üyelik avantajlarından yararlanabilecek ve ticaret yapısını iyileştirebilecek düzeydedir.

Bununla beraber, Kırgızistan'ın DTÖ'ye üyeliğinin ilk yıllarında, başlıca ticari partnerleri ithalat kısıtlamalarına gitmişlerdir. Örneğin, Kazakistan gıda ithalatına % 200'lük gümrük vergisi uygulamıştır. (KCUBA; 2004:30).

2009 yılında Kırgızistan'ın dış ticaret hacmi % 24,4 oranında azalma göstermiştir. İhracatı % 22,4 ve ithalatı da % 25,3 oranında küçülmüştür.

Dış ticaret hacminin azalmasının temel sebebi, dünya mali krizinden etkilenen başlıca ticari partnerleri Rusya ve Kazakistan'daki talebin düşüklüğüdür.

İhracatın büyük bir bölümünü altın madeni oluşturmaktadır ve 2009'da ihracatın % 36,8'lik bölümüne denk gelmiştir. Kumtör Altın Madeni işletmesinin açılmasından bu yana böyle devam etmekte ve yıllar itibariyle ortalama % 40-%45 civarında seyretmektedir. Diğer ihraç kalemlerini maden ürünleri, tekstil, gıda ürünleri ve enerji oluşturmaktadır. İthalatın ana kalemi ise, enerji kaynakları (ortalama %30'u), makine sanayi ürünleri ve gıda ürünleridir. (KCUİK, 2009: 242).

Kırgızistan dış ticarete 100'den fazla ülke ile ticari ilişkiler içerisindedir. Başlıca partnerleri: Rusya, Kazakistan, AB, İsviçre, Özbekistan ve Çin Halk

Cumhuriyeti'dir. İthalatta, Çin'in payı 1995 yılında % 0,9 iken her yıl artış göstererek 2009 yılında % 20,5'e yükselmiştir. En büyük paya % 35,9 ile Rusya sahiptir. İhracatta ise ilk sırada İsviçre gelmektedir. 2000 yılında % 6,8 olan payı artarak 2009'da % 30,9'a ulaşmıştır. İhracatta diğer başlıca pazarlar Rusya, Özbekistan, Kazakistan ve Fransa'dır. Fransa'nın payı ortalama 0,01-0,5 aralarında seyrederken son iki yılda artış göstermiş ve % 12,8'e yükselmiştir. (KCUİK, 2009:243-244; KCUİK; 2001:49-50).

#### 2.3.4.5 Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları gelişmekte olan ülkeler için ekonomik kalkınmanın en önemli katalizörlerindedir. (Bal, 2004:160).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, sermaye dışında teknoloji, bilgi, organizasyon ve işletme yönetimi gibi rekabet faktörleriyle ülke ekonomisinin gelişmesine ve istikrarlı büyümesine katkıda bulunmaktadır.

Kırgız Cumhuriyeti'nde doğrudan yabancı yatırımları hem kamu hem de özel sektöre yapılmakta ve sürekli artış göstermektedir.

**Tablo 2.31** Kırgız Cumhuriyeti'nde Doğrudan Yabancı Sermaye (Milyon \$)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam	86,3	136,3	108,6	89,6	90,1	115,7	146,9	175,6	210,3	335,6	436,8	653,2	556,7
İçinden (%)													
BDT Ülkeleri	5,4	4,8	5,3	14,6	7,1	22,6	24,3	16,5	23,5	46,8	45,4	57,0	41,6
BDT Dışı Ülkeler	94,6	95,2	94,7	85,4	92,9	77,4	75,7	83,5	76,5	53,2	54,6	43,0	58,4

Kaynak: KCUİK, (2009), Kırgızistan Tsrifalarda, ss.117-118; KCH, (2010), Otçet Premyer-Ministra KR O Rabote Pravitelstva Kırgızkoy Respubliki Za 2009 God, ss.30-31; KCUBA, (2004), Ekonomika Kırgızstana Sostoyanie i Problemi Rosta s. 97.

Ülkede 1998 yılında kabul edilen ve 2002-2003 yıllarında yenilenen Yatırımlar Yasası, yatırım ikliminin iyileştirilmesini, yerli ve yabancı yatırımcıların teşvikini amaçlamış ve verilere göre de etkisi olmuştur.

Verilere göre, bağımsızlığın ilk 15 yılında, BDT dışı ülkelere gelen DYSY'nın oranı yüksektir. Bu da, BDT ülkelerinin serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yaşanan sıkıntılarla birlikte kendilerinin de DYSY'na ihtiyaçları olduğunu göstermektedir. Son yıllarda da BDT ülkelerinden gelen DYSY oranı artmaktadır.

2009 yılı başlıca yatırımcı ülkeler; İngiltere (% 18,1), Çin H.C. (% 9,2), Kanada (% 3,5), Avustralya (% 3,9), Türkiye (% 6,3), ABD (% 4,2) Kazakistan (% 34,0) ve Rusya'dır (%7,5). (KCH, 2010:31).

Yatırım alanlarının büyük çoğunluğunu finans ve madencilik sektörü oluşturmaktadır.

#### **2.3.4.6 İş Ortamı**

Dünya Bankası'nca yapılan "Doing Business-2010" verilerine göre, Kırgız Cumhuriyeti 80. sıradan 41. sıraya yükselmiştir. Geçiş ekonomileri arasında ise 8. sıradadır. Gelişmelere; emlak alım, satım ve kayıt işlemleri, kredi temini, inşaat sektöründe lisans izinleri gibi iş ortamı alt bileşenlerinde yapılan kolaylıklar neden olmuştur. (EBRD, 2009:8).

Genel olarak, ülkenin iş ortamı alt bileşenlerinde güçlü olduğu diğer alanlar ise; ticari sözleşme yaptırım gücü, yatırımcı koruması, şirket kurma işlemleri, işe alma ve işten çıkarma işlemleridir. Zayıf olduğu alanlar ise, şirket iflas ve kapatma işlemleri, vergi ödeme işlemleri ve dış ticaret işlemleridir.

Bu gelişmeler ile ülkede iş kurma süresi 4 güne inmiştir. Dış ticaret işlemlerinde gümrük belge sayısı 2 kat inmiş ve lisans izni süresi de 160 güne azalmıştır. Sadece kayıt işlemleri ve inşaat lisans izni alımındaki kolaylıklar ile girişimcilerin gideri yaklaşık yılda 10 milyon \$ azalmıştır. (KCH, 2010:29).

#### **2.4 Kırgız Cumhuriyeti'nde Turizm Sektörü**

Kırgız Cumhuriyeti, doğal güzellikleri, İpek Yolu'nun ana kervan yollarının kesiştiği noktada bulunması, bir çok tarihi ve kültürel değerleriyle önemli bir turizm potansiyeline sahiptir.

Coğrafi bakımdan küçük bir ülke olan Kırgızistan'da aynı anda kayak, dağcılık, rafting, dağı ve sporları, binicilik, termal turizm gibi bir çok turizm çeşidinin yapılabilmesi dünyada az rastlanacak bir özelliktir. Tüm bu turizm çeşitlerinin ülkenin

eşsiz doğası, tarihi ve kültürel kaynakların arasında gerçekleştirilmesi, ülkeye turizm açısından ayrı bir çekicilik kazandırmaktadır. (Seval ve diğ., 2003:20).

#### 2.4.1 SSCB Döneminde Kırgız Cumhuriyet’inde Turizm

1991 yılına kadar Kırgız Cumhuriyeti, değişik bölgelerinde özellikle Issık –Köl gölü çevresinde yer alan çok sayıda dinlenme ve sağlık tesisleriyle SSCB’nin başlıca tatil merkezlerinden biri olmuştur.

Ülkede bulunan tesisler; İşçi Sendikaları Federasyonu, bakanlıklar, eğitim kuruluşları, fabrika ve maden işletmeleri gibi, hem ülkede hem de birlik genelindeki kamu kuruluşlarının ek ünitesi şeklinde inşa edilmiştir. Bu tesisler, ilgili kuruluşun personelinin dinlenme ihtiyacını karşılamaya yönelik kurulmuş olup ticari faaliyet göstermemişlerdir.

1987 yılı verilerine göre, Kırgızistan’da yaklaşık 74 bin yatak kapasitesine sahip toplam 295 konaklama tesisi bulunmaktaydı. Aşağıda konaklama türlerine göre yatak kapasitesinin dağılımı verilmektedir.

**Tablo 2.32** SSCB Döneminde Kırgızistan’da Konaklama Tesisi ve Yatak Sayısı

Tesisin Türü	Adedi	Yatak Sayısı
Sanatoryum	60	10 021
Turistik Merkez	10	4 452
İzci Kampları	139	34 542
Kayak Merkezi	3	360
Pansiyonat (Tatil tesisleri)	54	16 616
Spor ve Sağlık Kampları	17	2 814
Dinlenme Evi ve Tesisleri	10	3 890
Toplam	289	72 695

Kaynak: TİKA, (1994), Kırgızistan Turizm Sektörü İnceleme Raporu, Ankara, s. 25.

Bu tesislerin bölgelere göre dağılımında, kamu kurumları tesislerinin büyük çoğunluğunun Issık-Köl Bölgesi’nde yer aldığı görülmektedir. Bu tesisler bölge

iklimine uygun olarak sanatoryum, çocuk izci kampları, spor ve sihi kampları ile dinlenme tesisleri şeklindeydi.

**Tablo 2.33** Konaklama Tesislerinin Bölgesel Dağılımı

Bölge Adı	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı	Yatak Sayısı %
Çüy	54	12 721	17,5
Issık-Köl	139	39 484	54,4
Oş	75	18 098	24,9
Narın	13	1 197	1,6
Talas	8	1 195	1,6
Toplam	289	72 695	100

Kaynak: TİKA; (1994), Kırgızistan Turizm Sektörü İnceleme Raporu, Ankara, s. 25

Yukarıda belirtilen konaklama tesislerinin dışında, ülkede ticari faaliyet gösteren ve çeşitli kurumlara ait olan oteller de bulunmaktaydı. Bu oteller yerli ve yabancı turistlerin konaklama ihtiyacını karşılamaya yönelik yapılmış olup, işletmeciliği yine bu kurumlar tarafından yürütülmekteydi. Tablo 2.34'te bu tesislerin kapasite ve yatak sayısı verilmektedir.

**Tablo 2.34** SSCB Döneminde Kırgızistan'daki Ticari Faaliyet Gösteren Konaklama Tesisleri ve Yatak Sayısı

Otelin Adı	Bağlı Olduğu Kurum	Bulunduğu Yer	Yatak Sayısı
Ala-Too	İntourist / Sendika Federasyonu	Bişkek	203
Issık-Köl	Cumhurbaşkanlığı	Bişkek	270
Pişpek	Cumhurbaşkanlığı	Bişkek	201
Sayahat	Sendika Federasyonu / Kırgızrestursovet	Bişkek	161
Dostuk	Sendika Federasyonu / Kırgızrestursovet	Bişkek	280
Sarı-Çelek	Cumhurbaşkanlığı	Bişkek	68
Toplam			1183

Kaynak: TİKA, (1994), Kırgızistan Turizm Sektörü İnceleme Raporu, Ankara, s. 25

Sonuç itibariyle, ülkenin sahip olduğu konaklama ve dinlenme tesislerin çeşitli kamu kuruluşlarına ait olması ve bu kurumlar tarafından yönetilmesi, tesislerin işletmeciliği profesyonel yönetimden ve uluslararası standartlardan uzak bir nitelikteydi.

Yine bu dönemde, ülkede turizmle ilgili faaliyet gösteren kurumlar aşağıda belirtilmektedir. (TİKA; 1994:4).

1. Kırgızistan Turizm ve Seyahat Komitesi (KTSK), İşçi Sendikaları Federasyonu (İSF),
2. SSCB Goskomintourist'in Bişkek Bürosu,
3. Uluslararası Gençlik Turizm Bürosu (Sputnik),
4. Kırgızistan Milli Eğitim Bakanlığı Gençlik Turizmi Bürosu, İzcilik Kampları.

Bu çerçevede, Goskomintourist ülkeye gelen yabancı ziyaretçilerin ağırlanmasını, KTSK Sendika Federasyonu ile işçilerin tatili Sputnik gençlik turizmi ve KMEBGT Bürosu da ilk-orta ve lise öğrencilerinin tatil organizasyon çalışmalarını yürütmekteydiler.

Adı geçen kuruluşların faaliyetleri neticesinde, yılda ülkeye gelen turist sayısı yaklaşık 400 bin civarındaydı ve daha çok Rusya, Sibirya ve Orta Asya'dan gelmekte idi. (Sayakova, 2002:81).

#### **2.4.2 Kırgız Cumhuriyeti'nde Turizm Sektörünün Mevcut Durumu**

Kırgız Cumhuriyeti bağımsızlığını kazanmasıyla turizm sektörünü, ülke ekonomisine önemli katkı yapacak öncelikli sektörlerden biri olarak belirlemiştir.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, ülke genelinde yürütülen reformlara paralel olarak turizm alanında da gelişmeler kendini göstermeye başlamıştır. İlk adım kurumsal yapıda gerçekleşmiş ve 1991 yılında Turizm Bakanlığı kurulmuştur.

Geçen zaman içerisinde, bakanlığın hukuki yapısında değişiklikler yaşanmış:

- 1992 yılında Dış Turizm Devlet Komitesi,

- 1994 yılında Turizm ve Spor Devlet Komitesi,
- 1996 yılında Turizm ve Spor Bakanlığı,
- 1997 yılında Turizm ve Spor Devlet Ajansı,
- 2001 yılında Turizm, Spor ve Gençler Politikası Devlet Komitesi

ve en son 2010 yılında Ekonomi Düzenleme Bakanlığı altında Turizm Müdürlüğü statüsüne geçmiştir.

Bu denli statü ve yapı değişikliği ve buna bağlı olarak görev, uzman ve personel değişimi gibi etkenler ilgili kamu kurumunun sağlıksız ve verimsiz çalışmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, ülkenin yeni ve gelişmekte olan turizm sektörü de olumsuz yönde etkilenmektedir.

Ülkede, KC Hükümeti 20 Ağustos 1996 No: 393 kararıyla “2005 yılına kadar Kırgız Cumhuriyeti’nde Turizmi Geliştirme Programı” ve 27 Temmuz 1998 No: 504 kararıyla “Kırgız Cumhuriyeti Turizminin Gelişim Konseptisi” kabul edilmiştir. Fakat her iki programın hedeflerine ulaşamadığından dolayı, KC Hükümeti 2 şubat 2001 No: 33 kararıyla, “2010 yılına kadar Kırgız Cumhuriyeti’nde Turizmi Geliştirme Programı” yürürlüğe girmiştir.

Turizmi Geliştirme Programı’nın ana hedefleri başlıklar altında toplanırsa:

- Turizmin hukuki altyapısının geliştirilmesi,
- Özelleştirme stratejileri,
- Turizmde enformasyon faaliyetlerinin artırılması,
- Vize uygulamalarında kolaylıklar,
- Kalifiye personel yetiştirilmesi,
- Kırsal bölgelerde turizmin geliştirilmesi,
- Turizmin alt ve üst yapısının geliştirilmesi şeklinde dir.

Program üç aşamada hayata geçirilecek olup 2000-2002, 2002-2005 ve 2005-2010 yılları arasını kapsamaktadır.

Geçen zaman zarfında, turizm sektöründe devam eden sorunlar dikkate alınır, bu programın da başarılı olduğu söylenememektedir. Örneğin, program dahilinde olan ve 2001-2002 yıllarında uygulanması kararlaştırılan turizm alanında yatırım teşvikleri, vergi teşvikleri, KOBİ'lerin gelişimini destekleyen hukuki değişiklikler gibi faaliyetler kağıt üzerinde kalmıştır. Yine, özelleştirme alanında, kamu ve diğer birlik ülkelerine ait olan dinlenme ve konaklama tesislerinin büyük bir bölümünde özelleştirme faaliyetleri halen beklenmemektedir.

Bunlarla birlikte, sektörün alt ve üst yapısının geliştirilmesi konusundaki gelişmeler ile birlikte, finansman yetersizliğinden dolayı öngörülen uygulamaların bir çoğu hayata geçememiştir.

Tüm bunlara rağmen, Kırgızistan'ın turizm sektöründe gelişmeler yaşanmaktadır ve daha çok özel teşebbüslerin girişimleriyle günümüz turizm talebine uygun hizmetler sunulmaktadır.

#### **2.4.2.1 Kırgızistan'da Turizm Arzı**

Bir ülkenin turizm arzı, ülkenin sahip olduğu turistik çekiciliklerin yanı sıra, alt ve üst yapı imkanları, ulaşım imkanları, kalifiye eleman gibi bir çok öğelerin bileşimini ifade etmektedir.

##### **2.4.2.1.1 Kırgız Cumhuriyeti'nin Turistik Çekicilikleri**

Kırgızistan'ın eşsiz ve bozulmamış doğası, Tien-Shan sıradağları ile yüksek tepelerinde oluşan 8000'e yakın buzulları, bunlardan oluşan 40 bine yakın nehir ve ırmakları ve 2000'e yakın irili ufaklı gölleri ile turizm açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Bunların yanında, **M.Ö.** on binli yılları dayanan eserler, İpek Yolu'nun geçtiği bölgelerdeki tarihi eserleriyle birlikte Orta Asya'nın en eski halklarından biri olan Kırgız halkının kültürü var olan potansiyelini daha da zengin yapmaktadır.

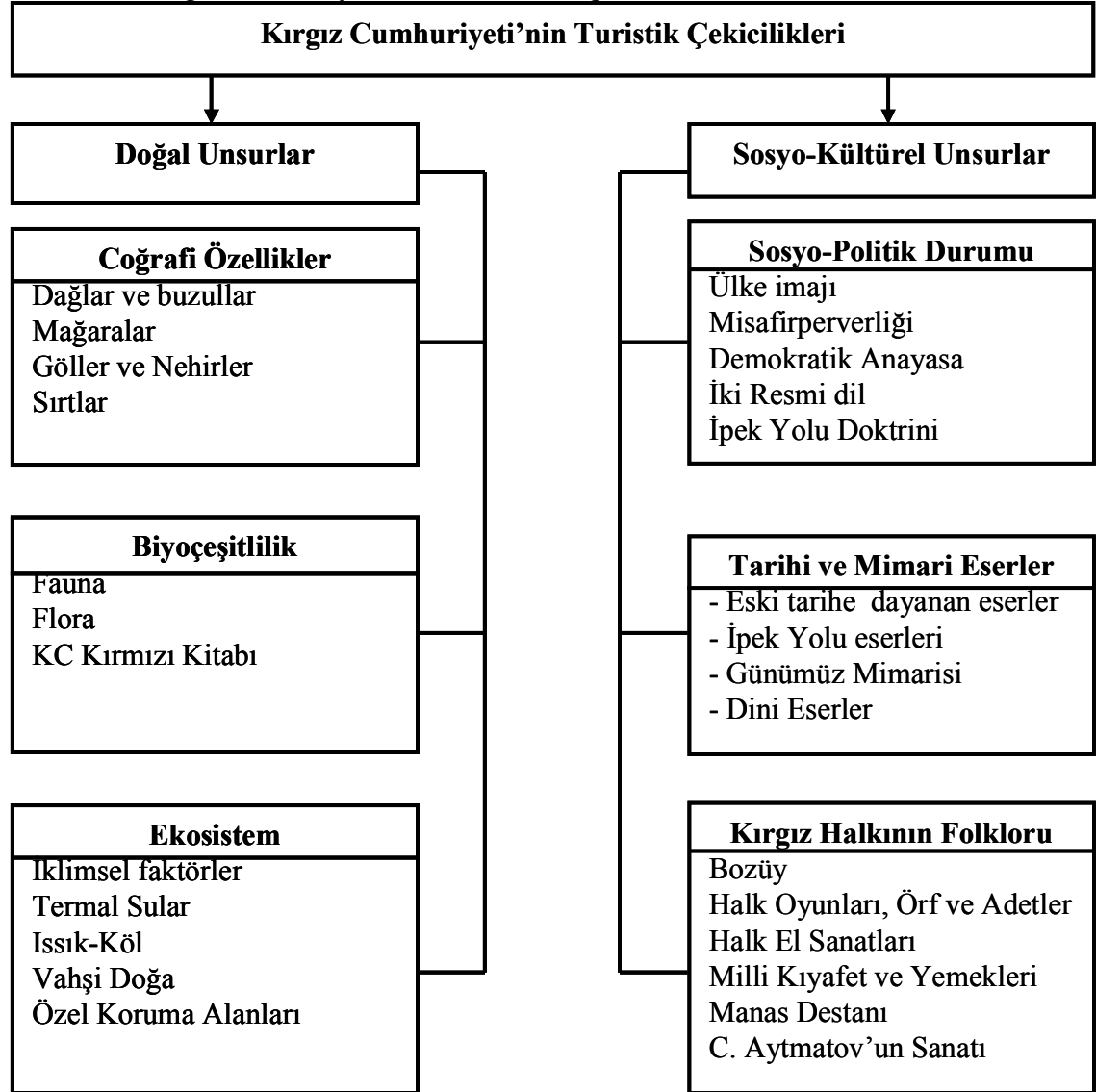
Ayrıca, ülkenin biyoçeşitliliğinde görünen yoğunluk, topraklarının küçük olmasına rağmen dünya yüzünde yer alan 200 öncelikli ekolojik bölgelerinden biri



olmasına neden olmuştur. Ülkede, dünya florasının yaklaşık % 2'si ile dünya faunasının % 3'lük bölümü yaşamaktadır. (KCUİK, 2009:7).

Kırgızistan'ın turizm potansiyelini oluşturan değerlerin aşağıdaki gibi sınıflandırılması mümkündür.

Şekil 2.10 Kırgız Cumhuriyeti'nde Turistik Değerlerin Sınıflandırılması



Kaynak: S.D. Dudaşvili, (2004), Turistskie Resursy Kırgızstana, Bişkek, s.37.

Tüm bu doğal ve sosyo-kültürel değerler, turistik ürünü oluşturmakla beraber, ürünün özünü etkileyen özellikler de içermektedir. Bunlar:

- Ulaşılabilirliği,
- Tanınmışlığı ve bilinirliği,
- Çekicilik düzeyi ve atraktiv derecesi,
- Emsalsiz olmasıdır.

Bu özelliklerin, ürün içerisinde birleşim veya toplanma derecesine göre de, turistik ürünün değeri ve rekabet edebilir düzeyi artmaktadır.

Tüm bu özelliklerin, bir üründe toplanma derecesi, Kırgızistan'ın turistik ürünlerinde yüksek oranlarda seyretmekte, çok yönlü ve çeşitli ürünler sunulmasına imkân vermektedir.

Örnek olarak bazı turistik ürün imajlarına bakılacak olursa:

- Issık-Köl'ün Su Altı Şehirleri,
- Bilinmeyen Tien-Shan ve Pamir Dağları,
- Mertzbakher Gölü Fenomeni,
- Vahşi Doğada Tatil şeklinde sıralanabilir.

#### **2.4.2.1.1.1 Kırgızistan'ın Doğal Değerleri**

Kırgızistan, sahip olduğu doğal çekiciliklerin yoğunluğu ve niteliği ile dünya genelinde önemli bir yere sahiptir ve Orta Asya'nın "İsviçre"si diye adlandırılmaktadır.

Coğrafi yapısından kaynaklanan ve ülke topraklarının % 90'ını oluşturan dağ ekosistemleri ile birlikte; mağaraları, yüksek dağ gölleri ve nehirleri macera turizmi, kayak, heliski, alpinizm, trekking, rafting, av turizmi gibi turizm çeşitlerine imkan sunmaktadır.

Ülkenin bulunduğu Tien-Shan dağ sıraları ile güneybatısındaki Pamir dağlarında yer alan Sarı-Caz, Kokşal-Too, Enilçek-Too, Küngey ve Terskey Ala-Too, Zaalay, ve

Turkistan dağ sıraları ile dünyaca ünlü zirveleri: Jeniş (7439 m), Lenina (7134 m), Han–Tengri (6995 m), Korona (4860 m) ve diğer pek çok zirveleri ile dağ turizmi çeşitlerine güzel imkanlar sunmaktadır. Bu dağ sıralarında bulunan buzullar da dağ tırmanışçılarının tercih ettiği bölgelerdendir. Ülkedeki başlıca buzullar; Güney Enilçek (632,3 km<sup>2</sup>), Kuzey Enilçek (215 km<sup>2</sup>), Kayındı (97,21 km<sup>2</sup>) ve Korjenevskiy’dir (89,4 km<sup>2</sup>). (KAK, 2001:2).

Güney ve Kuzey Enilçek’in birleştiği noktada buz dağlarının doğduğu ilginç ve doğa harikası Mertzbakher Gölü bulunmaktadır. Gölün ilginçliği, her yıl, suyun belirli bir seviyeye gelmesiyle, göl suyunun buzları delerek kendini akıntıya bırakmasıdır. Su taşkını yaklaşık bir hafta devam ettikten sonra göl tekrar toparlanma dönemine geçmektedir. (SRIKA, 1998:6). Kırgız Arktika’sının incisi, her zaman turistlerin ve dağcıların ilgi odağıdır.

Bunlarla birlikte, Kırgızistan’da 100’den fazla çeşitli mağara bulunmakta olup mağara turizmi açısından pek değerlendirilememektedir. İlgi çeken mağaralar, ülkenin güney bölgesinde yer alan Çil-Üstün, Askona, Fersmana, Kara-Ünkür, Kan-i-Güt ve diğerleridir. (Dudaşvili, 2004:55).

Kırgızistan’ın başka bir doğal değeri, aynı zamanda dünyanın ikinci büyük krater gölü ve ülkenin milli hazinesi ve gururu olan Issık-Köl’dür.

Issık-Köl gölünün çevresi ve iklimi dinlenme, sağlık, termal ve rekreasyon turizmi açısından oldukça elverişlidir. Diğer turizm açısından değer taşıyan göller ise; Sarı-Çelek, Son-Köl, Çatır-Köl ve Ala-Köl’dür.

Sarı-Çelek gölü ve çevresi aynı zamanda Milli Parklar sınırı içerisindedir ve Issık-Köl ile birlikte UNESCO’nun Dünya Biosfer Rezervleri Ağı’na alınmışlardır. (<http://unesco.org>).

Ayrıca, ülkedeki çok sayıdaki nehir, ırmak ve çaylar rafting, kayaking, balık avı, kuş gözleme turizmi gibi turizmin çeşitlendirilmesine imkan sunmaktadır. Turizm açısından önemli nehirleri; Narın, Çu, Kekemeren, Sarı-Caz, Çatkal ve Çon-Kemin’dir (TSGPDK, 2002).

Sırtlar, ülkenin coğrafyasına ve kuzey kutbu iklimine benzeyen havası ile soğuk sahra bölgeleridir. Genelde 3000 m üzerinde seyredilmektedir ve sadece yaz ayları görünen kar yağışları ile ender rastlanan bölgelerdendir.

Kırgızistan'ın dağlık bölge olması ve buna bağlı olarak jeomorfolojik yapısı ülkenin ekosistemini çeşitlendirmektedir. Ülkede pelinsi ve tuzlak sahralar, çimenli stepler, yüksek otlu alp ve subalp çayırları, fundalar, yapraksı ve çam ormanları ile tundralar kendini göstermektedir. Doğasıyla, bu çeşitlilik flora ve faunasına da yansımaktadır.

Kırgızistan'ın bitki örtüsünde 4000'e yakın bitki türü mevcut olup endemik ve şifalı bitkiler sayısı fazladır. Hayvanat dünyasının önemli bölümünü Orta Asya ve Akdeniz bölgelerine özgü türler oluşturmaktadır. (Dudasvili, 2000: 32).

Çevresel faktörlerden kaynaklanan nedenlerle türleri azalmakta olan doğal ortam canlıları Kırgız Cumhuriyeti Kırmızı Kitabı ile koruma altına alınmıştır. Aralarında ceylan, maral, kırmızı kurt, kar parsı, Tien-Shan ve Şrenk ladini olmak üzere toplam 70 hayvan çeşidi ile 65 bitki türü vardır. (Dudaşvili, 2004:72).

Ülkede bu denli biyoçeşitliliğin bulunması kuş gözlemciliği, botanik ve ekoturizm için elverişli olup sürdürülebilir turizmin gelişmesine de zemin oluşturmaktadır.

Bunlarla birlikte, Kırgızistan'ın 9 Milli Parkı, 8 Tabiat Parkı, 69 Tabiatı Koruma Alanı sahip olduğu doğal değerlerin bozulmadan korunmasına, kullanılmasına ve gelecek nesillere bırakılmasını amaçlamaktadır.

Tablo 2.35'te ülkenin Milli ve Tabiat Parkları ile ilgili temel bilgiler verilmektedir.

**Tablo 2.35** Kırgızistan’ın Milli ve Doğa Parkları

	Bulunduğu Bölge	Toplam Yüzölçümü (bin hektar)	Korunan Tür Sayısı		
			Hayvanlar	Kuşlar	Bitkiler
<b>Milli Parklar</b>					
Beş-Aral	Calal-Abad	86,8	224	150	900
Issık-Köl	Issık-Köl	19,6	24	260	232
Karatal-Cagirık	Narın	36,5	27	136	420
Kulunata	Oş	27,4	24	51	104
Narın	Narın	91,0	26	100	1870
Sarı-Çelek	Calal-Abad	23,8	34	175	912
Sarıçat-Ertaş	Issık-Köl	134,1	24	56	120
Padışat	Calal-Abad	30,6	32	63	955
Karabuura	Talas	59,1	59	220	1500
<b>Doğa Parkları</b>					
Ala-Arça	Çüy	21,1	30	163	800
Beş-Taş	Talas	13,7	15	43	113
Kara-Şooro	Oş	14,3	16	50	19
Karakol	Issık-Köl	38,2	15	11	231
Kırgız-Ata	Oş	11,2	14	28	90
Saymaluu-Taş	Calal Abad	32,0	19	45	150
Salkın-Tor	Narın	10,4	11	30	500
Çon-Kemin	Çüy	123,6	46	96	631

Kaynak: KCUİK, (2009), Turizm v Kırgızstane, s. 58.

#### 2.4.2.1.1.2 Kırgızistan’ın Sosyo-Kültürel Değerleri

Günümüzde Kırgızistan’ın uluslararası arenadaki yeri ve imajı doğal olarak eski Sovyet dönemi ve bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan ekonomik ve sosyal sıkıntılarla yakından ilgilidir. Ayrıca, ülkede yaşanabilecek olumsuz siyâsi ve toplumsal olaylar, sahip olduğu diğer değerlerinin önüne geçebilmektedir.

Bu noktada “İpek Yolu Diplomasisi” doktrinin önemi ortaya çıkmaktadır.

“İpek Yolu Diplomasisi” doktrini, genel anlamıyla, Kırgız Cumhuriyeti’nin dış politikasında küreselleşmeyi bütünüyle benimsediğini, politikanın esasının hoşgörü olduğu gereğinden hareketle, hiçbir şeyin karşısında olmadığını, dünyanın kullandığı tüm olanaklardan yararlanması ve dünya ile bütünleşmeyi amaçladığını ve özellikle

Toplamiter rejimleri benimsediğini ifade etmektedir (TİKA, 2004:66). Dolayısıyla, Kırgız halkının misafirperverliği, turizmin gelişmesinde önemli rol olacaktır.

Ayrıca, Kırgızistan, Rus dilini resmi dil statüsünde kabul ederek Orta Asya bölgesinde önemli bir motivasyon unsuru elde etmiştir. Araştırmalara göre, ülkenin turizm sektörünün büyük bir bölümünü oluşturan dinlenme ve rekreasyon turizminin % 90'a yakın bölümünü BDT ülkelerinden gelen turistler oluşturmaktadır. (Dudaşvili, 2004:97; Kulnazarova, 2002:87). İstatistiki verilere göre de, turistik hizmet ihracatının % 80-90'ı BDT ülkelerinden gelmektedir.

Kırgızistan'ın sosyo-kültürel çekiciliklerden biri olan tarihi eserleri, hem eski hem yeni tarihlere ışık tutmaktadır. Başlıca eserler aşağıdaki gibidir:

- Petroglifler; Saymaluu-Taş kaya resimleri, Fergana dağ sıralarında yer almaktadır. M.Ö. 2 bin yıl- M.S. 1. yy arası tarihlere dayanmaktadır. (İstrati, 1999:26). Diğer petrogliflerin bulunduğu yerler arasında Şüröt-Taş, Konur-Ölön, Çaar-Taş, Korumdu, Maymak, Ur-Maral ve Duldul-Ata vardır.
- Saklar ve Usun dönemlerinde yapıldığı tahmin edilen höyükler (kurganlar).
- İpek Yolu'nun geçtiği ana hatlarda bulunan Burana Minaresi (10-12 yy), Özgön Minaresi (12. yy), Taş-Rabat (15.yy), Manas Kümbezi (133 yy), Şah-Fazıl Kümbezi (10-12 yy) ve diğerleridir.
- Oş şehrindeki "Taht-i Süleyman" yaklaşık 3 bin yıldır İslam dininin kutsal yerlerinden biridir. Ayrıca, Ravat Abdullahan Camisi ve İdris Peygamber Kümbezi önemli eserler arasındadır. (SD "Osh-3000", 1998:8-14).
- Bunlarla birlikte, ülkede tarihi Budist tapınakları ile kiliseler de yer almaktadır.

Aşağıda verilmekte olan tarihi eserler, 2001 yılında UNESCO'nun Doğa ve Kültürel Miraslar listesine girmiştir: (TSGPDK; 2001:3).

1. Saymaluu – Taş Kayaları,
2. Şah-Fazil Türbesi,
3. Özgön Tarihi ve Mimari Kompleksi,

4. Çolpan-Ata Petroglifleri,
5. Burana Müzesi,
6. Süleyman-Too Tarihi, Kültürel ve Doğa Müzesi.

Ülkenin kültürel değerleri arasında yer alan Manas Destanı, Kırgız milletinin tarihi birikimini, milletin özünü ve kaderini tüm yönleriyle yansıtılmıştır. Manas Destanı kapsam bakımından (500533 beyit) dünyada emsali bulunmayan tek destan özelliğini taşımaktadır. (Asankanov ve mrbekov, 1995:8). Manasılar (halk ozanları) tarafından aktarılması halk eğlencelerinin vazgeçilmez unsurudur.

Bunun dışında, Kırgız halkının dünyaca ünlü yazarı Cengiz Aytmatov ve eserlerinde yer bulan milletin kültürü, doğası, efsaneleri ve masalları turistik imaja olumlu katkı sağlamaktadır.

Bununla birlikte, Kırgızların göçebe hayatını günümüze taşıyan geleneksel el sanatları turistlerin ilgisini çekici ve artırıcı unsur olmaktadır. Ayrıca, kaybolmaya yüz tutan milli değerlerin sürdürülmesine ve kırsal kesimde yaşayan halkın sosyo-ekonomik düzeyinin iyileşmesine katkıda bulunmaktadır.

#### **2.4.2.1.2 Kırgızistan Turizminin st Yapısı**

Kırgızistan'ın turizm işletmelerinin tümünün bağımsızlık öncesi durumundan kaynaklanan sebeplerle uluslararası standartlarda olduğu sylenemezdir. Fakat, pazar ekonomisi şartları gereği ülkede gelişme gösteren özel sektörün turizm alanındaki girişimleri sayesinde günümüz şartlarına uygun seyahat acentaları, tur operatörleri ve konaklama işletmeleri hizmet vermeye başlamıştır.

Bunun yanında, EBRD, Helvetas ve BM gibi uluslararası kuruluşlarının finans ve teknik yardımları sektördeki gelişmeleri hızlandırmaktadır.

Ulusal istatistik komitesi verilerine göre, 2008 yılında ülkede turizm alanında hizmet veren kayıtlı işletme sayısı 5321 olup % 41'i tüzel kişi statusindedir.

Kayıtlı işletmelerin % 42'si seyahat acentaları (2234), % 35,6'sı yiyecek-içecek işletmeleri (1894) ve geri kalan bölümü otel, turizm-rekreasyon işletmeleriyle özel koruma alanlarıdır. Ancak, faaliyette olan işletme sayısı, yiyecek-içecek işletmeleri hariç 422'dir.

Bunların % 36'sı Issık-Köl bölgesinde, % 21,3'ü de Başkent Bişkek'te yer almaktadır. Tablo 2.36 ve Tablo 2.37'de ülkede yıllar itibariyle yiyecek-içecek işletmeleri hariç faaliyette olan işletmelerin türleri, sayısı ve toplam yatak kapasitesi verilmektedir.

**Tablo 2.36** Faaliyette Olan Turistik İşletme Türleri ve Sayısı

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Otel	95	91	83	79	120	120	123	119	152
Sanatoryum	14	24	24	14	14	13	14	15	15
Sanatoryum- profilaktoryum	12	19	21	17	17	16	13	11	12
Çocuk sanatoryumu	4	10	9	8	7	7	6	6	6
Dinleme ve rekreasyon tesisleri	39	68	68	118	74	67	78	76	83
Spor ve sıhhi kampları	4	13	10	11	8	7	8	5	7
Çocuk sıhhi kompleksleri	-	45	43	39	34	32	38	30	32
Turistik merkezler	8	8	7	7	9	8	9	11	10
Turistik acentalar ve gezi büroları	-	-	-	-	118	105	87	80	80
Diğer işletmeler	-	-	-	-	1	1	2	11	14
Milli Park, Doğa Parkı ve korular	6	8	8	8	8	8	8	8	10
TOPLAM	182	286	273	301	410	384	386	372	422

Kaynak: KCUİK, Turizm İstatistikleri Çeşitli Yıllar Verilerinden derlenmiştir.



**Tablo 2.37** Hizmet Vermekte Olan İşletmelerin Toplam Yatak Sayısı (Yıllar İtibarıyla)

	2004	2005	2006	2007	2008
Oteller	4072	4472	4733	4783	4532
Kamping	-	-	-	-	64
Sanatoryum	4203	4152	4500	3888	4014
Sanatoryum-profilaktoryum	855	945	732	680	610
Çocuk sanatoryumu	515	380	360	360	360
Dinlenme-rekreasyon tesisleri	14419	14675	14898	14124	14238
Spor ve sıhhi kampları	1365	1165	1241	985	1155
Çocuk sıhhi kompleksleri	4698	5410	7310	5638	5410
Seyahat acentesi ve gezi büroları	175	119	92	100	158
Milli Park, Doğa Parkı ve korular	-	36	191	54	69
Turistik merkezler	1012	962	938	1393	1430
Diğer turistik işletmeler	-	-	19	19	52
<b>TOPLAM</b>	<b>31264</b>	<b>32316</b>	<b>35014</b>	<b>32024</b>	<b>32092</b>

Kaynak: KCUİK, (2009), Turizm ve Kırgızstane, Bişkek s. 29-33'ten derlenmiştir.

İstatistiki verilere göre, 2008 yılında ülkede yiyecek – içecek işletmeleri hariç kayıtlı turizm işletmelerinin ancak % 12,3'ü hizmet vermiştir. Geçmiş seneler incelendiğinde ise, 2007'de % 11,8'i, 2006'da % 13,5'i ve 2005'te de % 14,5'i hizmet vermiştir.

Seyahat acentaları açısından incelendiğinde kayıtlı olan 2234 seyahat acentası ve türlerinin ancak % 3,6'sı hizmetini beyan etmiştir. Yine geçmiş yıllara bakılırsa, 2007'de % 4,2'si, 2006'da % 4,7'si, 2005'te de % 6,3'ü hizmet sunmuştur.

Yine verilere göre, 2008 yılında ülkenin toplam yatak arzının 32 bin civarında olduğu görülmektedir. 1991 yılı öncesi ile kıyaslandığında, yeni yapılan tesisler dahil eski dönemin % 43,4'ü faaliyettedir.

Yiyecek-içecek işletmeleri hariç turizm alanında hizmet veren işletmelerin bu denli küçük oranlarda faaliyette olmasının ve yıllara göre de faaliyette olan işletme sayı ve kapasitesinde görünen dalgalanmaların nedenlerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

Ülkede turizm kamu kurumunun dışında, sunulan hizmet türüne göre işletmeleri tek çatı altında toplayan ve onları denetleyen kurumsal bir yapı bulunmamakla beraber işletmelerin tabi tutulduğu bir yasa olmadığından, turizm işletmelerinin, özellikle seyahat acentalarının, herhangi bir ticari faaliyet gösteren şirketten farklılıkları bulunmamaktadır. Bu nedenle yüksek vergi, yetersiz denetim gibi etkenlerden dolayı Kırgızistan'ın turizm sektöründe kayıt dışı ekonominin büyük ölçüde olduğu düşünülmektedir. (Tur dumambetov, 2009:49; KCUBA, 2004:69).

Yukarıda belirtilen nedenlerle birlikte, Turizm kamu kurumunun faaliyet yetersizliğinden dolayı turizm işletmelerinin sınıflandırılması ve sertifikalanması ile beraber bu işletmelerde çalışacak personelin niteliğini ve niceliğini belirleyen esasların ve standartların olmayışı başlıca sorunu teşkil etmektedir. Ülke içinde faaliyette olan Kırgız Tur Operatörleri Birliği, İpek Yolu Turizmi Birliği, Ekoturizm Birliği, Dinlenme ve Rekreasyon İşletmeler Birliği gibi örgütlenmelerin mevcut çalışmaları sadece kendi alanları ile sınırlı olup ülke geneli işletmelerin sertifikalama faaliyetlerini yürütmemektedir.

Daha önce belirtildiği gibi, ülkede bulunan dinlenme-rekreasyon işletmelerinin mülkiyeti çeşitli kamu kurumları, İşçi Sendikaları Federasyonu ve diğer BDT ülkelerine aitti.

1991 yılında, “Bağımsızlık Bildirgesi”nin kabulü ile Anayasa gereği tüm diğer devletlere ait olan tesisler Kırgızistan'ın mülkiyeti altına geçmiştir. 2003 yılında Kazakistan'a ait olan tesisler ile ilgili ülkelerarası anlaşma sağlanmış olup Özbekistan'ın tesisleri ile ilgili mülkiyet hakları çözülememiştir. (TSGPDK, 2004:2).

Bunun yanında, ülkede, kamu kurumlarına ait olan tesisler ile ilgili KC Hükümeti 7 Ekim 1996 NO: 467 ve 21 Temmuz 1998 No: 482 kararlarıyla “Kırgız Cumhuriyeti'nde Turizm ve Dinlenme–Rekreasyon İşletmelerinin Özelleştirme Programı” kabul edilmiştir. (DMİYTDK; 2001: 64-101)

Özelleştirme programı çerçevesinde, özellikle Issık-Köl civarında yer alan tesislerin bir çoğu özelleştirilmiş, bazıları ilgili kuruma bağlı olarak tüzel kişi statüsüne geçmiş, bazıları da aynen devam etmektedir. Neticede bu işletmelerin arasında,

finansman yetersizliği, hukuki anlaşmazlıklar, tesislerin eskimiş olması gibi nedenlerle kapalı durumda bekleyen tesisler mevcut olup inşa halinde kalanlar da vardır.

Konaklama işletmelerinin çoğunun, özellikle Issık-Köl çevresinde yer alanların Sovyet döneminde inşa edildiğinden, kaliteli hizmet sunmak amacıyla bakım ve tadilata alınması veya faaliyetlerini sona erdirmesidir. Günümüzde, 1968 ve sonrasında inşa edilen tesisler halen hizmet vermektedir.

Özelleştirilen işletmelerinin bazılarının finansman kısıtlılığı nedeniyle hizmet sunamaması veya el değiştirmeleri sonucu beklemeler söz konusudur.

Yukarıda bahsedilen resmi turizm işletmelerinin yanı sıra Kırgızistan'ın turizm sektöründe “gayri resmi turizm sektörü” de yer almaktadır. Başkent Bişkek ve Issık-Köl tatil-rekreasyon bölgesinde ikamet eden bireyler dairelerini veya evlerinin bir bölümünü gelen tatilcilere kiralamaktadırlar. Bunun yanında Kırgızların milli evi olan bozyülerde yaz aylarında konaklama imkanı sağlanmaktadır. Bu tür işletmelerinin bazıları kayıt altında olup bazıları da kayıt dışı kalmaktadır.

İstatistik Komitesi'nin seçili hane halkı araştırması sonucu 2007 yılında “gayri resmi” sektörde 17,4 bin, 2008'de de 57,5 bin yatak kapasitesi tespit edilmiştir. (KCUİK, 2009:59).

#### **2.4.2.1.3 Kırgızistan Turizminin Alt Yapısı**

Kırgızistan'ın coğrafi yapısı gereği ulaşım ağı ağırlıklı olarak karayolları üzerine kurulmuştur. Ülke içinde toplam yolcu ve yük taşımacılığının % 95'i karayolları ile yapılmaktadır. Karayollarının toplam uzunluğu 34 bin km civarında olup 2/3'sinin yenileme ve modernizasyon çalışmalarına ihtiyacı vardır. (KCH, 2009: 18).

Ayrıca, hem turizmin hem ülke içi ticaretin gelişmesi için yeni yollara da gereksinim vardır.

Özellikle, ülkenin tatil merkezi olan Issık-Köl çevre yolunun alt ve üst yapısının kötü durumda olması, bölgede turizmin gelişmesini engelleyen faktörlerden biridir.

2006 yılında yapılan araştırmada, Kırgızistan turizminin en büyük sorunlarından biri karayollarının durumu olduğu ortaya çıkmıştır. (Gürbüz, 2007:185).

Issık-Köl çevresi ve diğer yolların iyileştirilmesi konusu yıllardır ülkenin gelişme programlarında yerini almasına rağmen finansman yetersizliğinden yenileme çalışmaları kısıtlı kalmaktadır. Uluslararası kuruluşların yardımıyla Bişkek-Oş hattının iyileştirme çalışmaları tamamlanmış, Oş-Sarıtaş-İrkeştam ve Bişkek-Torugart karayollarının iyileştirme çalışmaları halen gündemdedir. Adı geçen hatlar, hem İpek Yolu ve dağ turizminin hem de uluslararası ticaretin ana yollarından sayılmaktadır. Dolayısıyla, bu hatlar ile beraber Issık-Köl çevresi karayolunun yenileme faaliyetleri önem arz etmektedir.

Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu hattı projesi gündemdedir. Hayata geçirilmesiyle ülke ekonomisi ile birlikte turizm sektörü de ivme kazanacaktır.

Ülkenin uluslararası uçuşlara uygun, Bişkek'te Manas ve Oş şehri havaalanı olmak üzere iki havalimanı hizmet vermektedir. Yaz aylarında da Issık-Köl Tamçı havalimanı yolcu almaktadır.

Ülkeye bir çok uluslararası şirketlerin uçuşları mevcut olmakla birlikte daha çok BDT ülkelerine yapılmakta olup BDT dışı ülkelere uçuşlar sınırlı kalmaktadır. Bu da aktarmalı uçuşlar, artan maliyet olarak ülkenin dış turizmini etkilemektedir.

Tablo 2.38 verileri incelendiğinde de aynı durum söz konusudur. Artan turist taşımacılığı ile birlikte hava ve demir yollarının oranları çok düşük düzeydedir.

**Tablo 2.38** Taşınan Turist Sayısı ve Taşıma Araç Türleri (1000 kişi)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam Turist Sayısı	1907,7	2245,4	2893,6	4327,3	4710,1	5041,7	6144,9
Hava yolu ile							
Gelen Turist	39,8	47,0	59,6	68,0	56,0	91,3	109,5
Giden Turist	50,7	65,5	75,8	62,5	67,7	95,5	113,9
İç Turizm	94,1	105,1	122,5	112,3	108,3	92,3	147,4
Demiryolu ile							
Gelen Turist	72,7	70,6	86,2	89,8	129,4	157,9	194,7
Giden Turist	159,7	148,1	153,5	155,2	198,9	225,3	265,8
İç turizm	21,2	11,0	10,8	10,2	9,8	15,6	13,3
Karayolu ile							
Giden Turist	70,4	61,0	139	149,7	98,1	76,5	95,8
İç turizm	1399,1	1797,1	2245,4	3679,6	4041,9	4293,3	5204,5

Kaynak: KCUİK, (2009), Turizm v Kırgızstane, s. 23.  
KCUİK, (2004), Turizm v Kırgızstane, s.19.

Kırgızistan'ın, Avrupa'yı Asya'ya ve güneyi kuzeye bağlayan hava, kara ve ekonomik ağların kesiştiği noktadaki konumunu İpek Yolu'nun artan önemiyle iyi değerlendirmesi gerekmektedir.

#### 2.4.2.1.4 İnsan Kaynakları

Turizm arzını oluşturan önemli unsurlardan biri de kalifiye personeldir.

Kırgızistan'da bağımsızlık sonrası turizm sektörünün gelişmesine paralel olarak lisans ve önlisans düzeyinde turizm eğitimi vermeye başlanmıştır.

Günümüzde yaklaşık 12 üniversitede ve meslek yüksek okullarında eğitim verilmekte olup 2008 yılında 235 lisans ve 1865 önlisans düzeyinde mezun vermişlerdir. (KCUİK, 2009: 20).

Bunun yanında, çeşitli kuruluşların 2-3 aylık kısa dönemli kursları da mevcut olup her ikisi de sektörün ihtiyacı altında eğitim vermektedir. (Turdumambetov, 2008:19).

Sektörde belirli standartların olmaması ve kurum – sektör ilişkisinin zayıf olması da beklenen nitelikte ve nicelikte eleman hazırlığını etkilemektedir.

Ayrıca, yerel halkta da turizm bilinci tam oluşmamıştır. Kazanmaları için de çaba harcanması gerekmektedir.

Serbest pazar ekonomisinin yeniden geliştiği dönemde, her ikisi de daha gelişim aşamasında olup ileriki dönemde pazarın görünmeyen eli gerekli düzenlemelerin yapılmasına yardımcı olacaktır.

#### **2.4.2.2 Kırgızistan'ın Turizm Talebi**

Kırgızistan'da, serbest piyasa ekonomisine geçmesiyle yaşanan kurumsal ve yapısal değişikliklerin getirdiği sorunlar, halen kamu kurumlarının faaliyetlerine yansımaktadır.

Bunlardan biri de, kurumlar arası koordinasyon yetersizliği ve sistemden kaynaklanan nedenlerle ülkeye gelen dış turistlerin doğru bir şekilde kayıt altına alınamamasıdır.

Ülkedeki mevcut sistem, ülkeye olan uluslararası turizm talebinin içeriğini ve boyutunu tam olarak yansıtmamaktadır. Bunun yanında, iç turizmde nasıl bir gelişme yaşandığı ve ülkeye gelen ziyaretçilerin geliş amaçları konusunda da bilgiler yetersiz kalmaktadır.

Tablo 2.39'da yıllar itibariyle Kırgızistan'a gelen turist sayısı ve başlıca pazarlarının dağılımı verilmektedir.

**Tablo 2.39** Kırgızistan’a Gelen Turist Sayısı ve Milliyetine Göre Dağılımı (Başlıca Pazarlar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Gelen Kişi Sayısı	58756	89400	157211	247590	336513	319303	765850	1655833	2435386
Milliyetine Göre %									
ABD	-	6,8	6,9	4,7	-	-	-	-	-
Almanya	-	3,7	4,3	3,6	2,9	2,9	1,2	0,6	0,4
Çin Halk Cumhuriyeti	-	-	4,8	3,3	3,5	5,0	2,4	1,2	1,0
Kazakistan	-	-	33,0	30,4	70,3	47,3	62,6	68,0	44,3
Özbekistan	-	-	5,9	11,5	12,1	15,5	12,4	17,0	31,1
Rusya	-	-	9,3	14,6	10,9	10,0	10,9	7,2	8,0
Türkiye	-	5,1	3,7	2,6	2,7	3,0	1,3	1,0	0,6

Kaynak: KCUİK, (2009), Kırgızistan Tsifralarda, ss. 293-294; KCUİK, (2004), Turizm ve Kırgızstane, ss. 17-18 verilerinden derlenmiştir.

Veriler incelendiğinde, ülkeye gelen ziyaretçi sayısı sürekli artış eğilimi içindedir. 2005 yılında ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlık nedeniyle talep düşüşü yaşanmıştır.

Gelen ziyaretçiler milliyetlerine göre incelendiğinde, 2008 yılında ülkeye gelen toplam turist % 49,3’ünü Kazaklar ve % 31’ini de Özbekler oluşturmuştur. Rusya’dan gelen turist sayısı ise, ülkeye gelenlerin %8,0’i kadardır. Kazakistan, geçmiş yıllarda da % 60-70’lik oranıyla Kırgızistan’ın en büyük pazarı konumundadır.

Nedenleri arasında, Kazakistan ve Özbekistan’ın komşu ülkeler olması, Issık-Köl – Almatı karayolunun yenilenmesi sonucu mesafenin kısalmasıyla beraber Issık-Köl bölgesinde her ikisinin dinlenme–rekreasyon tesislerinin bulunması yer almaktadır.

Ayrıca, eski dönemden kalan alışkanlıklar, günümüzde de talebi etkileyerek BDT ülkelerini önemli pazar yapmaktadır.

Sektörde yaşanan sorunlara rağmen artan ziyaretçi sayısı ülke turizmi açısından önemli bir gelişmedir.

Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Kurumu verilerinin yanında Birleşmiş Milletler istatistiğine göre de ülkeye gelen kişi sayısı Tablo 2.40'ta verilmektedir. Ancak, çalışmanın bütünlüğü ve sürekliliği amacıyla KC Ulusal İstatistik Kurumu verileri dikkate alınmıştır.

**Tablo 2.40** Kırgızistan'a Gelen Turist Sayısı

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Gelen Kişi Sayısı (bin kişi)	59	99	140	342	398	315	766
Toplam Harcama (milyon \$)	20	32	48	62	92	94	189
Ulaşım Hariç Harcama (milyon \$)	15	24	36	48	76	73	167

Kaynak: UNCTAD, (2008), Handbook of Statistics, NY and Geneva, s. 270.

Ülkeye gelen turist sayısı ile faaliyette olan turizm işletmeleri hizmetlerinden yararlanan turist sayısı kıyaslandığında, ülkenin sahip olduğu yatak kapasitesinin yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. (Tablo 2.41)

**Tablo 2.41** Yıllar İtibariyle Faaliyette Olan Turizm İşletme Hizmetlerinden Yararlanan Kişi Sayısı

	2004	2005	2006	2007	2008
Oteller	149390	126713	133076	164822	169425
Turistik Merkezler	11070	4990	13531	23076	12640
Kamping	-	-	-	-	6135
Sanatoryum	46592	44338	52482	65030	47881
Sanatoryum-Profilaktoryum	5126	9708	6265	8834	9013
Çocuk Sanatoryumu	5611	4315	3809	4517	3478
Dinleme-Rekreasyon Tesisleri	79875	60340	112293	104875	105850
Spor ve Sıhhi Kampları	19154	11927	8753	4470	4846
Çocuk Sıhhi Kampları	10461	13911	26372	17363	24493
Turistik Acentalar, Gezi ve Seyahat Büroları	156205	68486	69999	92784	10577
Milli Park ve Özel Koruma Alanları	67604	75311	128350	91575	39850
Diğer İşletmeler	532	1085	1540	3386	105303
Toplam	551620	421124	556470	580914	539491

Kaynak: KCUİK, (2009), Turizm ve Kırgızstane, Biskek, s.37.



2008 yılı için faaliyette olan turizm işletmeleri hizmetlerinden 539 491 kişi yararlanmış olup % 14,5'i BDT ülkelerinden gelen turistler, % 5,8'i de BDT dışı ülkelerden gelen turistlerdir. (KCUİK, 2009:39).

Neticede, 2008 yılında ülkeye gelen toplam turistin ancak % 4,5'i faaliyette olan turizm işletmeleri hizmetlerinden yararlanmıştır.

2008 yılında "gayri resmi" sektörden de 348 500 kişi hizmet almıştır.

Bu da, ülkede faaliyette olan turizm işletmelerinin dışında kayıt dışı faaliyetlerin ve aile işletmelerinin fazla olduğunu göstermektedir.

Bu noktada dikkati çeken husus da, 1991 yılı sonrası ülkeden göç eden nüfusun belirli bir kısmı her sene ülkeyi ziyaret etmekte ve geldiklerinde de dost ve akraba yanında kalmayı tercih etmektedir.

Ayrıca, 2005 yılında Marketing Service Bureau tarafından yapılan araştırmaya göre, ülkeye gelen turistlerin konaklama tercihlerinde, dost-akraba yanında kalmayı tercih edenlerin oranı % 24,8 olarak gerçekleşmiş ve ilk sırada yer almıştır. İkinci sırada % 19,7 ile özel konuk evleri, üçüncü sırada % 16,6'lık oranla kiralık ev veya dairelerinin sunduğu konaklama hizmetleri tercih edilmiştir. Sanatoryum ve rekreasyon işletmelerinin tercih oranı ise % 15,8 olmuştur. (Kızılırmak, 2008: 438).

Konaklama tercihleri arasında otel ve tatil-rekreasyon işletmelerinin ilk sıralarda yer almamasının temelinde, ülkede arz edilen yatak sayısı ve kapasitesiyle sunulan hizmetlerin istenilen düzeyde ve kalitede olmadığı yatmaktadır.

### **2.4.3 Kırgız Cumhuriyeti Ekonomisi İçinde Turizmin Yeri**

Günümüz küreselleşen dünyasında artan ulusal ve uluslararası ekonomik sorunların, özellikle serbest piyasa şartlarına geçiş sürecinde olan ülkelerde yaşanan ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde ve sıkıntıların aşılmasında turizm endüstrisi, dinamik ve ekonomik özelliği ile öne çıkmaktadır.

Özellikle, Kırgız Cumhuriyeti gibi turizm potansiyel değeri yüksek ve kırsal bölge ekonomisine sahip olan bir ülke için turizm sektörü, hem bölgesel hem de ülkesel

boyutta sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanmasında kilit rol oynayabilecek bir sektördür.

Kırgızistan'ın serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olmasından kaynaklanan ekonomik ve sosyal sorunlarla birlikte, turizm sektöründeki mevcut sorunlardan dolayı, turizm sektörüyle tanınan ülkelerde olduğu gibi görülebilecek düzeyde ekonomiye katkıda bulunamamaktadır.

Tablo 2.42'de Kırgızistan'ın yıllar itibariyle turizmden sağladığı gelirleri verilmektedir.

**Tablo 2.42** Kırgızistan'ın Turizm Geliri (Milyon \$)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Turizm Geliri	14,1	15,3	24,4	35,7	47,8	75,3	70,5	164,6	342,2	509,2

Kaynak: KCUİK, (2004), Turizm ve Kırgızstane, Bişkek, ss. 9-10.

KCUİK, (2009), Turizm ve Kırgızstane, Bişkek, ss.12-13.

İstatistiki verilere göre, ülkenin turizm geliri, 2008 yılında % 32,8 oranında artış göstererek 509,2 milyon \$ tutarına ulaşmıştır. Geçmiş yıllarda ise, 2000 yılında % 7,8 oranında artış gösteren turizm geliri 2004 yılına kadar sürekli artmış ve 2005'te de ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlık nedeniyle % 6,4 oranında düşüş göstermiştir. 2006-2007 yıllarında da yaklaşık % 50 civarında artış göstermiştir.

Turizm gelirlerinin, 2005 yılı hariç, sürekli artış eğiliminde olması sevindirici olmakla beraber araştırmalara göre, Kırgızistan, sahip olduğu doğa ve turizm potansiyelinin ancak %8-10'unu kullanabilmektedir. (Chuburova ve Cakıpova, 2008:48). Başka bir deyişle, Kırgızistan'ın, turizm sektörüne gerekli önemi verdiği takdirde turizmden sağladığı gelirler çok farklı boyutlarda olabilecektir.

Bunun yanında, ülkeye gelen turistlerin geldikleri ülke açısından incelendiğinde, bunların % 80 - 90'ını BDT ülkeleri oluşturmaktadır.

Araştırmalara göre, BDT dışı ülkelere gelen bir turistin harcaması BDT ülkelerinden gelen turistin harcamasından ortalama 115-150 \$'a fazladır. (KCUBA, 2004: 68; TSGPDK, 2001:3-4). Dolayısıyla, ülke turizmi, gelişmiş ekonomilere yönelik tanıtım ve pazarlama faaliyetlerini artırarak daha fazla gelir sağlayabilir durumdadır.

Bununla birlikte, BDT ülkelerinin talep çoğunluğunu Issık-Köl ve çevresinde tatil ve rekreasyon turizmi, BDT dışı ülkelerinin de dağ ve macera, İpek Yolu gibi turizm çeşitleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla, BDT dışı ülkelerinden fazla turist çekerek gelir artırıcı ve bölgenin hassasiyet düzeyi yüksek olan ekosistemlerini koruyarak hem komşu ülkeler ile ilişkileri artıracak hem de Orta Asya genelinde sürdürülebilir turizmin gelişmesi için adımlar atılabilecektir.

### 2.4.3.1 Ulusal Gelir ve Turizm

Kırgız Cumhuriyeti'nde turizm sektörü daha yeni gelişme gösterdiğinden Türkiye, Yunanistan veya Portekiz gibi turizm sektörü ilerlemiş ülkelerde olduğu gibi GSYİH'nın sektörler itibariyle dağılımında yer aldığı gibi yer almamaktadır. Ayrıca, ülkede yaşanan kurumsal yapılardaki değişiklikler nedeniyle istatistiki veriler yetersiz kalmakta olup turizmin ekonomi içindeki yerini gösteren GSYİH ve ihracat içindeki yerine değinilecektir.

Tablo 2.43'te Kırgızistan'ın aktif dış turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı yıllar itibariyle verilmektedir.

**Tablo 2.43** Aktif Dış Turizm Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payı

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
GSYİH (Milyon Som)	48744,0	65357,9	73883,3	75366,7	83420,8	94350,7	100899,2	113800,1	141897,7	185013,6
Turizm Sektöründe Toplam Üretim (Milyon Som)	2655,5	4747,2	7500,9	6942,9	6788,6	7473,6	8039,2	10333,2	14190,7	21444,2
Turizm Sektörünün GSYİH'ya Oranı	2,5	2,9	4,2	4,0	3,7	3,6	3,3	3,5	4,0	4,1
Turistik Hizmet İhracatı (Milyon \$)	14,1	15,3	24,4	35,7	47,8	75,3	70,5	164,6	342,2	509,2

Kaynak: KCUİK, (2004), Turizm ve Kırgızstane, Bişkek, ss. 9-10.

KCUİK, (2009), Turizm ve Kırgızstane, Bişkek, ss.12-13'ten derlenmiştir.

Tablo verilerine göre, turizm sektörünün GSYİH'ya oranı 1999 yılında % 2,5 iken 2001 yılında en yüksek değerine % 4,2'ye ulaşmış ve 2005 yılına kadar azalarak 2008'de de % 4,1'lik orana çıkmıştır.

Daha önce belirtildiği gibi, ülkenin turizm sektöründe kayıt dışı ekonominin büyük boyutlarda olduğu varsayılmakta ve gerçekte kayıt dışı ile birlikte turizm sektörünün GSYİH'ya oranı % 6-8 civarında olduğu tahmin edilmektedir. (Turdumambetov, 2009: 51; 2008: 95; KCUBA, 2004:69).

Dolayısıyla, kayıt dışı tutarların resmileştirilmesi için turizm sektörüne özgü iç ve dış krediler, vergi muafiyetleri, haberleşme ve enerji giderlerinde indirimler ve yurt dışı ithal mal gümrük muafiyetlerini de içeren Turizm Teşvik Yasası'nın acilen çıkarılması gerekmektedir.

#### 2.4.3.2 Turizmin İstihdama Etkisi

Turizm, Kırgız Cumhuriyeti gibi kırsal, pazar ekonomisini yeniden öğrenerek gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları fazla işgücüne yeni istihdam alanlarının açılmasında önemli rol oynamaktadır. Diğer sektörlerle nazaran istihdam yoğunluğu yüksek olan turizm sektörü Kırgızistan için, fazla iş gücü, diğer sektörlerinin gelişmesini engelleyen finansman yetersizliği, kırsal alanda fakirlik oranının yüksek olması gibi mevcut sorunların çözümünde anahtar rol oynayabilir.

Tablo 2.44'te ülkedeki turizm sektöründe çalışanların sivil istihdama oranı verilmektedir. Sektörel istihdam verilerinin elde edilemediğinden sivil istihdam sayısı ölçek olarak alınmıştır.

**Tablo 2.44** Sivil İstihdamda Turizm Sektörü İstihdamının Oranı

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam Nüfus (bin kişi)	4867,4	4907,6	4946,5	4984,4	5037,7	5092,8	5138,7	5189,8	5224,3	5276,1
Sivil İstihdam (bin kişi)	1764,3	1768,4	1787,0	1807,1	1824,1	1991,2	2077,2	2096,1	2152,7	2175,0
İşsiz Kişi (resmi kayıtlara göre) (bin kişi)	54,7	58,3	60,5	60,2	57,4	58,2	68,0	73,4	71,3	67,2
Turizm Sektörü Çalışanları	7670	7233	7404	6872	6635	7360	7448	8225	7845	8023
Sivil İstihdama Oranı (%)	0,43	0,40	0,41	0,38	0,36	0,36	0,35	0,39	0,36	0,37

Kaynak: KC Ulusal İstatistik Komitesi verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Verilere göre, ülkedeki turizm sektörünün istihdama katkısı azımsanacak kadar küçük boyutlardadır. Hatta, günümüzdeki katkısı 2000’li yıllara göre daha da azalmıştır. Örneğin, Kırgızistan gibi kırsal ülke olan Nepal’de turizm istihdamı genel istihdamın % 3’ünü oluşturmaktadır. Yine, geçiş ekonomileri olan Hırvatistan ve Karadağ’da genel istihdam içinde turizm istihdamının oranı % 11 ve % 10’dur. (WTTC, 2007: 23-25).

Kırgızistan’ın içinde bulunduğu düşük gelir düzeyi, işsizlik, halkın ekonomik ve sosyal refahındaki düşüşler ve bunların doğurduğu genel sorunların çözümü için turizm sektörünü, kağıt üzerinde değil gerçekten öncelikli sektör olarak belirleyerek ve gerekli kuramsallaşmayı sağlayarak yeni atılımlar yapması gerekmektedir.

Bununla birlikte, ülkede gelişme gösteren Toplum Temelli Turizm Organizasyonları’nın (Community-Based Tourism) desteklenmeye ihtiyacı vardır. Çünkü, bulunduğu bölge ve yöre halkına ve genel olarak turizm sektörüne sağladığı faydaların ölçüleri büyüktür. Bunlar, bölge ve yöre turizminin gelişimi, kırsal kesimde istihdam oranının artması, el sanatlarının turizm amaçlı üretimi, kalifiye eleman yetiştirilmesi, yöre kültürünün ve doğasının korunmasıdır. Başka bir deyişle, toplum temelli turizm organizasyonları ile sürdürülebilir turizm kalkınması aynı değerleri paylaşmaktadır.

#### **2.4.3.3 Turizmin Ödemeler Dengesine Etkisi**

Kırgızistan gibi gelişmekte olan ülkelerin genel olarak açık veren dış ödemeler dengesini kapatabilmek için hızla sanayileşme, ihracatı artırmak ve ithalatı ikame etmek gibi uzun vadeli yapısal değişikliklerin yanında nispeten daha kısa zamanda olumlu etkileri görülebilecek turizmle ödemeler dengesini kısmen de kapatmayı başarabilmektedir.

Kırgızistan’ın sürekli dış ödemelerde açık vermesinin yanında artan dış borç ve faiz ödemeleri dövizde olan gereksinimi günden güne artmaktadır.

Tablo 2.45’te Kırgızistan ekonomisinin 2000-2008 yılları arasındaki turizm gelir ve giderleri ile mal ihracatı ve ithalatına ait değerlerinden oluşturulan turizm gelirinin etkisi verilmektedir.

**Tablo 2.45** Turizm Gelir ve Giderlerinin İhracat ve İthalat Değerleriyle Karşılaştırılması

Yıllar	İhracat	Turizm Geliri	Turizm Geliri / İhracat %	İthalat	Turizm Giderleri	Turizm Giderleri / İthalat %	Dış Ticaret Dengesi	Dış Turizm Dengesi	Turizm Geliri / Dış Ticaret Dengesi %	Dış Turizm Dengesi / Dış Ticaret Dengesi %
2000	504,5	15,3	3,0	554,1	15,6	2,8	-49,6	-0,3	30,8	0,6
2001	476,1	24,4	5,1	467,2	11,9	2,5	8,9	12,5	274,2	140,4
2002	485,5	35,7	7,4	586,7	9,9	1,7	-101,2	25,8	35,3	25,5
2003	581,7	47,8	8,2	717,0	16,6	2,3	-135,3	31,2	35,3	23,1
2004	721,1	75,3	10,4	946,8	46,4	4,9	-225,7	28,9	33,45	12,8
2005	674,0	70,5	10,5	1188,7	58,4	4,9	-514,7	12,5	13,8	2,4
2006	891,2	164,6	18,5	1931,2	91,6	4,7	-1040,0	73,0	15,8	7,0
2007	1321,1	342,2	25,9	2788,5	112,4	4,0	-1467,4	229,8	23,3	15,7
2008	1642,2	509,2	31,0	4072,4	304,4	7,5	-2430,2	204,8	21,0	8,4

Kaynak: KC Ulusal İstatistik Komitesi Verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Verilere göre, Kırgızistan'ın turizm gelirlerinin ihracat içindeki payında sürekli artış gözükmemektedir.

Bununla birlikte, ülkenin dış ticaret dengesi açığının geliri ile dış açığının % 35,3'ünü kapatabilirken 2005'te kapatabilme oranı % 13,8'e düşmüş, 2007'de de % 23,3'e yükselmiştir. 2008'de ise uluslararası turizmden sağlanan dövizlerin dış ticaret açığını karşılama oranı % 21'dir.

#### **2.4.4 Kırgız Cumhuriyeti Turizminin Güçlü ve Zayıf Yönleri ile Fırsat ve Tehditler (SWOT Analizi)**

Turizmin geliştirilebilmesi için hem sektör içi faktörlerden kaynaklanan güçlü ve zayıf yönlerin, hem de dış çevrenin oluşturduğu tehdit ve fırsatların analizi gerekmektedir.

Kırgızistan'ın önemli bir potansiyele sahip olan turizm sektörünün mevcut güçlü ve zayıf yönlerinin bilinmesi fırsat ve tehditlerin de analiz edilmesi, uygun stratejilerin ve politikaların belirlenmesine yardımcı olacaktır.

**Kırgızistan'ın Güçlü Yanları:**

- Doğal değerlerinin yüksek çeşitliliği, kalitesi ve estetiği,
- Kırgız halkının misafirperverliği,
- İpek Yolu ile tarihi bağlantılar,
- Turistik hizmetler imkânı,
- Turizm türlerinin çeşitliliği,
- Kırgız halkının göçebe hayatına dayanan kültür zenginliği,
- Turizm sektörüne yönlendirilebilecek genç ve dinamik nüfus potansiyeli,
- Uluslararası turizmde yeni destinasyon olması,
- Özel sektör ve kamu kurumları arası artan işbirliği,
- Turizmin gelişimini kontrol altına alabilme durumu (daha yeni gelişmekte olan sektörün mevcut sorunlarının çözümü ile bir düzen altına alınması ve geliştirilebilmesi),
- Eski birlik üyeleri ile bağların devam etmesidir.

**Kırgızistan'ın Zayıf Yanları:**

- Arz edilen yatak sayısı, kapasitesiyle sunulan hizmetlerin uluslararası standartlarda olmaması, yetersiz olması,
- Fiyat ve hizmet kalitesindeki farklılıklar,
- Tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin eksikliği,
- Alt yapı sorunlarının varlığı, yatırımların yetersizliği,
- Dış yatırımların yetersizliği,
- Finansman yetersizliği,
- Hediyelik eşya üretimi yetersizliği,
- Komşu ülkelerle kıyasla tarihi ve modern üst yapı eksikliği,
- Sektörde çalışanların uluslararası turizm talebine yönelik kalite ve beceri eksikliği,
- Sosyal ve kültürel faaliyetlerin eksikliği,
- Konaklama tesislerinin büyük bölümünün bulunduğu Issık-Köl bölgesinde tatil sezonun kısa olması ve tesislerin çoğunun eskimiş olması,

- Sektörün gelişimini engelleyen mevcut sorunlar; yüksek vergiler, kredi faiz oranlarının yüksek oluşu, turizm işletmelerinin özelleştirilmesinin yavaş ve “şeffafsız” olması, rüşvet,
- Yerel yönetimler başta olmak üzere kamunun turizme yeteri kadar ilgi göstermemesi,
- Özel ve kamu arası ile diğer kurumlar arası işbirliği ve koordinasyon yetersizliği,
- Turizmin gelişimi ile ilgili kapsamlı araştırmaların eksikliği, buna bağlı olarak stratejik gelişme planının eksikliğidir.

#### **Kırgızistan Turizmini Tehdit Eden Faktörler:**

- Uluslararası turizm piyasasında artan rekabet,
- Turizm sektörünün dünya gelişmelerine bağımlı ve duyarlı olması,
- Coğrafi konumu nedeniyle yakın çevrede yaşanan olumsuz olaylar (Afganistan ve sınırlarda gelişebilecek olaylar), genel olarak dünyada artan uluslararası terörizm,
- Ülke içi siyasi istikrarsızlıktır.

#### **Kırgızistan Turizmi İçin Fırsatlar:**

- Uluslararası turizm hareketlerindeki artış,
- Dünya Turizm Örgütü’nce İpek Yolu Turizmi’nin desteklenmesi,
- Ülkenin rekabet gücü yüksek olduğu ekoturizme olan ilginin artması,
- Macera ve merak turizmine olan ilginin artması,
- Gelişen ulaşım olanakları ve buna bağlı olarak uzun mesafeli seyahatlerin artmasıdır.

SWOT analizine göre Kırgızistan’ın uygulaması gereken temel adımlar şu şekilde sıralanabilir:

- Devlet tarafından mevcut sorunlar ve öneriler dikkate alınarak gerçekçi turizm politikasının oluşturulması ve uygulanması,



- Uygulanacak bu politikalarda, sektörün ekonomik katkısının artırılması için öncelikle Turizm Teşvik Yasası'nın kabul edilmesi, turizm işletmelerinin sertifikasyon ve lisanslama faaliyetlerinin hayata geçirilmesi, özelleştirme faaliyetlerinin hızlandırılması,
- Issık-Köl bölgesi tatil ve rekreasyon turizmi dışında diğer turizm alanlarının ve türlerinin teşvik edilmesi,
- Turizmin bilimsel yönünün önemsenmesi,
- Kalifiye personel yetiştirilmesi ile birlikte halk arasında turizm bilincinin geliştirilmesi,
- Pazarlama faaliyetlerinin artırılmasıdır.

## BÖLÜM III

### KIRGIZ CUMHURİYETİ'NDE TURİZM SEKTÖRÜNÜN MEVCUT DURUMU, EKONOMİK ETKİLERİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK UYGULAMA ÇALIŞMASI

Yaklaşık 18 yıl önce serbest piyasa ekonomisiyle tanışan Kırgız Cumhuriyeti, küreselleşme sürecinde artan rekabet ortamında ekonomik bağımsızlık ve istikrarlı büyüme ile halkının sosyo-ekonomik refahını yükselterek dünya ve Orta Asya ekonomi sisteminde var olmayı amaçlamaktadır. Bu noktada, ülkenin karşılaştırmalı üstünlükleri arasında yer alan turizm sektörünün ülke ekonomisine sağlayacağı katkılar önem arz etmektedir.

#### 3.1 Araştırmanın Amacı

Turizm endüstrisinin mevcut durumu ile Kırgız Cumhuriyeti ekonomisindeki yeri ve ekonomik etkilerinin önemini belirlemek amacıyla ülkede faaliyet gösteren turizm işletmelerine yönelik anket uygulaması yapılmıştır.

#### 3.2 Değişkenler

Bağımlı değişkenleri önermeler oluşturmaktadır.

Bağımsız değişkenler ise; görev, cinsiyeti, öğrenim durumu, işletme türü, faaliyet durumu ve mülkiyet durumudur.

### 3.3 Hipotezler

Önerilen araştırma modeli ve konuyla ilgili yazın incelenmesi ışığında araştırma hipotezleri aşağıdaki şekilde sunulmaktadır.

Hipotez 1: Kırgızistan'daki işletmelerinin türlerine göre turizme bakış açıları arasında anlamlı ilişki vardır.

Hipotez 2: Kırgızistan'daki işletmelerinin faaliyet dönemine göre turizme bakış açıları arasında anlamlı ilişki vardır.

Hipotez 3: Kırgızistan'daki işletmelerinin mülkiyetine göre turizme bakış açıları arasında anlamlı ilişki vardır.

Hipotezler çapraz tablolama analizinde araştırılmıştır. Analiz sonucu çapraz tablolama analizi bölümünde açıklanmıştır.

### 3.4 Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde anket uygulaması yapılan yetkili kişinin görevi, cinsiyet ve eğitim durumu belirlenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde, işletme yapılarının belirlenmesi amacıyla anket uygulaması yapılan yetkili kişilerden işletme türü ve oda sayısı, işletmenin mülkiyet durumu, faaliyet durumu, faaliyete geçiş yılı ve toplam personel sayısı hakkında bilgi alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, turizmin ekonomik etkilerinin belirlenmesi ile sektörde yaşanan mevcut durumla ilgili önermelere cevap vermeleri istenmiştir. (Anket soru formu Ek.1'de verilmektedir).

Araştırmada uygulanan anketlerin cevaplandırılmasında 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmaya katılan yetkililerin önermelere katılım düzeyi aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- 1: Kesinlikle Katılmıyorum,
- 2: Katılmıyorum,
- 3: Kararsızım,

4: Katılıyorum,

5: Kesinlikle Katılıyorum.

Anket soruları test edilmeden önce konu ile ilgili ön çalışma yapılmış ve elde edilen verilere göre sorular hazırlanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler, birincil veri toplama yöntemlerinden, yüz yüze görüşme yöntemiyle toplanmış olup, soru formu açıktır ve standartlara uygun halde hazırlanmıştır.

### **3.4.1 Araştırmanın Çerçevesi**

Faaliyette olan turizm işletmelerine yönelik turizm sektörünün ekonomik etkilerini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışma, ilgili yazında konularla ilgili yapılan çalışmaların örnek alınması ve işletme yetkililerinin görüşleri de dikkate alınarak hazırlanmıştır.

### **3.4.2 Evren, Örneklem ve Veri Toplama Süreci Yöntemi**

Araştırmanın amacı doğrultusunda yapılan uygulama, Issık-Köl bölgesinde faaliyette olan turizm işletmeleri arasında gerçekleştirilmiştir. Issık-Köl bölgesinin pilot bölge olarak seçilmesinin nedeni, eski dönemde başlıca tatil ve rekreasyon merkezi konumunda olması ve bu durumun günümüzde de devam etmesi ile ülkenin toplam faaliyette olan turizm işletmelerinin %36'sının ve yatak sayısının %70'nin bu bölgede yer almasından dolayı tercih edilmiştir.

Araştırmanın evrenini Kırgızistan genelindeki faaliyette olan yiyecek-içecek işletmeleri hariç turizm alanında hizmet veren işletmeler oluşturmaktadır. Çalışmanın evreni ise Issık-Köl bölgesinde faaliyette olan yiyecek-içecek işletmeleri hariç turizm alanında hizmet veren işletmelerdir. Uygulanabilirliklerin karşılaştırılması amacıyla seçilmiş olan 103 adet işletme, araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırma verileri, 2009 Ekim-Kasım ve 2010 yılında Ocak-Şubat aylarında toplanmıştır.

### 3.4.3 Verilerin Analizi

Yapılan anketler SPSS (Statistical Package for Social Sciences, Version 11.5) programına aktarılmış ve araştırma analizleri bu programda tamamlanmıştır. Çalışmada uygulanan istatistiksel testler aşağıdaki gibidir:

- Uygulama yapılan işletmelere ait değişkenler analizi testi.
- Önermelere ilişkin analiz sonuçları (aritmetik ortalama ve standart sapma).
- Önermelere ilişkin güvenilirlik analizi (cronbach alpha değeri).
- Çapraz tablolama analizi.
- Regresyon analizi.

#### 3.4.3.1 Uygulama Yapılan İşletmelere Ait Değişkenler

Katılımcıların 57'si (%55,3) bayan katılımcı ve 46'sı (%44,7) erkek katılımcıdır. Katılımcıların öğrenim durumuna bakıldığında; 14'ü lise (%13,6), 23'ü (%22,3) önlisans ve 66'sı (%64,2) lisans düzeyindedir. Katılımcıların işletmedeki görevine bakıldığında, 53'ü (%51,5) işletme müdürü, 30'u (%29,1) işletme sahibi, 16'sı (%15,5) personel ve 4'ü (%3,9) uzmandır.

Uygulama yapılan işletmelerinin 10'u (%9,7) seyahat acentesi, 5'i (%4,9) tur operatörü, 53'ü (%51,5) otel işletmesi ve 35'i (%34,0) diğer işletmelerdir. Uygulama yapılan işletmelerinin 79'u (%76,7) özel işletme statüsünde, 15'i (%14,6) kamu işletmesi statüsünde, 7'si (%6,8) yabancı ortaklı işletme statüsünde ve 2'si yabancı sermayeli statüsündedir. Faaliyet durumlarına göre: işletmelerin 75'i (%72,8) sezonluk ve 28'i (%27,2) tüm yıl faaliyettedir.

**Tablo 3.1** Uygulama Yapılan İşletmelere Ait Değişkenler

<b>Değişkenler</b>	<b>Sıklık (N)</b>	<b>Yüzde Değeri (%)</b>
<b><i>Cinsiyet</i></b>		
Bayan	57	55,3
Erkek	46	44,7
Toplam	103	100
<b><i>Öğrenim Durumu</i></b>		
Lise	14	13,6
Önlisans	23	22,3
Lisans	66	64,1
Lisans Üstü	-	-
Toplam	103	100
<b><i>Görevi</i></b>		
İşletme Sahibi	30	29,1
İşletme Müdürü	53	51,5
Personel	16	15,5
Uzman	4	3,9
Toplam	103	100
<b><i>İşletme Türü</i></b>		
Seyahat Acentesi	10	9,7
Tur Operatörü	5	4,9
Otel İşletmesi	53	51,5
Diğer Konaklama İşletmeleri	35	34,0
Toplam	103	100
<b><i>Faaliyet Durumu</i></b>		
Sezonluk	75	72,8
Yıl Boyu	28	27,2
Toplam	103	100
<b><i>İşletmenin Mülkiyet Durumu</i></b>		
Özel	79	76,7
Kamu	15	14,6
Yabancı Ortaklı	7	6,8
Tamamen Yabancı	2	1,9
Toplam	103	100

### 3.4.3.2 Önermelerin Değerlendirilmesi

Turizm sektörünün mevcut durumu ve ekonomik etkileri ile ilgili önermelere katılma düzeyi ortalamasının 2,40 ile 4,26 arasında değiştiği görülmektedir.

Katılım düzeyi yüksek olan değişkenler aşağıdaki gibidir;

- Turizm bölgenin alt ve üst yapısının gelişmesine katkıda bulunmaktadır,
- Turizmin gelişimi yerel halkın istihdamını artırmıştır,
- Turizmin gelişimi KOBİ'lerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır,
- Bölgenin ekonomik hayatında turizm sektörü diğer sektörlerden daha önemlidir
- Turizmin gelişimi yerel halka ekonomik yararlar sağlamaktadır,
- Turizm ülke imajına olumlu katkı sağlamaktadır,
- Turizm sektörü öncelikli sektör olmalıdır,
- Turizmin gelişimi diğer sektörlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır,
- Turizm bölgenin ekonomik büyümesinin önemli kaynağıdır.

Katılım düzeyi düşük olan değişkenler ise;

- Bölgede turizm istenilen düzeyde gelişmektedir,
- Turizm işletmelerinin hizmet kalitesi yüksek düzeydedir,
- Sektördeki fiyatlar hizmet kalitesine uygundur,
- Turizm yüksek ve orta teknik okulları yeterli düzeyde kalifiye eleman yetiştirmektedir,
- Bölgedeki turistik işletmelerin sayısı turizmin gelişmesi için yeterlidir.

**Tablo 3.2 Önermelere İlişkin Analiz Sonuçları (Aritmetik Ortalama-Standart Sapma)**

		Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
1	Bölgede turizm istenilen düzeyde gelişmektedir	2,70	1,14
2	Bölgenin ekonomik hayatında turizm sektörü diğer sektörlerden daha önemlidir	4,02	0,75
3	Turizm bölgenin ekonomik büyümesinin önemli kaynağıdır	4,09	0,77
4	Turizmin gelişimi diğer sektörlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır (tarım, inşaat, bankacılık vb)	4,03	0,82
5	Turizmin gelişimi yerel yönetim organlarının hizmetlerini iyileştirmektedir (yollar, telekomünikasyon, danışma hizmetleri vb)	3,80	0,96
6	Turizmin gelişimi ekonomide yeni alt sektörlerin oluşmasına neden olmaktadır	3,74	0,89
7	Turizmin gelişimi KOBİ'lerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır	4,09	0,77
8	Turizm bölgenin alt ve üst yapısının gelişmesine katkıda bulunmaktadır	4,12	0,72
9	Turizm bölgenin prestijini artırmaktadır	4,18	0,70
10	Turizmin gelişimi yerel halkın istihdamını artırmıştır	4,10	0,80
11	Turizmin gelişimi yerel halka ekonomik yararlar sağlamaktadır	4,17	0,72
12	Turizmin gelişimi yerel halkın sosyal ve kültürel hayatına olumlu katkılar sağlamaktadır	4,02	0,82
13	Turizmin gelişimi bölgede çevre kirliliği yaratmaktadır	3,47	1,15
14	Turizmin yararları zararlarından daha fazladır	3,83	0,76
15	Bölgedeki turistik işletmelerin sayısı turizmin gelişmesi için yeterlidir	2,73	0,84
16	Turizm işletmelerin hizmet kalitesi yüksek düzeydedir	2,40	0,76
17	Sektördeki fiyatlar hizmet kalitesine uygundur	2,66	0,90
18	Turizm işletmeleri nitelik ve nicelik olarak uluslararası standartlarda değildir	3,20	0,90
19	Özel yatırımlar yetersizdir	3,78	0,73
20	Kamu yatırımları yetersizdir	3,91	0,82
21	Turizm sektöründe, yatırımları teşvik edici yasalar yetersizdir	3,89	0,84
22	Mevcut yasalar bölgede turizmin gelişmesi için yetersizdir	3,75	0,85
23	Bölgede gerçekleştirilen faaliyetler sürdürülebilir turizm için yetersizdir	3,87	0,78
24	Turizmin gelişmesi için özel ve kamu kurumlarının	4,00	0,59



	koordineli çalışması gerekmektedir		
25	Hem ülke içinde hem ülke dışında turistik ürünlerin pazarlama faaliyetleri yeterlidir	3,81	0,85
26	Bölgede, turist çekici kültürel, sportif, sosyal ve diğer ilgi çekici etkinlikler yetersizdir	4,02	0,71
27	Kırgız Cumhuriyeti'nin coğrafik konumu "uzak ülke" imajı yaratmaktadır	3,46	0,96
28	Kırgızistan turistler için güvenli ülke imajı vermektedir	3,19	1,02
29	Turizm yüksek ve orta teknik okulları yeterli düzeyde kalifiye eleman yetiştirmektedir	2,68	0,94
30	Sektörde kalifiyeli eleman eksikliği vardır	3,54	0,93
31	Sistematik olarak müşteri talepleri değerlendirilmektedir	2,76	1,04
32	Bölgenin turistik potansiyeli rekabet edebilecek düzeydedir	3,62	0,98
33	Kırgızistan'ın uluslararası turizm pazarından aldığı pay yeterli düzeydedir	3,17	0,93
34	Kırgızistan'da turizmin gelişmesi için komşu ülkelerle devlet düzeyinde koordineli çalışmalar gerekmektedir	4,03	0,66
35	Kamu kurumlarının faaliyetleri (yüksek vergi vb) turizm sektörü içindeki işletmelerin gelişmesine engel olmaktadır	3,60	0,99
36	Turizm sektöründe, uluslararası standartlara dayanan sertifikasyon ve sınıflama çalışmalarını yürütecek tek çatı altında toplanan mesleki kurumlar gerekmektedir (TURSAB, TUROB gibi)	3,95	0,81
37	Kırgızistan'da turizmin gelişmesi için bakanlık düzeyinde ayrı kurum gerekmektedir	4,01	0,73
38	Turizm sektörü öncelikli sektör olmalıdır	4,19	0,63
39	Turizm ülke imajına olumlu katkı sağlamaktadır	4,21	0,54
40	Turizm hem bölgenin hem ülkenin en karlı sektörlerinden biri olabilir	4,26	0,52

### 3.4.3.3 Güvenirlik Analizi

Ana değişkenlerin içindeki ifadelerin ait oldukları temel faktörlerle ne ölçüde ilişkili olduklarının belirlenmesi amacıyla güvenirlik analizleri uygulanmıştır.

Yapılan güvenirlik analizlerinde faktör güvenirlik katsayılarının yüksek çıkması ve güvenirlik katsayılarını önemli ölçüde azaltacak madde bulunmaması nedeni ile temel faktörlerden herhangi bir önerme çıkarılmamıştır. Test edilen tüm önermelerin katsayıları 0,70'in üzerindedir. Bu değerler, önermelerin güvenilir olarak değerlendirebileceğini göstermektedir.

**Tablo 3.3** Güvenirlik Analiz Sonucu

N	Cronbach Alpha Katsayısı
103	0,8280

### 3.4.3.4 Çapraz Tablolama Analizi

Çapraz tabolama analizi sonucu işletmelerin bakış açısından hipotezlerin desteklendiği görülmüştür. Diğer işletme türü, faaliyet dönemi ve mülkiyetine göre analiz sonuçları aşağıdaki gibidir.

#### 3.4.3.4.1 İşletme Türüne Göre Çapraz Tablolama Analiz Sonuçları

İşletme türüne göre yapılan önermelere ilişkin çapraz tablolama analizinde ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde olmuştur;

**Tablo 3.4 İşletme Türü İle “Bölgede Turizm İstenilen Düzeyde Gelişmektedir” Arasındaki İlişki**

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Bölgede turizm istenilen düzeyde gelişmektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	10	4	15
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	18,9%	11,4%	14,6%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	4	5	18	12	39
		% içinde İşletme Türü	40,0%	100,0%	34,0%	34,3%	37,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	1	0	7	5	13
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	13,2%	14,3%	12,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	4	0	17	13	34
		% içinde İşletme Türü	40,0%	,0%	32,1%	37,1%	33,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	1	2
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	2,9%	1,9%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Bölgede turizm istenilen düzeyde gelişmektedir değişkenine seyahat acentalarının %40'ı katılmıyorum ile diğer %40'ı katılıyorum cevabını vermiş, tur operatörlerinin %100'ü de katılmıyorum, otellerin %34'ü katılmıyorum ve %32,1'i katılıyorum, diğer işletmelerinin %34,3'ü katılmıyorum ve %37,1'i katılıyorum cevabını vermişlerdir.

**Tablo 3.5 İşletme Türü İle “Bölgenin Ekonomik Hayatında Turizm Sektörü Diğer Sektörlerden Daha Önemlidir” Arasındaki İlişki**

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Bölgenin ekonomik hayatında turizm sektörü diğer sektörlerden daha önemlidir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	0	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	4	0	4
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	7,5%	,0%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	4	4	8
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	7,5%	11,4%	7,8%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	5	3	37	17	62
		% içinde İşletme Türü	50,0%	60,0%	69,8%	48,6%	60,2%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	5	2	7	14	28
		% içinde İşletme Türü	50,0%	40,0%	13,2%	40,0%	27,2%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Bölgenin ekonomik hayatında turizm sektörü diğer sektörlerden daha önemlidir değişkenine Seyahat acentalarının yarı yarıya katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevabını vermişlerdir. Tur operatörlerinin % 60'ı ve otellerin % 69,8'i katılıyorum cevabını işaretlemişlerdir.

**Tablo 3.6 İşletme Türü İle “Turizm Bölgenin Ekonomik Büyümesinin Önemli Kaynağıdır” Arasındaki İlişki**

			İşletme Türü				Toplam
			Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri	
Turizm bölgenin ekonomik büyümesinin önemli kaynağıdır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	0	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	4	0	4
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	7,5%	,0%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	4	4	8
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	7,5%	11,4%	7,8%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	5	3	37	17	62
		% içinde İşletme Türü	50,0%	60,0%	69,8%	48,6%	60,2%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	5	2	7	14	28
		% içinde İşletme Türü	50,0%	40,0%	13,2%	40,0%	27,2%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm bölgenin ekonomik büyümesinin önemli kaynağıdır değişkenine seyahat acentalarının % 50’si, tur operatörlerin % 60’ı, otellerin % 69,8’i ve diğer işletmelerin % 48,6’sı katılıyorum cevabını işaretlemişlerdir.

**Tablo 3.7 İşletme Türü İle “Turizmin Gelişimi Diğer Sektörlerin Gelişmesine Katkı Sağlamaktadır (Tarım, İnşaat, Bankacılık Vb)” Arasındaki İlişki**

			İşletme Türü				Toplam
			Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri	
Turizmin gelişimi diğer sektörlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır (tarım, inşaat, bankacılık vb)	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	0	1	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	,0%	2,9%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	5	1	6
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	9,4%	2,9%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	6	3	9
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	11,3%	8,6%	8,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	5	3	33	19	60
		% içinde İşletme Türü	50,0%	60,0%	62,3%	54,3%	58,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	5	2	9	11	27
		% içinde İşletme Türü	50,0%	40,0%	17,0%	31,4%	26,2%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizmin gelişimi diğer sektörlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır (tarım, inşaat, bankacılık vb) değişkenine seyahat acentalarının % 50’si, tur operatörlerinin % 60’ı, otellerin % 62,3’ü ve diğer işletmelerin % 54,3’ü katılıyorum cevabını işaretlemiştir.

**Tablo 3.8** İşletme Türü İle “Turizmin Gelişimi Yerel Yönetim Organlarının Hizmetlerini İyileştirmektedir” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Turizmin gelişimi yerel yönetim organlarının hizmetlerini iyileştirmektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	0	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	1	8	4	14
		% içinde İşletme Türü	10,0%	20,0%	15,1%	11,4%	13,6%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	1	0	8	3	12
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	15,1%	8,6%	11,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	4	2	28	20	54
		% içinde İşletme Türü	40,0%	40,0%	52,8%	57,1%	52,4%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	4	2	8	8	22
		% içinde İşletme Türü	40,0%	40,0%	15,1%	22,9%	21,4%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizmin gelişimi yerel yönetim organlarının hizmetlerini iyileştirmektedir değişkenine seyahat acentalarının ve tur operatörlerinin % 40’ı katılıyorum, % 40’ı kesinlikle katılıyorum cevabını vermiş. Otellerin %52,’i katılıyorum, % 15’i katılmıyorum, % 15,1’i kararsızım cevabını işaretlemişlerdir. Diğer işletmelerden % 57,’i katılıyorum, % 22,9’u kesinlikle katılıyorum cevabını vermişlerdir.

**Tablo 3.9** İşletme Türü İle “Turizmin Gelişimi Ekonomide Yeni Alt Sektörlerin Oluşmasına Neden Olmaktadır Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Turizmin Gelişimi Ekonomide Yeni Alt Sektörlerin Oluşmasına Neden Olmaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	0	0	1
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	,0%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	1	4	5	10
		% içinde İşletme Türü	,0%	20,0%	7,5%	14,3%	9,7%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	1	1	16	3	21
		% içinde İşletme Türü	10,0%	20,0%	30,2%	8,6%	20,4%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	4	2	28	20	54
		% içinde İşletme Türü	40,0%	40,0%	52,8%	57,1%	52,4%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	4	1	5	7	17
		% içinde İşletme Türü	40,0%	20,0%	9,4%	20,0%	16,5%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizmin gelişimi ekonomide yeni alt sektörlerin oluşmasına neden olmaktadır değişkenine seyahat acentalarının % 40’ı, kesinlikle katılıyorum, tur operatörlerinin % 40’ı katılıyorum, % 20’si katılmıyorum, % 20’si kararsızım cevabını vermiş. Otellerin % 52,8’i katılıyorum ve diğer işletmelerin % 57’si katılıyorum ve % 20’si de kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.10** İşletme Türü İle “Turizmin Gelişimi KOBİ’lerin Gelişmesine Katkıda Bulunmaktadır Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Turizmin gelişimi KOBİ’lerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	0	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	4	2	6
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	7,5%	5,7%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	2	0	2
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	3,8%	,0%	1,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	6	3	35	24	68
		% içinde İşletme Türü	60,0%	60,0%	66,0%	68,6%	66,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	4	2	11	9	26
		% içinde İşletme Türü	40,0%	40,0%	20,8%	25,7%	25,2%
Toplam		İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
		% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin gelişimi KOBİ’lerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Değişkenine işletmelerin en az % 60’ı katılıyorum cevabını vererek KOBİ’lerin gelişmesini desteklediğini belirtmişlerdir.

**Tablo 3.11** İşletme Türü İle “Turizm Bölgenin Alt Ve Üst Yapısının Gelişmesine Katkıda Bulunmaktadır” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam		
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri			
Turizm bölgenin alt ve üst yapısının gelişmesine katkıda bulunmaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	3	1	4	
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	5,7%	2,9%	3,9%	
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	6	3	9	
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	11,3%	8,6%	8,7%	
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	6	3	31	21	61	
		% içinde İşletme Türü	60,0%	60,0%	58,5%	60,0%	59,2%	
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	4	2	13	10	29	
		% içinde İşletme Türü	40,0%	40,0%	24,5%	28,6%	28,2%	
	Toplam		İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
			% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm bölgenin alt ve üst yapısının gelişmesine katkıda bulunmaktadır değişkenine % 59’u katılıyorum, % 28’i kesinlikle katılıyorum cevabını vermişlerdir.

**Tablo 3.12** İşletme Türü İle “Turizm Bölgenin Prestijini Artırmaktadır” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Turizm bölgenin prestijini artırmaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	3	1	4
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	5,7%	2,9%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	2	0	3	0	5
		% içinde İşletme Türü	20,0%	,0%	5,7%	,0%	4,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	5	3	34	20	62
		% içinde İşletme Türü	50,0%	60,0%	64,2%	57,1%	60,2%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	3	2	13	14	32
		% içinde İşletme Türü	30,0%	40,0%	24,5%	40,0%	31,1%
Toplam		İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
		% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm bölgenin prestijini artırmaktadır değişkenine işletmelerin % 60,2’si katılıyorum, % 31,2’si de kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. İşletmelerin % 4,9’u da kararsızım düşüncesine sahiptir.

**Tablo 3.13** İşletme Türü İle “Turizmin Gelişimi Yerel Halkın İstihdamını Artırmıştır ” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Turizmin gelişimi yerel halkın istihdamını artırmıştır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	6	2	8
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	11,3%	5,7%	7,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	4	0	4
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	7,5%	,0%	3,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	5	3	32	21	61
		% içinde İşletme Türü	50,0%	60,0%	60,4%	60,0%	59,2%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	5	2	11	12	30
		% içinde İşletme Türü	50,0%	40,0%	20,8%	34,3%	29,1%
Toplam		İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
		% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin gelişimi yerel halkın istihdamını artırmıştır değişkenine seyahat acentalarının % 50’si katılıyorum, % 50’si kesinlikle katılıyorum, tur operatörlerinin % 60’ı katılıyorum, % 40’ı kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Otellerin % 60,4’ü ve diğer işletmelerin % 60’ı de katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.14 İşletme Türü İle “Turizmin Gelişimi Yerel Halka Ekonomik Yararlar Sağlamaktadır” Arasındaki İlişki**

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Turizmin gelişimi yerel halka ekonomik yararlar sağlamaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	3	1	4
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	5,7%	2,9%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	1	5	1	7
		% içinde İşletme Türü	,0%	20,0%	9,4%	2,9%	6,8%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	8	2	29	20	59
		% içinde İşletme Türü	80,0%	40,0%	54,7%	57,1%	57,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	2	16	13	33
		% içinde İşletme Türü	20,0%	40,0%	30,2%	37,1%	32,0%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizmin gelişimi yerel halka ekonomik yararlar sağlamaktadır değişkenine işletmelerin % 57,3’u katılıyorum ve % 32’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.15 İşletme Türü İle “Turizmin Gelişimi Yerel Halkın Sosyal Ve Kültürel Hayatına Olumlu Katkılar Sağlamaktadır” Arasındaki İlişki**

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Turizmin gelişimi yerel halkın sosyal ve kültürel hayatına olumlu katkılar sağlamaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	0	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	4	1	5
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	7,5%	2,9%	4,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	9	3	12
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	17,0%	8,6%	11,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	7	3	29	19	58
		% içinde İşletme Türü	70,0%	60,0%	54,7%	54,3%	56,3%
Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	3	2	10	12	27	
	% içinde İşletme Türü	30,0%	40,0%	18,9%	34,3%	26,2%	
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizmin gelişimi yerel halkın sosyal ve kültürel hayatına olumlu katkılar sağlamaktadır değişkenine işletmelerin % 56,3’ü katılıyorum, % 26,2’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermişlerdir. Otellerin % 17’i ile diğer işletmelerin % 8,6’ı kararsızım cevabını vermişlerdir.



**Tablo 3.16** İşletme Türü İle “Turizmin Gelişimi Bölgede Çevre Kirliliği Yaratmaktadır ” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Turizmin gelişimi bölgede çevre kirliliği yaratmaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	2	2	4
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	3,8%	5,7%	3,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	4	2	11	7	24
		% içinde İşletme Türü	40,0%	40,0%	20,8%	20,0%	23,3%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	2	1	8	3	14
		% içinde İşletme Türü	20,0%	20,0%	15,1%	8,6%	13,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	3	1	21	17	42
		% içinde İşletme Türü	30,0%	20,0%	39,6%	48,6%	40,8%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	1	1	11	6	19
		% içinde İşletme Türü	10,0%	20,0%	20,8%	17,1%	18,4%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizmin gelişimi bölgede çevre kirliliği yaratmaktadır değişkenine seyahat acentalarının % 40'ı katılmıyorum, % 30'u katılıyorum cevabını vermiş. Tur operatörlerinin % 40'ı katılmıyorum, % 20'i kararsızım, % 20'i katılıyorum cevabını vermiş. Otellerin % 39,6'ı katılıyorum ve diğer işletmelerin % 48,6'ı katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.17** İşletme Türü İle “Turizmin Yararları Zararlarından Daha Fazladır ” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Turizmin yararları zararlarından daha fazladır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	4	1	5
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	7,5%	2,9%	4,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	2	0	15	7	24
		% içinde İşletme Türü	20,0%	,0%	28,3%	20,0%	23,3%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	6	4	26	21	57
		% içinde İşletme Türü	60,0%	80,0%	49,1%	60,0%	55,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	1	8	6	17
		% içinde İşletme Türü	20,0%	20,0%	15,1%	17,1%	16,5%
	Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
		% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin yararları zararlarından daha fazladır değişkenine seyahat acentalarının % 60'ı, tur operatörlerinin % 80'i, otellerin % 49'i ve diğer işletmelerin % 60'ı katılıyorum cevabını vermiş, seyahat acentalarının % 20'i ve otellerin % 28,3'ü kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.18** İşletme Türü İle “Bölgedeki Turistik İşletmelerin Sayısı Turizmin Gelişmesi İçin Yeterlidir ” Arasındaki İlişki

			İşletme Türü				Toplam
			Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri	
Bölgedeki turistik işletmelerin sayısı turizmin gelişmesi için yeterlidir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	0	1	2
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	,0%	2,9%	1,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	5	2	24	16	47
		% içinde İşletme Türü	50,0%	40,0%	45,3%	45,7%	45,6%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	2	2	20	8	32
		% içinde İşletme Türü	20,0%	40,0%	37,7%	22,9%	31,1%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	1	9	9	21
		% içinde İşletme Türü	20,0%	20,0%	17,0%	25,7%	20,4%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	0	0	0	1	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	,0%	2,9%	1,0%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Bölgedeki turistik işletmelerin sayısı turizmin gelişmesi için yeterlidir değişkenine işletmelerin yetersiz olduğunu belirtmişlerdi. % 31’de kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.19** İşletme Türü İle “Turizm İşletmelerin Hizmet Kalitesi Yüksek Düzeydedir ” Arasındaki İlişki

			İşletme Türü				Toplam
			Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri	
Turizm işletmelerin hizmet kalitesi yüksek düzeydedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	1	6	8
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	1,9%	17,1%	7,8%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	6	3	31	15	55
		% içinde İşletme Türü	60,0%	60,0%	58,5%	42,9%	53,4%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	2	2	18	9	31
		% içinde İşletme Türü	20,0%	40,0%	34,0%	25,7%	30,1%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	1	0	3	5	9
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	5,7%	14,3%	8,7%
	Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
		% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm işletmelerin hizmet kalitesi yüksek düzeydedir değişkenine işletmelerin % 53,4’ü katılmıyorum ve % 7,8’i kesinlikle katılmıyorum cevabını vermiş ve işletmelerin kalite düzeyinin yüksek olmadığını belirtmektedirler. İşletmelerin % 30,1’i de kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.20 İşletme Türü İle “Sektördeki Fiyatlar Hizmet Kalitesine Uygun” Arasındaki İlişki**

			İşletme Türü				Toplam
			Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri	
Sektördeki fiyatlar hizmet kalitesine uygundur	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	3	3	7
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	5,7%	8,6%	6,8%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	4	3	22	14	43
		% içinde İşletme Türü	40,0%	60,0%	41,5%	40,0%	41,7%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	2	2	17	11	32
		% içinde İşletme Türü	20,0%	40,0%	32,1%	31,4%	31,1%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	3	0	10	7	20
		% içinde İşletme Türü	30,0%	,0%	18,9%	20,0%	19,4%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	0	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	,0%	1,0%
	Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
		% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Sektördeki fiyatlar hizmet kalitesine uygundur değişkenine işletmelerin % 41,7’i katılmıyorum cevabın vermiş, % 31,1’i kararsızım ve % 19,4’ü katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.21 İşletme Türü İle “Turizm İşletmeleri Nitelik Ve Nicelik Olarak Uluslararası Standartlarda Değildir” Arasındaki İlişki**

			İşletme Türü				Toplam
			Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri	
Turizm işletmeleri nitelik ve nicelik olarak uluslararası standartlarda değildir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	0	1	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	,0%	2,9%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	4	13	7	27
		% içinde İşletme Türü	30,0%	80,0%	24,5%	20,0%	26,2%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	1	1	17	8	27
		% içinde İşletme Türü	10,0%	20,0%	32,1%	22,9%	26,2%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	6	0	22	18	46
		% içinde İşletme Türü	60,0%	,0%	41,5%	51,4%	44,7%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	1	2
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	2,9%	1,9%
	Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
		% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm işletmeleri nitelik ve nicelik olarak uluslararası standartlarda değildir değişkenine tur operatörlerin % 80’i katılmadıklarını belirtmiş, seyahat acentalarının % 60’ı, otellerin % 41,5’i ve diğer işletmelerin % 51,4’ü katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.22 İşletme Türü İle “Özel Yatırımlar Yetersizdir ” Arasındaki İlişki**

			İşletme Türü				Toplam
			Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri	
Özel yatırımlar yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	0	1	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	,0%	2,9%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	6	1	7
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	11,3%	2,9%	6,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	9	5	14
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	17,0%	14,3%	13,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	10	3	35	25	73
		% içinde İşletme Türü	100,0%	60,0%	66,0%	71,4%	70,9%
Toplam	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	0	2	3	3	8
		% içinde İşletme Türü	,0%	40,0%	5,7%	8,6%	7,8%
	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Özel yatırımlar yetersizdir değişkenine işletmelerin % 70,9'u katılıyorum cevabını vermiş, % 13'ü kararsızım cevabını işaretlemişlerdir.

**Tablo 3.23 İşletme Türü İle “Kamu Yatırımları Yetersizdir ” Arasındaki İlişki**

			İşletme Türü				Toplam
			Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri	
Kamu yatırımları yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	0	1	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	,0%	2,9%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	4	2	6
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	7,5%	5,7%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	1	2	7	5	15
		% içinde İşletme Türü	10,0%	40,0%	13,2%	14,3%	14,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	7	1	32	20	60
		% içinde İşletme Türü	70,0%	20,0%	60,4%	57,1%	58,3%
Toplam	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	2	10	7	21
		% içinde İşletme Türü	20,0%	40,0%	18,9%	20,0%	20,4%
	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Kamu yatırımları yetersizdir değişkenine seyahat acentalarının % 70'i, otellerin % 60,4'ü ve diğer işletmelerin % 57,1'i katılıyorum cevabını vermiştir. Tur operatörlerinin % 40 kesinlikle katılıyorum cevabını vermiş.

**Tablo 3.24 İşletme Türü İle “Turizm Sektöründe, Yatırımları Teşvik Edici Yasalar Yetersizdir ” Arasındaki İlişki**

		İşletme Türü					Toplam
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Turizm sektöründe, yatırımları teşvik edici yasalar yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	0	2	2
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	,0%	5,7%	1,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	5	1	6
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	9,4%	2,9%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	6	6	12
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	11,3%	17,1%	11,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	8	3	31	22	64
		% içinde İşletme Türü	80,0%	60,0%	58,5%	62,9%	62,1%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	2	11	4	19
		% içinde İşletme Türü	20,0%	40,0%	20,8%	11,4%	18,4%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm sektöründe, yatırımları teşvik edici yasalar yetersizdir işletmelerin % 62,1’i katılıyorum ve % 18,4’ü kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.25 İşletme Türü İle “Mevcut Yasalar Bölgede Turizmin Gelişmesi İçin Yetersizdir” Arasındaki İlişki**

		İşletme Türü					Toplam
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Mevcut Yasalar Bölgede Turizmin Gelişmesi İçin Yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	2	1	3
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	3,8%	2,9%	2,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	4	3	7
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	7,5%	8,6%	6,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	10	4	14
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	18,9%	11,4%	13,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	10	3	34	21	68
		% içinde İşletme Türü	100,0%	60,0%	64,2%	60,0%	66,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	0	2	3	6	11
		% içinde İşletme Türü	,0%	40,0%	5,7%	17,1%	10,7%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Mevcut yasalar bölgede turizmin gelişmesi için yetersizdir değişkenine seyahat acentalarının tamamı katılmış, tur operatörlerinin % 60’ı, otellerin % 64,2’si ve diğer işletmelerin % 60’ı katılıyorum cevabını vermiş, otellerin % 18,9’u ve diğer işletmelerin % 11,4’ü kararsızdır.

**Tablo 3.26** İşletme Türü İle “Bölgede Gerçekleştirilen Faaliyetler Sürdürülebilir Turizm İçin Yetersizdir” Arasındaki İlişki

			İşletme Türü				Toplam
			Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri	
Bölgede gerçekleştirilen faaliyetler sürdürülebilir turizm için yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	1	2
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	2,9%	1,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	2	4	6
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	3,8%	11,4%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	5	3	8
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	9,4%	8,6%	7,8%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	9	3	37	25	74
		% içinde İşletme Türü	90,0%	60,0%	69,8%	71,4%	71,8%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	1	2	8	2	13
		% içinde İşletme Türü	10,0%	40,0%	15,1%	5,7%	12,6%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Bölgede gerçekleştirilen faaliyetler sürdürülebilir turizm için yetersizdir değişkenine işletmelerin % 71,8’i katılıyorum ve % 12,6’sı kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.27** İşletme Türü İle “Turizmin Gelişmesi İçin Özel Ve Kamu Kurumlarının Koordineli Çalışması Gerekmemektedir” Arasındaki İlişki

			İşletme Türü				Toplam
			Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri	
Turizmin gelişmesi için özel ve kamu kurumlarının koordineli çalışması gerekmektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	0	1	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	,0%	2,9%	1,0%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	7	5	12
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	13,2%	14,3%	11,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	8	4	37	26	75
		% içinde İşletme Türü	80,0%	80,0%	69,8%	74,3%	72,8%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	1	9	3	15
		% içinde İşletme Türü	20,0%	20,0%	17,0%	8,6%	14,6%
	Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
		% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin gelişmesi için özel ve kamu kurumlarının koordineli çalışması gerekmektedir değişkenine işletmelerin % 72,8’i katılıyorum ve % 14,6’sı kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.28** İşletme Türü İle “Hem Ülke İçinde Hem Ülke Dışında Turistik Ürünlerin Pazarlama Faaliyetleri Yeterlidir ” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Hem ülke içinde hem ülke dışında turistik ürünlerin pazarlama faaliyetleri yeterlidir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	1	2
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	2,9%	1,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	2	3	6
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	3,8%	8,6%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	2	0	8	9	19
		% içinde İşletme Türü	20,0%	,0%	15,1%	25,7%	18,4%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	5	3	31	20	59
		% içinde İşletme Türü	50,0%	60,0%	58,5%	57,1%	57,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	2	11	2	17
		% içinde İşletme Türü	20,0%	40,0%	20,8%	5,7%	16,5%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Hem ülke içinde hem ülke dışında turistik ürünlerin pazarlama faaliyetleri yeterlidir değişkenine işletmelerin % 57,3’ü katılıyorum, % 16,5’i kesinlikle katılıyorum ve % 18,4’ü de kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.29** İşletme Türü İle “Bölgede, Turist Çekici Kültürel, Sportif, Sosyal Ve Diğer İlgili Çekici Etkinlikler Yetersizdir ” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Bölgede, turist çekici kültürel, sportif, sosyal ve diğer ilgi çekici etkinlikler yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	0	1	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	,0%	2,9%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	3	4
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	8,6%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	5	2	7
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	9,4%	5,7%	6,8%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	9	3	34	25	71
		% içinde İşletme Türü	90,0%	60,0%	64,2%	71,4%	68,9%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	1	2	13	4	20
		% içinde İşletme Türü	10,0%	40,0%	24,5%	11,4%	19,4%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Bölgede, turist çekici kültürel, sportif, sosyal ve diğer ilgi çekici etkinlikler yetersizdir değişkenine işletmelerin % 68,9’u katılıyorum, % 19,4’ü kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.30** İşletme Türü İle “Kırgız Cumhuriyeti’nin Coğrafi Konumu “Uzak Ülke” İmajı Yaratmaktadır” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Kırgız Cumhuriyeti’nin coğrafi konumu “uzak ülke” imajı yaratmaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	3	11	10	25
		% içinde İşletme Türü	10,0%	60,0%	20,8%	28,6%	24,3%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	11	4	15
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	20,8%	11,4%	14,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	8	2	26	18	54
		% içinde İşletme Türü	80,0%	40,0%	49,1%	51,4%	52,4%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	1	0	5	3	9
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	9,4%	8,6%	8,7%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Kırgız Cumhuriyeti’nin coğrafi konumu “uzak ülke” imajı yaratmaktadır değişkenine seyahat acentaların % 80’i, otellerin % 49,1’i ve diğer işletmelerin % 51,4’ü katılıyorum cevabını vermiştir. Tur operatörlerinin % 60’ı katılmıyorum cevabını vermiş ve seyahat acentaları karşısında daha iyi imkanları olduğu gözlenmektedir.

**Tablo 3.31** İşletme Türü İle “Kırgızistan Turistler İçin Güvenli Ülke İmajı Vermektedir” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Kırgızistan Turistler İçin Güvenli Ülke İmajı Vermektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	4	2	6
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	7,5%	5,7%	5,8%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	3	12	7	23
		% içinde İşletme Türü	10,0%	60,0%	22,6%	20,0%	22,3%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	2	1	10	10	23
		% içinde İşletme Türü	20,0%	20,0%	18,9%	28,6%	22,3%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	7	1	25	14	47
		% içinde İşletme Türü	70,0%	20,0%	47,2%	40,0%	45,6%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	0	0	2	2	4
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	3,8%	5,7%	3,9%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Kırgızistan turistler için güvenli ülke imajı vermektedir değişkenine seyahat acentalarının % 70’i, otellerin % 47,2’si ve diğer işletmelerin % 40’ı katılıyorum cevabını işaretlemiştir. Tur operatörlerinin % 60’ı, otellerin % 22,6’sı ve diğer işletmelerin % 20’si katılmıyorum cevabını işaretlemişlerdir.



**Tablo 3.32 İşletme Türü İle “Turizm Yüksek Ve Orta Teknik Okulları Yeterli Düzeyde Kalifiye Eleman Yetiştirmektedir ” Arasındaki İlişki**

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Turizm yüksek ve orta teknik okulları yeterli düzeyde kalifiye eleman yetiştirmektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	2	2	4
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	3,8%	5,7%	3,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	5	4	25	15	49
		% içinde İşletme Türü	50,0%	80,0%	47,2%	42,9%	47,6%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	5	1	13	13	32
		% içinde İşletme Türü	50,0%	20,0%	24,5%	37,1%	31,1%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	0	0	8	4	12
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	15,1%	11,4%	11,7%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	0	0	5	1	6
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	9,4%	2,9%	5,8%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm yüksek ve orta teknik okulları yeterli düzeyde kalifiye eleman yetiştirmektedir değişkenine işletmelerinin % 47,6’sı katılmıyorum, % 31,1’i de kararsızım ve %11,7’si de katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.33 İşletme Türü İle “Sektörde Kalifiyeli Eleman Eksikliği Vardır” Arasındaki İlişki**

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Sektörde kalifiyeli eleman eksikliği vardır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	3	1	4
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	5,7%	2,9%	3,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	7	3	11
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	13,2%	8,6%	10,7%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	3	2	6	10	21
		% içinde İşletme Türü	30,0%	40,0%	11,3%	28,6%	20,4%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	4	2	34	19	59
		% içinde İşletme Türü	40,0%	40,0%	64,2%	54,3%	57,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	1	3	2	8
		% içinde İşletme Türü	20,0%	20,0%	5,7%	5,7%	7,8%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Sektörde kalifiyeli eleman eksikliği vardır değişkenine işletmelerin % 57,3’ü katılıyorum, % 20,4’ü kararsızım ve % 10,7’si katılmıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.34** İşletme Türü İle “Sistemantik Olarak Müşteri Talepleri Değerlendirilmektedir” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Sistemantik olarak müşteri talepleri değerlendirilmektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	5	5	11
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	9,4%	14,3%	10,7%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	4	0	20	11	35
		% içinde İşletme Türü	40,0%	,0%	37,7%	31,4%	34,0%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	3	1	12	12	28
		% içinde İşletme Türü	30,0%	20,0%	22,6%	34,3%	27,2%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	3	15	6	26
		% içinde İşletme Türü	20,0%	60,0%	28,3%	17,1%	25,2%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	0	1	1	1	3
		% içinde İşletme Türü	,0%	20,0%	1,9%	2,9%	2,9%
Toplam		İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
		% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Sistemantik olarak müşteri talepleri değerlendirilmektedir değişkenine seyahat acentalarının % 40’ı, otellerin % 37,7’si ve diğer işletmelerin % 31,4’ü katılmıyorum cevabını vermiş, tur operatörlerin % 60’ı, otellerin % 28,3’ü ve diğer işletmelerin % 17’si katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.35** İşletme Türü İle “Bölgenin Turistik Potansiyeli Rekabet Edebilecek Düzeydedir” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Bölgenin turistik potansiyeli rekabet edebilecek düzeydedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	2	1	3
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	3,8%	2,9%	2,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	2	0	8	5	15
		% içinde İşletme Türü	20,0%	,0%	15,1%	14,3%	14,6%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	10	3	13
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	18,9%	8,6%	12,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	6	5	28	20	59
		% içinde İşletme Türü	60,0%	100,0%	52,8%	57,1%	57,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	0	5	6	13
		% içinde İşletme Türü	20,0%	,0%	9,4%	17,1%	12,6%
Toplam		İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
		% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bölgenin turistik potansiyeli rekabet edebilecek düzeydedir değişkenine işletmelerin % 57,3’ü katılıyorum, % 12,6’sı kesinlikle katılıyorum ve % 14,6’sı katılmıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.36** İşletme Türü İle “Kırgızistan’ın Uluslararası Turizm Pazarından Aldığı Pay Yeterli Düzeydedir ” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Kırgızistan’ın uluslararası turizm pazarından aldığı pay yeterli düzeydedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	2	3
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	5,7%	2,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	3	12	5	23
		% içinde İşletme Türü	30,0%	60,0%	22,6%	14,3%	22,3%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	6	2	14	13	35
		% içinde İşletme Türü	60,0%	40,0%	26,4%	37,1%	34,0%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	1	0	23	13	37
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	43,4%	37,1%	35,9%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	0	0	3	2	5
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	5,7%	5,7%	4,9%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Kırgızistan’ın uluslararası turizm pazarından aldığı pay yeterli düzeydedir değişkenine tur operatörlerinin % 60’ı, seyahat acentaların % 30’u, otellerin % 22,6’sı katılmıyorum cevabını vermiştir. Seyahat acentaların % 60’ı tur operatörlerin % 40’ı otellerin % 26,4’ü ve diğer işletmelerin % 37,1’i kararsızdır.

**Tablo 3.37** İşletme Türü İle “Kırgızistan’da Turizmin Gelişmesi İçin Komşu Ülkelerle Devlet Düzeyinde Koordineli Çalışmalar Gerekmektedir” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Kırgızistan’da turizmin gelişmesi için komşu ülkelerle devlet düzeyinde koordineli çalışmalar gerekmektedir	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	3	0	3
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	5,7%	,0%	2,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	1	0	8	3	12
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	15,1%	8,6%	11,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	6	3	34	24	67
		% içinde İşletme Türü	60,0%	60,0%	64,2%	68,6%	65,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	3	2	8	8	21
		% içinde İşletme Türü	30,0%	40,0%	15,1%	22,9%	20,4%
	Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
		% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Kırgızistan’da turizmin gelişmesi için komşu ülkelerle devlet düzeyinde koordineli çalışmalar gerekmektedir değişkenine işletmelerin % 65’i katılıyorum ve % 20,4’ü de kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.38** İşletme Türü İle “Kamu Kurumlarının Faaliyetleri (Yüksek Vergi vb) Turizm Sektörü İçindeki İşletmelerin Gelişmesine Engel Olmaktadır” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Kamu kurumlarının faaliyetleri (yüksek vergi vb) turizm sektörü içindeki işletmelerin gelişmesine engel olmaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	2	1	3
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	3,8%	2,9%	2,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	7	3	10
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	13,2%	8,6%	9,7%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	1	0	14	10	25
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	26,4%	28,6%	24,3%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	7	3	24	18	52
		% içinde İşletme Türü	70,0%	60,0%	45,3%	51,4%	50,5%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	2	6	3	13
		% içinde İşletme Türü	20,0%	40,0%	11,3%	8,6%	12,6%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Kamu kurumlarının faaliyetleri (yüksek vergi vb) turizm sektörü içindeki işletmelerin gelişmesine engel olmaktadır değişkenine seyahat acentaların % 70’i, tur operatörlerin % 60’ı, otellerin % 45,3’ü ve diğer işletmelerin % 51,4’ü katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.39** İşletme Türü İle “Turizm Sektöründe, Uluslararası Standartlara Dayanan Sertifikasyon Ve Sınıflama Çalışmalarını Yürütecek Tek Çatı Altında Toplanan Mesleki Kurumlar Gelmektedir ” Arasındaki İlişki

		İşletme Türü				Toplam	
		Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri		
Turizm sektöründe, uluslararası standartlara dayanan sertifikasyon ve sınıflama çalışmalarını yürütecek tek çatı altında toplanan mesleki kurumlar gerekmektedir	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	5	4	10
		% içinde İşletme Türü	10,0%	,0%	9,4%	11,4%	9,7%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	1	5	6
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	14,3%	5,8%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	6	3	36	21	66
		% içinde İşletme Türü	60,0%	60,0%	67,9%	60,0%	64,1%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	3	2	11	5	21
		% içinde İşletme Türü	30,0%	40,0%	20,8%	14,3%	20,4%
	Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
		% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm sektöründe, uluslararası standartlara dayanan sertifikasyon ve sınıflama çalışmalarını yürütecek tek çatı altında toplanan mesleki kurumlar gerekmektedir değişkenine toplam işletmelerin % 64,1’i katılıyorum ve % 20,4’ü kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.40** İşletme Türü İle “Kırgızistan’da Turizmin Gelişmesi İçin Bakanlık Düzeyinde Ayrı Kurum Gerekmemektedir ” Arasındaki İlişki

			İşletme Türü				Toplam
			Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri	
Kırgızistan’da turizmin gelişmesi için bakanlık düzeyinde ayrı kurum gerekmektedir	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	2	4	6
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	3,8%	11,4%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	4	5	9
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	7,5%	14,3%	8,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	7	3	35	21	66
		% içinde İşletme Türü	70,0%	60,0%	66,0%	60,0%	64,1%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	3	2	12	5	22
		% içinde İşletme Türü	30,0%	40,0%	22,6%	14,3%	21,4%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Kırgızistan’da turizmin gelişmesi için bakanlık düzeyinde ayrı kurum gerekmektedir değişkenine toplam işletmelerin % 64,1’i katılıyorum, % 21,4’ü kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.41** İşletme Türü İle “Turizm Sektörü Öncelikli Sektör Olmalıdır ” Arasındaki İlişki

			İşletme Türü				Toplam
			Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri	
Turizm sektörü öncelikli sektör olmalıdır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	2	3
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	5,7%	2,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	2	1	3
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	3,8%	2,9%	2,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	6	3	33	26	68
		% içinde İşletme Türü	60,0%	60,0%	62,3%	74,3%	66,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	4	2	17	6	29
		% içinde İşletme Türü	40,0%	40,0%	32,1%	17,1%	28,2%
Toplam	İşletme Sayısı	10	5	53	35	103	
	% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm sektörü öncelikli sektör olmalıdır değişkenine toplam işletmelerin % 66’sı katılıyorum ve % 28,2’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.42** İşletme Türü İle “Turizm Ülke İmajına Olumlu Katkı Sağlamaktadır” Arasındaki İlişki

			İşletme Türü				Toplam
			Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri	
Turizm ülke imajına olumlu katkı sağlamaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	0	1	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	,0%	2,9%	1,0%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	1	2	3
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	1,9%	5,7%	2,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	7	3	37	25	72
		% içinde İşletme Türü	70,0%	60,0%	69,8%	71,4%	69,9%
Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	3	2	15	7	27	
	% içinde İşletme Türü	30,0%	40,0%	28,3%	20,0%	26,2%	
Toplam		İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
		% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm ülke imajına olumlu katkı sağlamaktadır değişkenine toplam işletmelerin % 69,9’u katılıyorum ve % 26,2’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.43** İşletme Türü İle “Turizm Hem Bölgenin Hem Ülkenin En Karlı Sektörlerinden Biri Olabilir” Arasındaki İlişki

			İşletme Türü				Toplam
			Seyahat Acentası	Tur Operatörü	Oteller	Diğer Konaklama İşletmeleri	
Turizm hem bölgenin hem ülkenin en karlı sektörlerinden biri olabilir	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	0	1	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	,0%	2,9%	1,0%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	0	0	1	1
		% içinde İşletme Türü	,0%	,0%	,0%	2,9%	1,0%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	8	3	35	25	71
		% içinde İşletme Türü	80,0%	60,0%	66,0%	71,4%	68,9%
Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	2	18	8	30	
	% içinde İşletme Türü	20,0%	40,0%	34,0%	22,9%	29,1%	
Toplam		İşletme Sayısı	10	5	53	35	103
		% içinde İşletme Türü	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm hem bölgenin hem ülkenin en karlı sektörlerinden biri olabilir değişkenine toplam işletmelerin % 59,9’u katılıyorum ve % 29,1 kesinlikle katılmıyorum cevabını vermişlerdir.

### 3.4.3.4.2 İşletme Faaliyet Dönemine Göre Çapraz Tablolama Analiz Sonuçları

İşletme faaliyet dönemine göre yapılan önermelere ilişkin çapraz tablolama analizinde ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde olmuştur;

**Tablo 3.44** Faaliyet Dönemi İle “Bölgede Turizm İstenilen Düzeyde Gelişmektedir” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Bölgede turizm istenilen düzeyde gelişmektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	9	6	15
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	12,0%	21,4%	14,6%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	26	13	39
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	34,7%	46,4%	37,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	12	1	13
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	16,0%	3,6%	12,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	27	7	34
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	36,0%	25,0%	33,0%
Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	1	1	2	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	1,3%	3,6%	1,9%	
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Bölgede turizm istenilen düzeyde gelişmektedir değişkenine sezonluk işletmelerin % 34’ü katılmıyorum ve % 36’sı katılıyorum cevabını vermiştir. Yıllık işletmelerin % 46,4’ü katılmıyorum ve % 25’i katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.45** Faaliyet Dönemi İle “ Bölgenin Ekonomik Hayatında Turizm Sektörü Diğer Sektörlerden Daha Önemlidir ” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Bölgenin ekonomik hayatında turizm sektörü diğer sektörlerden daha önemlidir	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	7	0	7
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	9,3%	,0%	6,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	4	3	7
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	5,3%	10,7%	6,8%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	49	17	66
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	65,3%	60,7%	64,1%
Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	15	8	23	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	20,0%	28,6%	22,3%	
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Bölgenin ekonomik hayatında turizm sektörü diğer sektörlerden daha önemlidir değişkenine sezonluk işletmelerin % 65,3’ü katılıyorum ve % 20’si kesinlikle katılıyorum, yıllık işletmelerin % 60,7’si katılıyorum, % 28,6’sı kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.46** Faaliyet Dönemi İle “ Turizm Bölgenin Ekonomik Büyümesinin Önemli Kaynağıdır ” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizm bölgenin ekonomik büyümesinin önemli kaynağıdır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	1	1
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	,0%	3,6%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	1	4
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	4,0%	3,6%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	7	1	8
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	9,3%	3,6%	7,8%
Katılıyorum	İşletme Sayısı	49	13	62	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	65,3%	46,4%	60,2%	
Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	16	12	28	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	21,3%	42,9%	27,2%	
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm bölgenin ekonomik büyümesinin önemli kaynağıdır değişkenine sezonluk işletmelerin % 65,3’ü katılıyorum, % 21,3’ü kesinlikle katılıyorum cevabını vermiş, yıllık işletmelerin de % 46,4’ü katılıyorum ve % 42,9’u kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.



**Tablo 3.47** Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişimi Diğer Sektörlerin Gelişmesine Katkı Sağlamaktadır (Tarım, İnşaat, Bankacılık Vb)” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizmin gelişimi diğer sektörlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır (tarım, inşaat, bankacılık vb)	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	1
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	1,3%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	5	1	6
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	6,7%	3,6%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	6	3	9
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	8,0%	10,7%	8,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	50	10	60
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	66,7%	35,7%	58,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	13	14	27
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	17,3%	50,0%	26,2%
Toplam	İşletme Sayısı	75	28	103	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizmin gelişimi diğer sektörlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır (tarım, inşaat, bankacılık vb) değişkenine işletmelerin % 58,3’ü katılıyorum ve % 26,2’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.48** Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişimi Yerel Yönetim Organlarının Hizmetlerini İyileştirmektedir” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizmin gelişimi yerel yönetim organlarının hizmetlerini iyileştirmektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	1
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	1,3%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	9	5	14
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	12,0%	17,9%	13,6%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	10	2	12
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	13,3%	7,1%	11,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	41	13	54
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	54,7%	46,4%	52,4%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	14	8	22
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	18,7%	28,6%	21,4%
Toplam	İşletme Sayısı	75	28	103	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizmin gelişimi yerel yönetim organlarının hizmetlerini iyileştirmektedir değişkenine işletmelerin % 13,6’sı katılmıyorum, % 52,4’ü katılıyorum ve % 21,4’ü kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.49** Faaliyet Dönemi İle “ Turizmin Gelişimi Ekonomide Yeni Alt Sektörlerin Oluşmasına Neden Olmaktadır ” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizmin gelişimi ekonomide yeni alt sektörlerin oluşmasına neden olmaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	1	1
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	,0%	3,6%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	9	1	10
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	12,0%	3,6%	9,7%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	20	1	21
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	26,7%	3,6%	20,4%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	38	16	54
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	50,7%	57,1%	52,4%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	8	9	17
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	10,7%	32,1%	16,5%
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin gelişimi ekonomide yeni alt sektörlerin oluşmasına neden olmaktadır değişkenine işletmelerin % 52,4’ü katılıyorum, % 20,4’ü kararsızım ve % 16,5’i kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.50** Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişimi KOBİ’lerin Gelişmesine Katkıda Bulunmaktadır” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizmin gelişimi KOBİ’lerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	1
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	1,3%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	6	0	6
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	8,0%	,0%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	2	0	2
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	2,7%	,0%	1,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	50	18	68
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	66,7%	64,3%	66,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	16	10	26
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	21,3%	35,7%	25,2%
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin gelişimi KOBİ'lerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır değişkenine işletmelerin % 66'sı katılıyorum ve % 25,2'si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. **Tablo 3.51** Faaliyet Dönemi İle “Turizm Bölgenin Alt Ve Üst Yapısının Gelişmesine Katkıda Bulunmaktadır” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizm bölgenin alt ve üst yapısının gelişmesine katkıda bulunmaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	4	0	4
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	5,3%	,0%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	7	2	9
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	9,3%	7,1%	8,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	45	16	61
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	60,0%	57,1%	59,2%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	19	10	29
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	25,3%	35,7%	28,2%
Toplam	İşletme Sayısı	75	28	103	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm bölgenin alt ve üst yapısının gelişmesine katkıda bulunmaktadır değişkenine işletmelerin % 59,2'si katılıyorum ve % 28,2'si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.52** Faaliyet Dönemi İle “Turizm Bölgenin Prestijini Artırmaktadır” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizm bölgenin prestijini artırmaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	4	0	4
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	5,3%	,0%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	4	1	5
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	5,3%	3,6%	4,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	46	16	62
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	61,3%	57,1%	60,2%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	21	11	32
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	28,0%	39,3%	31,1%
Toplam	İşletme Sayısı	75	28	103	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm bölgenin prestijini artırmaktadır değişkenine işletmelerin % 60,2'si katılıyorum ve % 31,1'i de kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.53** Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişimi Yerel Halkın İstihdamını Artırmıştır” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizmin gelişimi yerel halkın istihdamını artırmıştır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	7	1	8
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	9,3%	3,6%	7,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	4	0	4
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	5,3%	,0%	3,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	45	16	61
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	60,0%	57,1%	59,2%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	19	11	30
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	25,3%	39,3%	29,1%
	Toplam	İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin gelişimi yerel halkın istihdamını artırmıştır değişkenine işletmelerin % 59,2’si katılıyorum, % 29,1’i kesinlikle katılıyorum ve % 3,9’u kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.54** Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişimi Yerel Halka Ekonomik Yararlar Sağlamaktadır” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizmin gelişimi yerel halka ekonomik yararlar sağlamaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	4	0	4
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	5,3%	,0%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	7	0	7
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	9,3%	,0%	6,8%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	41	18	59
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	54,7%	64,3%	57,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	23	10	33
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	30,7%	35,7%	32,0%
	Toplam	İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin gelişimi yerel halka ekonomik yararlar sağlamaktadır değişkenine işletmelerin % 57,3’ü katılıyorum, % 32’si kesinlikle katılıyorum ve % 6,8’i kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.55** Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişimi Yerel Halkın Sosyal Ve Kültürel Hayatına Olumlu Katkılar Sağlamaktadır ” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizmin gelişimi yerel halkın sosyal ve kültürel hayatına olumlu katkıları sağlamaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	1
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	1,3%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	4	1	5
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	5,3%	3,6%	4,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	9	3	12
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	12,0%	10,7%	11,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	44	14	58
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	58,7%	50,0%	56,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	17	10	27
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	22,7%	35,7%	26,2%
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin gelişimi yerel halkın sosyal ve kültürel hayatına olumlu katkıları sağlamaktadır değişkenine işletmelerin % 56,3’ü katılıyorum, % 26,2’si kesinlikle katılıyorum, % 11,7’si kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.56** Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişimi Bölgede Çevre Kirliliği Yaratmaktadır” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizmin gelişimi bölgede çevre kirliliği yaratmaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	1	4
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	4,0%	3,6%	3,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	17	7	24
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	22,7%	25,0%	23,3%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	11	3	14
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	14,7%	10,7%	13,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	29	13	42
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	38,7%	46,4%	40,8%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	15	4	19
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	20,0%	14,3%	18,4%
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin gelişimi bölgede çevre kirliliği yaratmaktadır değişkenine işletmelerin % 40,8’i katılıyorum, % 23,3’ü katılmıyorum, % 18,4’ü kesinlikle katılıyorum ve % 13,8’i kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.57** Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Yararları Zararlarından Daha Fazladır” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizmin yararları zararlarından daha fazladır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	5	0	5
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	6,7%	,0%	4,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	22	2	24
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	29,3%	7,1%	23,3%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	37	20	57
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	49,3%	71,4%	55,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	11	6	17
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	14,7%	21,4%	16,5%
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin yararları zararlarından daha fazladır değişkenine işletmelerin % 55,3’ü katılıyorum, % 16,5’i kesinlikle ve % 23,3’ü kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.58** Faaliyet Dönemi İle “Bölgedeki Turistik İşletmelerin Sayısı Turizmin Gelişmesi İçin Yeterlidir” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Bölgedeki turistik işletmelerin sayısı turizmin gelişmesi için yeterlidir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	2	2
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	,0%	7,1%	1,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	34	13	47
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	45,3%	46,4%	45,6%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	26	6	32
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	34,7%	21,4%	31,1%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	14	7	21
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	18,7%	25,0%	20,4%
Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	1	0	1	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	1,3%	,0%	1,0%	
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Bölgedeki turistik işletmelerin sayısı turizmin gelişmesi için yeterlidir değişkenine işletmelerin % 45,6’sı katılmıyorum, % 31,1’i kararsızım ve % 20,4’ü katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.59** Faaliyet Dönemi İle “Turizm İşletmelerin Hizmet Kalitesi Yüksek Düzeydedir” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizm işletmelerin hizmet kalitesi yüksek düzeydedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	5	8
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	4,0%	17,9%	7,8%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	40	15	55
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	53,3%	53,6%	53,4%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	25	6	31
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	33,3%	21,4%	30,1%
Katılıyorum	İşletme Sayısı	7	2	9	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	9,3%	7,1%	8,7%	
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm işletmelerin hizmet kalitesi yüksek düzeydedir değişkenine işletmelerin % 53,4’ü katılmıyorum, % 30,1’i kararsızım ve % 20,4’ü katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.60** Faaliyet Dönemi İle “Sektördeki Fiyatlar Hizmet Kalitesine Uygundur” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Sektördeki fiyatlar hizmet kalitesine uygundur	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	2	5	7
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	2,7%	17,9%	6,8%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	33	10	43
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	44,0%	35,7%	41,7%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	27	5	32
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	36,0%	17,9%	31,1%
Katılıyorum	İşletme Sayısı	13	7	20	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	17,3%	25,0%	19,4%	
Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	0	1	1	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	,0%	3,6%	1,0%	
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Sektördeki fiyatlar hizmet kalitesine uygundur değişkenine işletmelerin % 41,7’si katılmıyorum, % 31,1’i kararsızım ve % 19,4’ü katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.61** Faaliyet Dönemi İle “Turizm İşletmeleri Nitelik Ve Nicelik Olarak Uluslararası Standartlarda Değildir ” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizm işletmeleri nitelik ve nicelik olarak uluslararası standartlarda değildir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	1	1
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	,0%	3,6%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	15	12	27
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	20,0%	42,9%	26,2%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	24	3	27
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	32,0%	10,7%	26,2%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	35	11	46
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	46,7%	39,3%	44,7%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	1	1	2
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	1,3%	3,6%	1,9%
Toplam	İşletme Sayısı	75	28	103	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm işletmeleri nitelik ve nicelik olarak uluslararası standartlarda değildir değişkenine sezonluk işletmelerin % 46,7’si katılıyorum, % 32,0’si kararsızım ve % 20’si katılmıyorum cevabını vermiştir. Yıllık işletmelerin % 42,9’u katılmıyorum, % 44,7’si katılıyorum ve % 26,2’si kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.62** Faaliyet Dönemi İle “Özel Yatırımlar Yetersizdir ” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Özel yatırımlar yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	1	1
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	,0%	3,6%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	6	1	7
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	8,0%	3,6%	6,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	11	3	14
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	14,7%	10,7%	13,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	53	20	73
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	70,7%	71,4%	70,9%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	5	3	8
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	6,7%	10,7%	7,8%
Toplam	İşletme Sayısı	75	28	103	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%	

Özel yatırımlar yetersizdir değişkenine işletmelerin % 70’i katılıyorum, % 13,6’sı kararsızım ve % 7,8’i kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.



**Tablo 3.63** Faaliyet Dönemi İle “Kamu Yatırımları Yetersizdir” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Kamu yatırımları yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	1	1
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	,0%	3,6%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	6	0	6
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	8,0%	,0%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	10	5	15
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	13,3%	17,9%	14,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	45	15	60
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	60,0%	53,6%	58,3%
Toplam	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	14	7	21
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	18,7%	25,0%	20,4%
	İşletme Sayısı	75	28	103	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%	

Kamu yatırımları yetersizdir değişkenine işletmelerin % 58,3’ü katılıyorum, % 20,4’ü kesinlikle katılıyorum, % 14,6’sı kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.64** Faaliyet Dönemi İle “Turizm Sektöründe, Yatırımları Teşvik Edici Yasalar Yetersizdir ” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizm sektöründe, yatırımları teşvik edici yasalar yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	1	2
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	1,3%	3,6%	1,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	6	0	6
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	8,0%	,0%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	9	3	12
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	12,0%	10,7%	11,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	48	16	64
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	64,0%	57,1%	62,1%
Toplam	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	11	8	19
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	14,7%	28,6%	18,4%
	İşletme Sayısı	75	28	103	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm sektöründe, yatırımları teşvik edici yasalar yetersizdir değişkenine işletmelerin % 62,1’i katılıyorum, % 18,4’ü kesinlikle katılıyorum, % 11,2’si kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.65** Faaliyet Dönemi İle “Mevcut Yasalar Bölgede Turizmin Gelişmesi İçin Yetersizdir ” Arasındaki İlişki

		İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam	
		Sezonluk	Yıllık		
Mevcut yasalar bölgede turizmin gelişmesi için yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	2	1	3
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	2,7%	3,6%	2,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	6	1	7
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	8,0%	3,6%	6,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	11	3	14
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	14,7%	10,7%	13,6%
Katılıyorum	İşletme Sayısı	50	18	68	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	66,7%	64,3%	66,0%	
Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	6	5	11	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	8,0%	17,9%	10,7%	
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Mevcut yasalar bölgede turizmin gelişmesi için yetersizdir değişkenine işletmelerin % 66’sı katılıyorum, % 13,6’sı kararsızım ve % 10,7’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.66** Faaliyet Dönemi İle “Bölgede Gerçekleştirilen Faaliyetler Sürdürülebilir Turizm İçin Yetersizdir ” Arasındaki İlişki

		İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam	
		Sezonluk	Yıllık		
Bölgede gerçekleştirilen faaliyetler sürdürülebilir turizm için yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	1	2
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	1,3%	3,6%	1,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	5	1	6
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	6,7%	3,6%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	8	0	8
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	10,7%	,0%	7,8%
Katılıyorum	İşletme Sayısı	54	20	74	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	72,0%	71,4%	71,8%	
Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	7	6	13	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	9,3%	21,4%	12,6%	
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Bölgede gerçekleştirilen faaliyetler sürdürülebilir turizm için yetersizdir değişkenine işletmelerin % 71,8’si katılıyorum, % 12,6’sı kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.67** Faaliyet Dönemi İle “Turizmin Gelişmesi İçin Özel Ve Kamu Kurumlarının Koordineli Çalışması Gerekmetedir ” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizmin gelişmesi için özel ve kamu kurumlarının koordineli çalışması gerekmektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	1	1
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	,0%	3,6%	1,0%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	10	2	12
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	13,3%	7,1%	11,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	57	18	75
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	76,0%	64,3%	72,8%
Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	8	7	15	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	10,7%	25,0%	14,6%	
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin gelişmesi için özel ve kamu kurumlarının koordineli çalışması gerekmektedir değişkenine işletmelerin % 72,8’si katılıyorum, % 14,6’sı kesinlikle katılıyorum ve % 11,7’si kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.68** Faaliyet Dönemi İle “ Hem Ülke İçinde Hem Ülke Dışında Turistik Ürünlerin Pazarlama Faaliyetleri Yeterizdir ” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Hem ülke içinde hem ülke dışında turistik ürünlerin pazarlama faaliyetleri yeterizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	1	2
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	1,3%	3,6%	1,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	6	0	6
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	8,0%	,0%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	18	1	19
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	24,0%	3,6%	18,4%
Katılıyorum	İşletme Sayısı	39	20	59	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	52,0%	71,4%	57,3%	
Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	11	6	17	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	14,7%	21,4%	16,5%	
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Hem ülke içinde hem ülke dışında turistik ürünlerin pazarlama faaliyetleri yeterizdir değişkenine sezonluk işletmelerin % 52’si katılıyorum, % 24’ü kararsızım, % 14,7’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiş. Yıllık işletmelerin ise % 71,4’ü katılıyorum, % 21,4’ü kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.69** Faaliyet Dönemi İle “Bölgede, Turist Çekici Kültürel, Sportif, Sosyal Ve Diğer İlgi Çekici Etkinlikler Yetersizdir” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Bölgede, turist çekici kültürel, sportif, sosyal ve diğer ilgi çekici etkinlikler yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	1	1
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	,0%	3,6%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	2	2	4
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	2,7%	7,1%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	7	0	7
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	9,3%	,0%	6,8%
Katılıyorum	İşletme Sayısı	53	18	71	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	70,7%	64,3%	68,9%	
Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	13	7	20	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	17,3%	25,0%	19,4%	
Toplam	İşletme Sayısı	75	28	103	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%	

Bölgede, turist çekici kültürel, sportif, sosyal ve diğer ilgi çekici etkinlikler yetersizdir değişkenine işletmelerin % 68,9’u katılıyorum ve % 19,4’ü kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.70** Faaliyet Dönemi İle “Kırgız Cumhuriyeti’nin Coğrafik Konumu “Uzak Ülke” İmajı Yaratmaktadır” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Kırgız Cumhuriyeti’nin coğrafik konumu “uzak ülke” imajı yaratmaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	17	8	25
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	22,7%	28,6%	24,3%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	14	1	15
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	18,7%	3,6%	14,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	37	17	54
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	49,3%	60,7%	52,4%
Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	7	2	9	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	9,3%	7,1%	8,7%	
Toplam	İşletme Sayısı	75	28	103	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%	

Kırgız Cumhuriyeti’nin coğrafik konumu “uzak ülke” imajı yaratmaktadır değişkenine sezonluk işletmelerin % 49,3’ü katılıyorum, % 22,7’si katılmıyorum, % 18,7’si kararsızım cevabını vermiştir. Yıllık işletmelerin % 60,7’si katılıyorum, % 28,6’sı katılmıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.71** Faaliyet Dönemi İle “Kırgızistan turistler için güvenli ülke imajı vermektedir” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Kırgızistan turistler için güvenli ülke imajı vermektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	4	2	6
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	5,3%	7,1%	5,8%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	14	9	23
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	18,7%	32,1%	22,3%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	17	6	23
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	22,7%	21,4%	22,3%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	38	9	47
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	50,7%	32,1%	45,6%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	2	4
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	2,7%	7,1%	3,9%
Toplam	İşletme Sayısı	75	28	103	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%	

Kırgızistan turistler için güvenli ülke imajı vermektedir değişkenine sezonluk işletmelerin % 18,7’si katılmıyorum, % 50,7’si katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.72** Faaliyet Dönemi İle “Turizm Yüksek Ve Orta Teknik Okulları Yeterli Düzeyde Kalifiye Eleman Yetiştirmektedir” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizm yüksek ve orta teknik okulları yeterli düzeyde kalifiye eleman yetiştirmektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	1	4
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	4,0%	3,6%	3,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	31	18	49
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	41,3%	64,3%	47,6%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	24	8	32
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	32,0%	28,6%	31,1%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	11	1	12
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	14,7%	3,6%	11,7%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	6	0	6
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	8,0%	,0%	5,8%
Toplam	İşletme Sayısı	75	28	103	
	% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm yüksek ve orta teknik okulları yeterli düzeyde kalifiye eleman yetiştirmektedir değişkenine sezonluk işletmelerin % 41,3’ü katılmıyorum, % 32,1’i kararsızım cevabını vermiş, yıllık işletmelerin % 64,3’ü katılmıyorum, % 28,6’sı kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.73** Faaliyet Dönemi İle “Sektörde Kalifiyeli Eleman Eksikliği Vardır” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Sektörde kalifiyeli eleman eksikliği vardır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	2	2	4
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	2,7%	7,1%	3,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	5	6	11
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	6,7%	21,4%	10,7%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	17	4	21
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	22,7%	14,3%	20,4%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	46	13	59
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	61,3%	46,4%	57,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	5	3	8
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	6,7%	10,7%	7,8%
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Sektörde kalifiyeli eleman eksikliği vardır değişkenine sezonluk işletmelerin % 61,3’ü katılıyorum, % 22,7’si kararsızım, yıllık işletmelerin % 46,4’ü katılıyorum, % 21,4’ü katılmıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.74** Faaliyet Dönemi İle “Sistematiik Olarak Müşteri Talepleri Değerlendirilmektedir” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Sistematiik olarak müşteri talepleri değerlendirilmektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	5	6	11
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	6,7%	21,4%	10,7%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	25	10	35
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	33,3%	35,7%	34,0%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	24	4	28
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	32,0%	14,3%	27,2%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	18	8	26
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	24,0%	28,6%	25,2%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	3	0	3
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	4,0%	,0%	2,9%
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Sistematiik olarak müşteri talepleri değerlendirilmektedir değişkenine işletmelerin % 34,0’i katılmıyorum, % 27,2’si kararsızım, % 25,2’si katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.75** Faaliyet Dönemi İle “Bölgenin Turistik Potansiyeli Rekabet Edebilecek Düzeydedir ” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Bölgenin turistik potansiyeli rekabet edebilecek düzeydedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı % içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	2 2,7%	1 3,6%	3 2,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı % içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	11 14,7%	4 14,3%	15 14,6%
	Kararsızım	İşletme Sayısı % içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	9 12,0%	4 14,3%	13 12,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı % içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	45 60,0%	14 50,0%	59 57,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı % içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	8 10,7%	5 17,9%	13 12,6%
	Toplam	İşletme Sayısı % içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	75 100,0%	28 100,0%	103 100,0%

Bölgenin turistik potansiyeli rekabet edebilecek düzeydedir değişkenine sezonluk işletmelerin % 60'ı ve yıllık işletmelerin % 50'si katılıyorum, % 17,9'u kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.76** Faaliyet Dönemi İle “Kırgızistan’ın Uluslararası Turizm Pazarından Aldığı Pay Yeterli Düzeydedir ” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Kırgızistan’ın uluslararası turizm pazarından aldığı pay yeterli düzeydedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı % içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	1 1,3%	2 7,1%	3 2,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı % içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	17 22,7%	6 21,4%	23 22,3%
	Kararsızım	İşletme Sayısı % içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	29 38,7%	6 21,4%	35 34,0%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı % içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	25 33,3%	12 42,9%	37 35,9%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı % içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	3 4,0%	2 7,1%	5 4,9%
	Toplam	İşletme Sayısı % içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	75 100,0%	28 100,0%	103 100,0%

Kırgızistan’ın uluslararası turizm pazarından aldığı pay yeterli düzeydedir değişkenine; sezonluk işletmelerin % 38,7'si kararsızım, % 33,3'ü katılıyorum, % 22,3'ü katılmıyorum cevabını vermiştir. Yıllık işletmelerin % 42,9'u katılıyorum, % 21,4'ü katılmıyorum, % 21,4'ü kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.77** Faaliyet Dönemi İle “Kırgızistan’da Turizmin Gelişmesi İçin Komşu Ülkelerle Devlet Düzeyinde Koordineli Çalışmalar Gerekmektedir” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Kırgızistan’da turizmin gelişmesi için komşu ülkelerle devlet düzeyinde koordineli çalışmalar gerekmektedir	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	0	3
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	4,0%	,0%	2,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	9	3	12
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	12,0%	10,7%	11,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	49	18	67
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	65,3%	64,3%	65,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	14	7	21
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	18,7%	25,0%	20,4%
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Kırgızistan’da turizmin gelişmesi için komşu ülkelerle devlet düzeyinde koordineli çalışmalar gerekmektedir değişkenine işletmelerin % 65’i katılıyorum, % 20,4’ü kesinlikle katılıyorum, % 11,7’si kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.78** Faaliyet Dönemi İle “Kamu Kurumlarının Faaliyetleri (Yüksek Vergi vb) Turizm Sektörü İçindeki İşletmelerin Gelişmesine Engel Olmaktadır” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Kamu kurumlarının faaliyetleri (yüksek vergi vb) turizm sektörü içindeki işletmelerin gelişmesine engel olmaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	0	3
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	4,0%	,0%	2,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	9	1	10
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	12,0%	3,6%	9,7%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	19	6	25
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	25,3%	21,4%	24,3%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	40	12	52
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	53,3%	42,9%	50,5%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	4	9	13
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	5,3%	32,1%	12,6%
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Kamu kurumlarının faaliyetleri (yüksek vergi vb) turizm sektörü içindeki işletmelerin gelişmesine engel olmaktadır değişkenine sezonluk işletmelerin % 53,3’ü katılıyorum, % 25,3’ü kararsızım ve % 12’si katılmıyorum cevabını vermiştir. Yıllık işletmelerin % 42,9’ü katılıyorum, % 32,1’i kesinlikle katılıyorum ve % 21,4’ü kararsızım cevabını vermiştir.



**Tablo 3.79** Faaliyet Dönemi İle “Turizm Sektöründe, Uluslararası Standartlara Dayanan Sertifikasyon Ve Sınıflama Çalışmalarını Yürütecek Tek Çatı Altında Toplanan Mesleki Kurumlar Gerekmektedir” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizm sektöründe, uluslararası standartlara dayanan sertifikasyon ve sınıflama çalışmalarını yürütecek tek çatı altında toplanan mesleki kurumlar gerekmektedir	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	9	1	10
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	12,0%	3,6%	9,7%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	4	2	6
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	5,3%	7,1%	5,8%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	51	15	66
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	68,0%	53,6%	64,1%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	11	10	21
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	14,7%	35,7%	20,4%
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm sektöründe, uluslararası standartlara dayanan sertifikasyon ve sınıflama çalışmalarını yürütecek tek çatı altında toplanan mesleki kurumlar gerekmektedir değişkenine sezonluk işletmelerin % 68’i katılıyorum, % 14,2’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Yıllık işletmelerin % 53,6’sı katılıyorum, % 35,7’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.80** Faaliyet Dönemi İle “Kırgızistan’da Turizmin Gelişmesi İçin Bakanlık Düzeyinde Ayrı Kurum Gerekmektedir” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Kırgızistan’da turizmin gelişmesi için bakanlık düzeyinde ayrı kurum gerekmektedir	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	5	1	6
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	6,7%	3,6%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	6	3	9
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	8,0%	10,7%	8,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	51	15	66
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	68,0%	53,6%	64,1%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	13	9	22
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	17,3%	32,1%	21,4%
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Kırgızistan’da turizmin gelişmesi için bakanlık düzeyinde ayrı kurum gerekmektedir değişkenine sezonluk işletmelerini % 68’i katılıyorum, % 17,3’ü kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir. Yıllık işletmelerin % 53,6’sı katılıyorum ve % 32,1’i kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.81** Faaliyet Dönemi İle “Turizm Sektörü Öncelikli Sektör Olmalıdır” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizm sektörü öncelikli sektör olmalıdır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	0	3
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	4,0%	,0%	2,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	2	1	3
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	2,7%	3,6%	2,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	52	16	68
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	69,3%	57,1%	66,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	18	11	29
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	24,0%	39,3%	28,2%
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm sektörü öncelikli sektör olmalıdır değişkenine işletmelerin % 66’sı katılıyorum ve % 28,2’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.82** Faaliyet Dönemi İle “Turizm Ülke İmajına Olumlu Katkı Sağlamaktadır ” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizm ülke imajına olumlu katkı sağlamaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	1
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	1,3%	,0%	1,0%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	3	0	3
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	4,0%	,0%	2,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	54	18	72
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	72,0%	64,3%	69,9%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	17	10	27
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	22,7%	35,7%	26,2%
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm ülke imajına olumlu katkı sağlamaktadır değişkenine işletmelerin % 69,9’u katılıyorum ve % 26,2’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.83** Faaliyet Dönemi İle “Turizm Hem Bölgenin Hem Ülkenin En Karlı Sektörlerinden Biri Olabilir” Arasındaki İlişki

			İşletmenin Faaliyet Dönemi		Toplam
			Sezonluk	Yıllık	
Turizm hem bölgenin hem ülkenin en karlı sektörlerinden biri olabilir	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	1
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	1,3%	,0%	1,0%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	1	0	1
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	1,3%	,0%	1,0%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	53	18	71
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	70,7%	64,3%	68,9%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	20	10	30
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	26,7%	35,7%	29,1%
Toplam		İşletme Sayısı	75	28	103
		% içinde İşletmenin Faaliyet Dönemi	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm hem bölgenin hem ülkenin en karlı sektörlerinden biri olabilir değişkenine işletmelerin % 68,9'u katılıyorum ve % 29,1'i kesinlikle katılıyorum cevabını vermişlerdir.

### 3.4.3.4.3 İşletme Mülkiyetine Göre Çapraz Tablolama Analiz Sonuçları

İşletme mülkiyetine göre sonuçlar şu şekilde olmuştur:

**Tablo 3.84** Mülkiyet Türü İle “Bölgede Turizm İstenilen Düzeyde Gelişmektedir” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Bölgede turizm istenilen düzeyde gelişmektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	13	2	0	0	15
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	16,5%	13,3%	,0%	,0%	14,6%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	30	5	4	0	39
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	38,0%	33,3%	57,1%	,0%	37,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	10	3	0	0	13
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	12,7%	20,0%	,0%	,0%	12,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	25	4	3	2	34
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	31,6%	26,7%	42,9%	100,0%	33,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	1	1	0	0	2
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	1,3%	6,7%	,0%	,0%	1,9%
	Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bölgede turizm istenilen düzeyde gelişmektedir değişkenine özel işletmelerin % 38'i katılmıyorum ve % 31,6'sı katılıyorum cevabını vermiştir. Kamu işletmelerinin % 33,3'ü katılmıyorum, % 26,7'si katılıyorum ve % 20'si kararsızım cevabını vermiştir. Yabancı ortaklı işletmelerin % 57'si katılmıyorum, % 42,9'u katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.85** Mülkiyet Türü İle “Bölgenin Ekonomik Hayatında Turizm Sektörü Diğer Sektörlerden Daha Önemlidir” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Bölgenin ekonomik hayatında turizm sektörü diğer sektörlerden daha önemlidir	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	7	0	0	0	7
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	8,9%	,0%	,0%	,0%	6,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	6	1	0	0	7
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	7,6%	6,7%	,0%	,0%	6,8%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	49	9	6	2	66
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	62,0%	60,0%	85,7%	100,0%	64,1%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	17	5	1	0	23
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	21,5%	33,3%	14,3%	,0%	22,3%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Bölgenin ekonomik hayatında turizm sektörü diğer sektörlerden daha önemlidir değişkenine özel işletmelerin % 62’si katılıyorum, % 21,5’i kesinlikle katılıyorum; kamu işletmelerinin % 60’ı katılıyorum, % 33,3’ü kesinlikle katılıyorum; yabancı ortaklı işletmelerin % 85,7’si katılıyorum, % 14,3’ü kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.86** Mülkiyet Türü İle “Turizm Bölgenin Ekonomik Büyümesinin Önemli Kaynağıdır” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizm bölgenin ekonomik büyümesinin önemli kaynağıdır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	0	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	4	0	0	0	4
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	5,1%	,0%	,0%	,0%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	5	3	0	0	8
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	6,3%	20,0%	,0%	,0%	7,8%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	48	7	5	2	62
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	60,8%	46,7%	71,4%	100,0%	60,2%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	21	5	2	0	28
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	26,6%	33,3%	28,6%	,0%	27,2%
	Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm bölgenin ekonomik büyümesinin önemli kaynağıdır değişkenine işletmelerin % 60,2’si katılıyorum ve % 27,2’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.87** Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişimi Diğer Sektörlerin Gelişmesine Katkı Sağlamaktadır” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizmin gelişimi diğer sektörlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	,0%	,0%	14,3%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	6	0	0	0	6
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	7,6%	,0%	,0%	,0%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	7	1	1	0	9
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	8,9%	6,7%	14,3%	,0%	8,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	46	8	4	2	60
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	58,2%	53,3%	57,1%	100,0%	58,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	20	6	1	0	27
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	25,3%	40,0%	14,3%	,0%	26,2%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizmin gelişimi diğer sektörlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır değişkenine işletmelerin % 58,3’ü katılıyorum ve % 26,2’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.88** Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişimi Yerel Yönetim Organlarının Hizmetlerini İyileştirmektedir ( Yollar, Telekomünikasyon, Danışma Hizmetleri vb)” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizmin gelişimi yerel yönetim organlarının hizmetlerini iyileştirmektedir ( yollar, telekomünikasyon , danışma hizmetleri vb)	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	0	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	11	0	3	0	14
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	13,9%	,0%	42,9%	,0%	13,6%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	10	1	1	0	12
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	12,7%	6,7%	14,3%	,0%	11,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	38	11	3	2	54
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	48,1%	73,3%	42,9%	100,0%	52,4%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	19	3	0	0	22
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	24,1%	20,0%	,0%	,0%	21,4%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizmin gelişimi yerel yönetim organlarının hizmetlerini iyileştirmektedir (yollar, telekomünikasyon, danışma hizmetleri vb) değişkenine özel işletmelerin % 48,1’i katılıyorum, % 24,1’i kesinlikle katılıyorum, kamu işletmelerinin % 73,3’ü katılıyorum, % 20’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiş, yabancı ortaklı işletmelerin % 42,9’u katılmıyorum, % 42,9’u katılıyorum ve yabancı işletmelerin hepsi katılıyorum cevabını vermiştir.



**Tablo 3.89** Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişimi Ekonomide Yeni Alt Sektörlerin Oluşmasına Neden Olmaktadır” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizmin gelişimi ekonomide yeni alt sektörlerin oluşmasına neden olmaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	0	1	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	,0%	,0%	14,3%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	8	0	2	0	10
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	10,1%	,0%	28,6%	,0%	9,7%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	20	1	0	0	21
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	25,3%	6,7%	,0%	,0%	20,4%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	37	11	4	2	54
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	46,8%	73,3%	57,1%	100,0%	52,4%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	14	3	0	0	17
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	17,7%	20,0%	,0%	,0%	16,5%
	Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin gelişimi ekonomide yeni alt sektörlerin oluşmasına neden olmaktadır değişkenine özel işletmelerin % 46,8’i katılıyorum, % 25,3’ü kararsızım; kamu işletmelerinin % 73,3’ü katılıyorum, % 20’si kesinlikle katılıyorum; yabancı ortaklı işletmelerin % 57,1’i katılıyorum, % 28,6’sı katılmıyorum ve % 14,3’ü kesinlikle katılmıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.90** Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişimi KOBİ’lerin Gelişmesine Katkıda Bulunmaktadır” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizmin gelişimi KOBİ’lerin gelişmesine katkıda bulununmaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	0	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	6	0	0	0	6
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	7,6%	,0%	,0%	,0%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	2	0	0	0	2
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	2,5%	,0%	,0%	,0%	1,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	49	12	7	0	68
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	62,0%	80,0%	100,0%	,0%	66,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	21	3	0	2	26
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	26,6%	20,0%	,0%	100,0%	25,2%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizmin gelişimi KOBİ’lerin gelişmesine katkıda bulununmaktadır değişkenine işletmelerin % 66’sı katılıyorum, % 25,2’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.91** Mülkiyet Türü İle “Turizm Bölgenin Alt Ve Üst Yapısının Gelişmesine Katkıda Bulunmaktadır” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizm bölgenin alt ve üst yapısının gelişmesine katkıda bulunmaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	4	0	0	0	4
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	5,1%	,0%	,0%	,0%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	7	2	0	0	9
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	8,9%	13,3%	,0%	,0%	8,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	43	11	7	0	61
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	54,4%	73,3%	100,0%	,0%	59,2%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	25	2	0	2	29
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	31,6%	13,3%	,0%	100,0%	28,2%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm bölgenin alt ve üst yapısının gelişmesine katkıda bulunmaktadır değişkenine işletmelerin % 59,2’si katılıyorum, % 28,2’si kesinlikle katılıyorum ve % 8,7’i kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.92** Mülkiyet Türü İle “Turizm Bölgenin Prestijini Artırmaktadır ” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizm bölgenin prestijini artırmaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	4	0	0	0	4
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	5,1%	,0%	,0%	,0%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	5	0	0	0	5
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	6,3%	,0%	,0%	,0%	4,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	47	10	5	0	62
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	59,5%	66,7%	71,4%	,0%	60,2%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	23	5	2	2	32
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	29,1%	33,3%	28,6%	100,0%	31,1%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm bölgenin prestijini artırmaktadır değişkenine işletmelerin % 66,2’si katılıyorum ve % 31,1’i kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.93** Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişimi Yerel Halkın İstihdamını Artırmıştır” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizmin gelişimi yerel halkın istihdamını artırmıştır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	8	0	0	0	8
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	10,1%	,0%	,0%	,0%	7,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	4	0	0	0	4
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	5,1%	,0%	,0%	,0%	3,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	45	10	6	0	61
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	57,0%	66,7%	85,7%	,0%	59,2%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	22	5	1	2	30
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	27,8%	33,3%	14,3%	100,0%	29,1%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizmin gelişimi yerel halkın istihdamını artırmıştır değişkenine özel işletmeleri % 57’si katılıyorum, % 27,8’i kesinlikle katılıyorum; kamu işletmelerinin % 66,7’si katılıyorum, % 33,3’ü kesinlikle katılıyorum; yabancı ortaklı işletmelerin % 85,7’si katılıyorum, % 44,3’ü kesinlikle katılıyorum ve yabancı işletmelerin tamamı kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.94** Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişimi Yerel Halka Ekonomik Yararlar Sağlamaktadır” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizmin gelişimi yerel halka ekonomik yararlar sağlamaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	4	0	0	0	4
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	5,1%	,0%	,0%	,0%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	7	0	0	0	7
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	8,9%	,0%	,0%	,0%	6,8%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	42	9	7	1	59
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	53,2%	60,0%	100,0%	50,0%	57,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	26	6	0	1	33
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	32,9%	40,0%	,0%	50,0%	32,0%
Toplam		İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin gelişimi yerel halka ekonomik yararlar sağlamaktadır değişkenine işletmelerin % 57,3’ü katılıyorum ve % 32’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.95** Mülkiyetine Göre “Turizmin Gelişimi Yerel Halkın Sosyal Ve Kültürel Hayatına Olumlu Katkılar Sağlamaktadır” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizmin gelişimi yerel halkın sosyal ve kültürel hayatına olumlu katkılar sağlamaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	0	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	5	0	0	0	5
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	6,3%	,0%	,0%	,0%	4,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	10	0	2	0	12
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	12,7%	,0%	28,6%	,0%	11,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	41	10	5	2	58
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	51,9%	66,7%	71,4%	100,0%	56,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	22	5	0	0	27
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	27,8%	33,3%	,0%	,0%	26,2%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizmin gelişimi yerel halkın sosyal ve kültürel hayatına olumlu katkılar sağlamaktadır değişkenine özel işletmelerin % 51,9’u katılıyorum, % 27,8’i kesinlikle katılıyorum; kamu işletmelerini % 66,7’si katılıyorum, % 33,3’ü kesinlikle katılıyorum; yabancı ortaklı işletmelerin % 71,4’ü katılıyorum ve % 28,6’sı kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.96** Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişimi Bölgede Çevre Kirliliği Yaratmaktadır” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizmin gelişimi bölgede çevre kirliliği yaratmaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	1	0	0	4
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	3,8%	6,7%	,0%	,0%	3,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	19	1	2	2	24
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	24,1%	6,7%	28,6%	100,0%	23,3%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	11	2	1	0	14
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	13,9%	13,3%	14,3%	,0%	13,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	30	8	4	0	42
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	38,0%	53,3%	57,1%	,0%	40,8%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	16	3	0	0	19
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	20,3%	20,0%	,0%	,0%	18,4%
	Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin gelişimi bölgede çevre kirliliği yaratmaktadır değişkenine özel işletmelerin % 38’i katılıyorum, % 24,1’i katılmıyorum, % 20,3’ü kesinlikle katılıyorum; kamu işletmelerinin % 5,3’ü katılıyorum, % 20’si kesinlikle katılıyorum, % 13,3’ü kararsızım; yabancı ortaklı işletmelerinin % 57,1’i katılıyorum, % 28,6’sı katılmıyorum ve yabancı işletmelerin tamamı katılmıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.97** Mülkiyet Türü İle “Turizmin Yararları Zararlarından Daha Fazladır” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizmin yararları zararlarından daha fazladır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	5	0	0	0	5
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	6,3%	,0%	,0%	,0%	4,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	20	3	1	0	24
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	25,3%	20,0%	14,3%	,0%	23,3%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	40	9	6	2	57
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	50,6%	60,0%	85,7%	100,0%	55,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	14	3	0	0	17
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	17,7%	20,0%	,0%	,0%	16,5%
Toplam		İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizmin yararları zararlarından daha fazladır değişkenine özel işletmelerin % 50,6’sı katılıyorum, % 25,3’ü kararsızım; kamu işletmelerinin % 60’ı katılıyorum, % 20’si kesinlikle katılıyorum; yabancı ortaklı işletmelerin % 85,7’si katılıyorum ve yabancı işletmelerin tümü katılıyorum cevabını vermiştir.



**Tablo 3.98** Mülkiyet Türü İle “Bölgedeki Turistik İşletmelerin Sayısı Turizmin Gelişmesi İçin Yeterlidir” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Bölgedeki turistik işletmelerin sayısı turizmin gelişmesi için yeterlidir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	1	0	0	2
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	1,3%	6,7%	,0%	,0%	1,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	36	5	4	2	47
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	45,6%	33,3%	57,1%	100,0%	45,6%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	28	3	1	0	32
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	35,4%	20,0%	14,3%	,0%	31,1%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	14	5	2	0	21
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	17,7%	33,3%	28,6%	,0%	20,4%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	0	1	0	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	,0%	6,7%	,0%	,0%	1,0%
	Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bölgedeki turistik işletmelerin sayısı turizmin gelişmesi için yeterlidir değişkenine işletmelerin % 45,6’sı katılmıyorum, % 31,1’i kararsızım ve % 20,4’ü katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.99** Mülkiyet Türü İle “Turizm İşletmelerin Hizmet Kalitesi Yüksek Düzeydedir” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizm işletmelerin hizmet kalitesi yüksek düzeydedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	4	3	1	0	8
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	5,1%	20,0%	14,3%	,0%	7,8%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	44	6	3	2	55
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	55,7%	40,0%	42,9%	100,0%	53,4%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	26	4	1	0	31
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	32,9%	26,7%	14,3%	,0%	30,1%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	5	2	2	0	9
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	6,3%	13,3%	28,6%	,0%	8,7%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm işletmelerin hizmet kalitesi yüksek düzeydedir değişkenine işletmelerin % 53,4’ü katılmıyorum, % 30,1’i kararsızım, % 7,8’i kesinlikle katılmıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.100** Mülkiyet Türü İle “Sektördeki Fiyatlar Hizmet Kalitesine Uygundur” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Sektördeki fiyatlar hizmet kalitesine uygundur	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	2	2	0	7
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	3,8%	13,3%	28,6%	,0%	6,8%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	34	7	2	0	43
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	43,0%	46,7%	28,6%	,0%	41,7%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	29	2	1	0	32
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	36,7%	13,3%	14,3%	,0%	31,1%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	12	4	2	2	20
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	15,2%	26,7%	28,6%	100,0%	19,4%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	1	0	0	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,0%
	Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Sektördeki fiyatlar hizmet kalitesine uygundur değişkenine özel işletmelerin % 43’ü katılmıyorum, % 36,7’si kararsızım; kamu işletmelerinin % 46,7’si katılmıyorum % 26,7’si katılıyorum; yabancı ortaklı işletmelerin % 28,6’sı kesinlikle katılmıyorum; % 28,6’sı katılmıyorum; yabancı işletmelerin tamamı katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.101** Mülkiyet Türü İle “Turizm İşletmeleri Nitelik ve Nicelik Olarak Uluslararası Standartlarda Değildir” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizm işletmeleri nitelik ve nicelik olarak uluslararası standartlarda değildir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	1	0	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	,0%	6,7%	,0%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	19	3	5	0	27
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	24,1%	20,0%	71,4%	,0%	26,2%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	23	2	0	2	27
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	29,1%	13,3%	,0%	100,0%	26,2%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	35	9	2	0	46
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	44,3%	60,0%	28,6%	,0%	44,7%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	0	0	0	2
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	2,5%	,0%	,0%	,0%	1,9%
	Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm işletmeleri nitelik ve nicelik olarak uluslararası standartlarda değildir değişkenine özel işletmelerin % 44,3’ü katılıyorum, % 29,1’i kararsızım; kamu işletmelerinin % 60’ı katılıyorum, % 20’si katılmıyorum; yabancı ortaklı işletmelerin % 71,4’ü katılmıyorum ve yabancı işletmelerin tümü kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.102 Mülkiyet Türü İle “Özel Yatırımlar Yetersizdir Arası” İlişki**

			İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam
			Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı	
Özel yatırımlar yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	1	0	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	,0%	6,7%	,0%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	6	1	0	0	7
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	7,6%	6,7%	,0%	,0%	6,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	13	1	0	0	14
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	16,5%	6,7%	,0%	,0%	13,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	52	12	7	2	73
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	65,8%	80,0%	100,0%	100,0%	70,9%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	8	0	0	0	8
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	10,1%	,0%	,0%	,0%	7,8%
	Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Özel yatırımlar yetersizdir değişkenine işletmelerin % 70,9'u katılıyorum, % 13,6'sı kararsızım ve % 7,8'i katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.103 Mülkiyet Türü İle “Kamu Yatırımları Yetersizdir ” Arası İlişki**

			İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam
			Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı	
Kamu yatırımları yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	1	0	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	,0%	6,7%	,0%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	6	0	0	0	6
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	7,6%	,0%	,0%	,0%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	12	2	1	0	15
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	15,2%	13,3%	14,3%	,0%	14,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	41	12	5	2	60
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	51,9%	80,0%	71,4%	100,0%	58,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	20	0	1	0	21
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	25,3%	,0%	14,3%	,0%	20,4%
	Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Kamu yatırımları yetersizdir değişkenine özel işletmelerin % 51,9’u katılıyorum, % 25,3’ü kesinlikle katılıyorum; kamu işletmelerinin % 80’i katılıyorum, yabancı ortaklı işletmelerin % 71,4’ü katılıyorum ve yabancı işletmelerin tümü katılıyorum cevabını vermiştir

**Tablo 3.104** Mülkiyet Türü İle “Turizm Sektöründe, Yatırımları Teşvik Edici Yasalar Yetersizdir ” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizm sektöründe, yatırımları teşvik edici yasalar yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	1	0	0	2
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	1,3%	6,7%	,0%	,0%	1,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	5	1	0	0	6
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	6,3%	6,7%	,0%	,0%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	8	3	1	0	12
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	10,1%	20,0%	14,3%	,0%	11,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	47	10	5	2	64
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	59,5%	66,7%	71,4%	100,0%	62,1%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	18	0	1	0	19
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	22,8%	,0%	14,3%	,0%	18,4%
	Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Turizm sektöründe, yatırımları teşvik edici yasalar yetersizdir deşkenine işletmelerin % 62,1’i katılıyorum, % 18,4’ü kesinlikle katılıyorum ve % 11,7’si kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.105** Mülkiyet Türü İle “Mevcut Yasalar Bölgede Turizmin Gelişmesi İçin Yetersizdir ” Arası İlişki

			İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam
			Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı	
Mevcut yasalar bölgede turizmin gelişmesi için yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	2	1	0	0	3
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	2,5%	6,7%	,0%	,0%	2,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	5	2	0	0	7
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	6,3%	13,3%	,0%	,0%	6,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	12	2	0	0	14
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	15,2%	13,3%	,0%	,0%	13,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	49	10	7	2	68
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	62,0%	66,7%	100,0%	100,0%	66,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	11	0	0	0	11
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	13,9%	,0%	,0%	,0%	10,7%
	Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Mevcut yasalar bölgede turizmin gelişmesi için yetersizdir değişkenine yabancı ve yabancı ortaklı işletmeleri tümü katılıyorum, özel işletmelerin % 62’si katılıyorum, kamu işletmelerinin % 66,7’si katılıyorum cevabını vermiştir.



**Tablo 3.106** Mülkiyet Türü İle “Bölgede Gerçekleştirilen Faaliyetler Sürdürülebilir Turizm İçin Yetersizdir” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam		
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı			
Bölgede gerçekleştirilen faaliyetler sürdürülebilir turizm için yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	1	0	0	2	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	1,3%	6,7%	,0%	,0%	1,9%	
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	3	0	0	6	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	3,8%	20,0%	,0%	,0%	5,8%	
	Kararsızım	İşletme Sayısı	7	1	0	0	8	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	8,9%	6,7%	,0%	,0%	7,8%	
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	55	10	7	2	74	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	69,6%	66,7%	100,0%	100,0%	71,8%	
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	13	0	0	0	13	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	16,5%	,0%	,0%	,0%	12,6%	
	Toplam		İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
			% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bölgede gerçekleştirilen faaliyetler sürdürülebilir turizm için yetersizdir değişkenine işletmelerin % 71,8’i katılıyorum ve % 12,6’sı kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.107** Mülkiyet Türü İle “Turizmin Gelişmesi İçin Özel Ve Kamu Kurumlarının Koordineli Çalışması Gerekli midir” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizmin gelişmesi için özel ve kamu kurumlarının koordineli çalışması gerekmektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	1	0	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	,0%	6,7%	,0%	,0%	1,0%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	9	1	2	0	12
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	11,4%	6,7%	28,6%	,0%	11,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	57	12	4	2	75
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	72,2%	80,0%	57,1%	100,0%	72,8%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	13	1	1	0	15
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	16,5%	6,7%	14,3%	,0%	14,6%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizmin gelişmesi için özel ve kamu kurumlarının koordineli çalışması gerekmektedir değişkenine özel işletmelerin % 72,2’si katılıyorum, % 16,5’i kesinlikle katılıyorum; kamu işletmelerin % 80’i katılıyorum, yabancı ortaklı işletmelerin % 57,1’i katılıyorum, % 28,6’sı kararsızım ve yabancı işletmelerin tümü katılıyorum cevabı vermiştir.

**Tablo 3.108** Mülkiyet Türü İle “Hem Ülke İçinde Hem Ülke Dışında Turistik Ürünlerin Pazarlama Faaliyetleri Yeterizdir ” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Hem ülke içinde hem ülke dışında turistik ürünlerin pazarlama faaliyetleri yeterizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	1	0	0	2
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	1,3%	6,7%	,0%	,0%	1,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	2	1	2	1	6
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	2,5%	6,7%	28,6%	50,0%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	17	1	0	1	19
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	21,5%	6,7%	,0%	50,0%	18,4%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	43	12	4	0	59
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	54,4%	80,0%	57,1%	,0%	57,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	16	0	1	0	17
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	20,3%	,0%	14,3%	,0%	16,5%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Hem ülke içinde hem ülke dışında turistik ürünlerin pazarlama faaliyetleri yeterizdir değişkenine özel işletmelerin % 54,4’ü katılıyorum, % 21,5’i kararsızım; kamu işletmelerinin % 80’i katılıyorum; yabancı ortaklı işletmelerin % 57,1’i katılıyorum, % 28,6’sı katılmıyorum, yabancı işletmelerin % 50’si katılmıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.109** Mülkiyet Türü İle “Bölgede, Turist Çekici Kültürel, Sportif, Sosyal Ve Diğer İlgi Çekici Etkinlikler Yetersizdir” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Bölgede, turist çekici kültürel, sportif, sosyal ve diğer ilgi çekici etkinlikler yetersizdir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	0	1	0	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	,0%	6,7%	,0%	,0%	1,0%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	2	1	1	0	4
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	2,5%	6,7%	14,3%	,0%	3,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	7	0	0	0	7
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	8,9%	,0%	,0%	,0%	6,8%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	52	13	4	2	71
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	65,8%	86,7%	57,1%	100,0%	68,9%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	18	0	2	0	20
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	22,8%	,0%	28,6%	,0%	19,4%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Bölgede, turist çekici kültürel, sportif, sosyal ve diğer ilgi çekici etkinlikler yetersizdir değişkenine işletmelerin % 68,9’u katılıyorum, % 19,4’ü kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.110** Mülkiyet Türü İle “Kırgız Cumhuriyeti’nin Coğrafi Konumu “Uzak Ülke” İmajı Yaratmaktadır ” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam		
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı			
Kırgız Cumhuriyeti’nin coğrafi konumu “uzak ülke” imajı yaratmaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	18	4	2	1	25	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	22,8%	26,7%	28,6%	50,0%	24,3%	
	Kararsızım	İşletme Sayısı	12	1	1	1	15	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	15,2%	6,7%	14,3%	50,0%	14,6%	
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	42	8	4	0	54	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	53,2%	53,3%	57,1%	,0%	52,4%	
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	7	2	0	0	9	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	8,9%	13,3%	,0%	,0%	8,7%	
	Toplam		İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
			% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Kırgız Cumhuriyeti’nin coğrafi konumu “uzak ülke” imajı yaratmaktadır değişkenine özel işletmelerin % 53,2’si katılıyorum, % 22,8’i katılmıyorum; kamu işletmelerinin % 53,3’ü katılıyorum, % 26,7’si katılmıyorum; yabancı ortaklı işletmeleri % 57,2’si katılıyorum, % 28,6’sı katılmıyorum, yabancı işletmelerin % 50’si katılmıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.111** Mülkiyet Türü İle “Kırgızistan Turistler İçin Güvenli Ülke İmajı Vermektedir” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Kırgızistan turistler için güvenli ülke imajı vermektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	6	0	0	0	6
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	7,6%	,0%	,0%	,0%	5,8%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	15	5	3	0	23
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	19,0%	33,3%	42,9%	,0%	22,3%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	20	2	1	0	23
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	25,3%	13,3%	14,3%	,0%	22,3%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	35	7	3	2	47
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	44,3%	46,7%	42,9%	100,0%	45,6%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	3	1	0	0	4
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	3,8%	6,7%	,0%	,0%	3,9%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Kırgızistan turistler için güvenli ülke imajı vermektedir değişkenine özel işletmelerin % 44,3’ü katılıyorum, % 19’u katılmıyorum; kamu işletmelerinin % 46,7’si katılıyorum, % 33,3’ü katılmıyorum; yabancı ortaklı işletmelerinin % 42,9’u katılıyorum diğer % 42,9’u katılıyorum ve yabancı işletmelerin tümü katılıyorum cevabı vermiştir.

**Tablo 3.112** Mülkiyet Türü İle “Turizm Yüksek Ve Orta Teknik Okulları Yeterli Düzeyde Kalifiye Eleman Yetiştirmektedir” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizm yüksek ve orta teknik okulları yeterli düzeyde kalifiye eleman yetiştirmektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	1	0	0	4
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	3,8%	6,7%	,0%	,0%	3,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	37	6	5	1	49
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	46,8%	40,0%	71,4%	50,0%	47,6%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	25	6	1	0	32
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	31,6%	40,0%	14,3%	,0%	31,1%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	8	2	1	1	12
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	10,1%	13,3%	14,3%	50,0%	11,7%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	6	0	0	0	6
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	7,6%	,0%	,0%	,0%	5,8%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm yüksek ve orta teknik okulları yeterli düzeyde kalifiye eleman yetiştirmektedir değişkenine özel işletmelerin % 46,8’i katılmıyorum, % 31,6’sı kararsızım; kamu işletmelerinin % 40’ı katılmıyorum, diğer % 40’ı kararsızım; yabancı ortaklı işletmelerin % 71,4’ü katılmıyorum, tamamen yabancı işletmelerin % 50’si katılıyorum cevabı vermiştir.

**Tablo 3.113** Mülkiyet Türü İle “Sektörde Kalifiyeli Eleman Eksikliği Vardır ” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Sektörde kalifiyeli eleman eksikliği vardır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	1	0	0	4
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	3,8%	6,7%	,0%	,0%	3,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	6	3	2	0	11
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	7,6%	20,0%	28,6%	,0%	10,7%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	13	6	2	0	21
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	16,5%	40,0%	28,6%	,0%	20,4%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	49	5	3	2	59
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	62,0%	33,3%	42,9%	100,0%	57,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	8	0	0	0	8
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	10,1%	,0%	,0%	,0%	7,8%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Sektörde kalifiyeli eleman eksikliği vardır değişkenine özel işletmelerin % 62’si katılıyorum, kamu işletmelerinin % 33,3’ü katılıyorum, yabancı ortaklı işletmelerin % 42,9’u katılıyorum ve yabancı şirketlerin tümü katılıyorum cevabı vermiştir.



**Tablo 3.114** Mülkiyet Türü İle “Sistemik Olarak Müşteri Talepleri Değerlendirilmektedir” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Sistemik olarak müşteri talepleri değerlendirilmektedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	10	1	0	0	11
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	12,7%	6,7%	,0%	,0%	10,7%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	26	6	3	0	35
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	32,9%	40,0%	42,9%	,0%	34,0%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	19	6	1	2	28
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	24,1%	40,0%	14,3%	100,0%	27,2%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	22	2	2	0	26
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	27,8%	13,3%	28,6%	,0%	25,2%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	2	0	1	0	3
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	2,5%	,0%	14,3%	,0%	2,9%
	Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Sistemik olarak müşteri talepleri değerlendirilmektedir değişkenine özel işletmelerin % 32,9’u katılmıyorum, % 27,8’i katılıyorum; kamu işletmelerinin % 40’ı katılmıyorum, % 40’ı katılıyorum; yabancı işletmelerin % 42,9’u katılmıyorum ve yabancı işletmelerin tümü kararsızım cevabını vermiştir.

**Tablo 3.115** Mülkiyet Türü İle “Bölgenin Turistik Potansiyeli Rekabet Edebilecek Düzeydedir ” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Bölgenin turistik potansiyeli rekabet edebilecek düzeydedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	2	0	1	0	3
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	2,5%	,0%	14,3%	,0%	2,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	12	2	1	0	15
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	15,2%	13,3%	14,3%	,0%	14,6%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	10	3	0	0	13
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	12,7%	20,0%	,0%	,0%	12,6%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	45	9	3	2	59
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	57,0%	60,0%	42,9%	100,0%	57,3%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	10	1	2	0	13
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	12,7%	6,7%	28,6%	,0%	12,6%
	Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bölgenin turistik potansiyeli rekabet edebilecek düzeydedir değişkenine özel işletmelerin % 57’si katılıyorum, % 15,7’si katılmıyorum; kamu işletmelerinin % 60’ı katılıyorum, yabancı ortaklı işletmelerinin % 42,9’u katılıyorum, yabancı işletmelerin tümü katılıyorum cevabı vermiştir.

**Tablo 3.116** Mülkiyet Türü İle “Kırgızistan’ın Uluslararası Turizm Pazarından Aldığı Pay Yeterli Düzeydedir ” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Kırgızistan’ın uluslararası turizm pazarından aldığı pay yeterli düzeydedir	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	1	1	0	3
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	1,3%	6,7%	14,3%	,0%	2,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	21	1	1	0	23
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	26,6%	6,7%	14,3%	,0%	22,3%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	26	7	2	0	35
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	32,9%	46,7%	28,6%	,0%	34,0%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	27	5	3	2	37
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	34,2%	33,3%	42,9%	100,0%	35,9%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	4	1	0	0	5
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	5,1%	6,7%	,0%	,0%	4,9%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Kırgızistan’ın uluslararası turizm pazarından aldığı pay yeterli düzeydedir değişkenine işletmelerin % 35,9’u katılıyorum, % 34’ü kararsızım ve % 22,3’ü katılmıyorum cevabı vermiştir.

**Tablo 3.117** Mülkiyet Türü İle “Kırgızistan’da Turizmin Gelişmesi İçin Komşu Ülkelerle Devlet Düzeyinde Koordineli Çalışmalar Gerekmektedir” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam		
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı			
Kırgızistan’da turizmin gelişmesi için komşu ülkelerle devlet düzeyinde koordineli çalışmalar gerekmektedir	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	0	0	0	3	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	3,8%	,0%	,0%	,0%	2,9%	
	Kararsızım	İşletme Sayısı	11	1	0	0	12	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	13,9%	6,7%	,0%	,0%	11,7%	
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	48	11	6	2	67	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	60,8%	73,3%	85,7%	100,0%	65,0%	
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	17	3	1	0	21	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	21,5%	20,0%	14,3%	,0%	20,4%	
	Toplam		İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
			% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Kırgızistan’da turizmin gelişmesi için komşu ülkelerle devlet düzeyinde koordineli çalışmalar gerekmektedir değişkenine işletmelerin % 65’i katılıyorum, % 20,4’ü kesinlikle katılıyorum cevabı vermiştir.

**Tablo 3.118** Mülkiyet Türü İle “Kamu Kurumlarının Faaliyetleri (Yüksek Vergi Vb) Turizm Sektörü İçindeki İşletmelerin Gelişmesine Engel Olmaktadır” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Kamu kurumlarının faaliyetleri (yüksek vergi vb) turizm sektörü içindeki işletmelerin gelişmesine engel olmaktadır	Kesinlikle Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	0	0	0	3
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	3,8%	,0%	,0%	,0%	2,9%
	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	9	0	1	0	10
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	11,4%	,0%	14,3%	,0%	9,7%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	17	7	1	0	25
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	21,5%	46,7%	14,3%	,0%	24,3%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	39	7	4	2	52
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	49,4%	46,7%	57,1%	100,0%	50,5%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	11	1	1	0	13
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	13,9%	6,7%	14,3%	,0%	12,6%
	Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Kamu kurumlarının faaliyetleri (yüksek vergi vb) turizm sektörü içindeki işletmelerin gelişmesine engel olmaktadır değişkenine özel işletmelerin % 49,4’ü, kamu işletmelerin % 46,7’si, yabancı ortaklı işletmelerin % 57,1’i ve yabancı işletmelerin tümü katılıyorum cevabı vermiştir.

**Tablo 3.119** Mülkiyet Türü İle “Turizm Sektöründe, Uluslararası Standartlara Dayanan Sertifikasyon ve Sınıflama Çalışmalarını Yürütecek Tek Çatı Altında Toplanan Mesleki Kurumlar Gerekmemektedir” Arası İlişki

			İşletmenin Mülkiyet Durumu				Topla m	
			Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizm sektöründe, uluslararası standartlara dayanan sertifikasyon ve sınıflama çalışmalarını yürütecek tek çatı altında toplanan mesleki kurumlar gerekmektedir Toplam	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	7	1	2	0	10	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	8,9%	6,7%	28,6%	,0%	9,7%	
	Kararsızım	İşletme Sayısı	3	2	1	0	6	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	3,8%	13,3%	14,3%	,0%	5,8%	
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	51	9	4	2	66	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	64,6%	60,0%	57,1%	100,0%	64,1%	
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	18	3	0	0	21	
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	22,8%	20,0%	,0%	,0%	20,4%	
	Toplam		İşletme Sayısı	79	15	7	2	103
			% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0 %

Turizm sektöründe, uluslararası standartlara dayanan sertifikasyon ve sınıflama çalışmalarını yürütecek tek çatı altında toplanan mesleki kurumlar gerekmektedir değişkenine işletmelerin % 64,1’i katılıyorum, % 20,4’ü kesinlikle katılıyorum cevabı vermiştir.

**Tablo 3.120** Mülkiyet Türü İle “Kırgızistan’da Turizmin Gelişmesi İçin Bakanlık Düzeyinde Ayrı Kurum Gerekmemektedir ” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Kırgızistan’da turizmin gelişmesi için bakanlık düzeyinde ayrı kurum gerekmektedir	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	6	0	0	0	6
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	7,6%	,0%	,0%	,0%	5,8%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	6	2	1	0	9
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	7,6%	13,3%	14,3%	,0%	8,7%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	48	11	5	2	66
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	60,8%	73,3%	71,4%	100,0%	64,1%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	19	2	1	0	22
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	24,1%	13,3%	14,3%	,0%	21,4%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Kırgızistan’da turizmin gelişmesi için bakanlık düzeyinde ayrı kurum gerekmektedir değişkenine işletmelerin % 64,1’i katılıyorum, % 21,4’ü kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.121** Mülkiyet Türü İle “Turizm Sektörü Öncelikli Sektör Olmalıdır” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizm sektörü öncelikli sektör olmalıdır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	3	0	0	0	3
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	3,8%	,0%	,0%	,0%	2,9%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	2	1	0	0	3
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	2,5%	6,7%	,0%	,0%	2,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	50	12	4	2	68
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	63,3%	80,0%	57,1%	100,0%	66,0%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	24	2	3	0	29
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	30,4%	13,3%	42,9%	,0%	28,2%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm sektörü öncelikli sektör olmalıdır değişkenine işletmelerin % 66’sı katılıyorum, % 28,2’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.122** Mülkiyet Türü İle “Turizm Ülke İmajına Olumlu Katkı Sağlamaktadır ” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizm ülke imajına olumlu katkı sağlamaktadır	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	0	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,0%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	1	1	1	0	3
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	1,3%	6,7%	14,3%	,0%	2,9%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	53	12	5	2	72
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	67,1%	80,0%	71,4%	100,0%	69,9%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	24	2	1	0	27
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	30,4%	13,3%	14,3%	,0%	26,2%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm ülke imajına olumlu katkı sağlamaktadır değişkenine işletmelerin % 69,9’u katılıyorum, % 26,2’si kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.

**Tablo 3.123** Mülkiyet Türü İle “Turizm Hem Bölgenin Hem Ülkenin En Karlı Sektörlerinden Biri Olabilir” Arası İlişki

		İşletmenin Mülkiyet Durumu				Toplam	
		Özel	Kamu	Yabancı Ortaklı	Tamamen Yabancı		
Turizm hem bölgenin hem ülkenin en karlı sektörlerinden biri olabilir	Katılmıyorum	İşletme Sayısı	1	0	0	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	1,3%	,0%	,0%	,0%	1,0%
	Kararsızım	İşletme Sayısı	0	1	0	0	1
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	,0%	6,7%	,0%	,0%	1,0%
	Katılıyorum	İşletme Sayısı	52	11	6	2	71
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	65,8%	73,3%	85,7%	100,0%	68,9%
	Kesinlikle Katılıyorum	İşletme Sayısı	26	3	1	0	30
		% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	32,9%	20,0%	14,3%	,0%	29,1%
Toplam	İşletme Sayısı	79	15	7	2	103	
	% içinde İşletmenin Mülkiyet Durumu	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Turizm hem bölgenin hem ülkenin en karlı sektörlerinden biri olabilir değişkenine işletmelerin % 68,9’u katılıyorum, % 29’u da kesinlikle katılıyorum cevabını vermiştir.



### 3.4.3.5 Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı değişkenler ile bağımsız değişkenlerin (önergeler) birbirini ne yönde etkilediklerini saptamak amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

Analiz sonucuna göre;

İşletme türünün oldukça düşük oranda ekonomik verilerin mevcut durumuna göre şekillendiği ortaya çıkmaktadır.

Anova tablosunun anlamlık sütunundaki değer, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin  $p < 0,01$  düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Sadece belli bazı önergelerde anlamlılık düzeylerinin biraz daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Söz konusu önergeler; “Turizm bölgenin ekonomik büyümesinin önemli kaynağıdır”-0,222; “Turizmin gelişimi yerel halkın istihdamını artırmıştır”-0,341; “Turizm bölgenin prestijini artırmaktadır”-0,355.

İşletme faaliyet döneminin düşük oranlarda ekonomik verilerin mevcut durumuna göre şekillendiği ortaya çıkmaktadır.

Anova tablosunun anlamlık sütunundaki değer, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin  $p < 0,01$  düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Sadece belli bazı önergelerde anlamlılık düzeylerinin biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu önergeler; “Turizmin yararları zararlarından daha fazladır”- 0,157; “Kamu kurumlarının faaliyetleri (yüksek vergi vb) turizm sektörü içindeki işletmelerin gelişmesine engel olmaktadır”- 0,131; “Turizm sektöründe yatırımları teşvik edici yasalar yetersizdir”- 0,129.

İşletmelerin mülkiyet durumuna göre de ekonomik verilerinden etkilenmediği ortaya çıkmaktadır.

Anova tablosunun anlamlık sütünundaki değer, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin  $p < 0,01$  düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Sadece belli bazı önermelerde anlamlılık düzeylerinin biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. Söz konusu önermeler; “Turizmin gelişimi yerel halkın istihdamını artırmıştır”- 0,364; “Kırgızistan’ın uluslararası turizm pazarından aldığı pay yeterli düzeydedir”- 0,205; “Turizmin gelişimi KOBİ’lerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır”- 0,120.

## SONUÇ VE ÖNERİLER

Kırgız Cumhuriyeti, sahip olduğu doğal ve sosyo-kültürel çekicilikleri ile turizm potansiyeli olan ve bu turizm potansiyelini, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ekonomik büyümeye olumlu etkiler yapacak türde değerlendirebilecek bir ülkedir. Bunun farkında olarak turizm öncelikli sektörlerden biri olarak belirlenmiştir. Ancak merkezi sistemden pazar ekonomisine geçiş aşamasının getirdiği yapısal ve kurumsal sorunlar ile ülkenin sahip olduğu yatak kapasitesinin büyük bölümü Sovyet döneminde, uluslararası standartlardan uzak sağlık, spor ve dinlenme amaçlı yapılmış olması gibi başlıca sorunları turizminin gelişmesine olumsuz yönde etkilemektedir.

Yapılan araştırma sonucunda;

- Uygulamaya katılan işletmelerin % 76,7'sini özel sektör oluşturmaktadır. 70 yıllık sosyalist döneminden sonra, ekonomik büyümenin, yeniliğin ve yaratıcılığın itici gücü olan girişimciliğin gelişmesi güzel bir gelişme sayılmaktadır.

- Uygulamaya katılan işletmelerin 15'i seyahat acentası ve 53'ü de otel işletmeleridir.

Ülkenin istatistiki verilerine göre, bölgede 215 seyahat acentası ve 98 otel işletmesi kayıtlı olup seyahat acentalarının 8'i ve otel işletmelerinin 28'i faaliyettedir. Uygulamaya katılan seyahat ve otel işletmelerinin sayısının faaliyette olan işletme sayısından fazla olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, bir önceki bölümde değinilen kayıt dışı ekonomiden dolayıdır.

Turizm endüstrisi ekonomik büyümenin kaynağıdır önerisine işletmelerin % 87,4'ü katılıyor ve kesinlikle katılıyor şeklinde ifade etmişlerdir. Bu durumda, bölgenin turizm potansiyeli ekonomik büyümeye katkı sağlayabilecek niteliktedir.

Turizmin ülke ekonomisine olumlu etkileri arasında olan istihdam yaratma, sürükleyici gücü ve alt ve üst yapının gelişimi gibi etkenler arasında, "Turizmin gelişimi

diğer sektörlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır” yargısına katılımcıların % 80,5’i katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklinde görüş bildirmişlerdir.

“Turizmin gelişimi ekonomide yeni alt sektörlerin oluşmasına neden olmaktadır” yargısına katılımcıların % 68,9’u katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklinde olumlu ifade ettikleri görülmektedir.

“Turizmin gelişimi KOBİ’lerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır” yargısına katılımcıların % 91,2’si katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklinde düşüncelerini belirtmişlerdir.

Turizm, bölgenin alt ve üst yapısını geliştirmektedir” önerisine % 87,4’ü katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklinde ifade etmişlerdir.

“Turizm yerel halkın istihdam oranını artırmıştır” önerisine katılımcıların % 88,3’ü katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklinde ifade etmişlerdir.

Bu durumda işletmelerin, turizmin ekonomiye sağladığı olumlu katkıların farkında oldukları düşüncesinden söz edilebilir.

• Turizmin gelişmesini etkileyen unsurlardan işletme kapasite arzı, kalite düzeyi ve fiyat / kalite uygunluğu konusunda;

“Bölgedeki turistik işletmelerin sayısı turizmin gelişmesi için yeterlidir” yargısına ilişkin katılımcıların % 21,4’ü katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklinde ifade etmişlerdir.

“Turizm işletmelerinin hizmet kalitesi yüksektir” yargısına katılımcıların % 30,1’i kararsızım ve % 61,2’si katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum şeklinde görüş bildirmişlerdir.

“Turizm sektöründeki fiyatlar hizmet kalitesine uygundur” yargısına katılımcıların % 31,1 kararsızım ve % 6,8’i kesinlikle katılmamakla birlikte % 41,7’si katılmıyorum şeklinde görüş bildirmişlerdir.

Bu durumda bölgenin turistik işletmeler arz kapasitesinin yetersiz olduğu, hizmet kalite düzeyinin düşük olduğu ve fiyatların bu hizmete uygun olmadığından söz edilebilir. Ayrıca, bir önceki bölümde söz edilen “gayri resmi (kayıt dışı) turizm sektörü”nün gelişmesine etki eden sebeplerden olabilir.

Bununla birlikte, “sistemik olarak müşteri talep değerlendirmesi yapılmaktadır” yargısına katılımcıların % 27,2’si kararsızım ve % 44,7’si katılmıyorum ve kesinlikle katılmıyorum şeklinde düşüncelerini belirtmişlerdir. Bu durumda, sektörde talep/hizmet dengesizliğinden yararlanarak faaliyetlerini sürdürdükleri ortaya çıkmaktadır.

Talep değerlendirmesine en fazla önem veren işletme türü tur operatörleridir.

- Sektörün ihtiyaç duyduğu kalifiye eleman konusunda katılımcıların % 20,4’ü kararsızım ve % 65,1’i katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum ifadesi ile kalifiye eleman yetersizliğini desteklemektedirler. Konu ile ilgili en çok sıkıntı yaşayan işletmeler ise, diğer işletmelere nazaran daha fazla personel gereksinimi olan konaklama tesisleri ile sezonluk işletmeler olduğu görülmektedir. Eğitim kurumlarının kalifiye eleman yetiştirme hususunda işletmelerin % 51,5’i yetersiz bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu konuda en çok tur operatörleri ile yıllık faaliyette olan işletmeler yetersiz bulmaktadırlar.

Katılımcıların % 78,7’si yatırımların yetersizliğini, % 80,5’i teşvik edici hukuki düzenlemelerin yetersizliğini ve % 76,7’si mevcut hukuki şartların turizmin gelişmesi için yetersiz olduğunu desteklemektedirler. Özellikle seyahat acentaları ile tur operatörleri tamamen katılmaktalar. Bir önceki bölümde de değinilen turizmin gelişmesini teşvik edici hukuki düzenlemelerin yetersizliği araştırma sonucunda da desteklenmektedir.

- Kırgızistan’ın coğrafi konumu itibariyle “Uzak Ülke” imajına katılımcıların % 61,1’i katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklinde ifade etmişlerdir. İşletme türüne göre de seyahat acentaların % 90’ı desteklerken tur operatörlerin % 60’ı bu yargıya katılmamaktadır.

Bununla birlikte, turizm talebini etkileyen önemli unsurlardan biri güvenlik faktörüdür.

“Kırgızistan turistler için güvenli ülke imajı vermektedir” yargısına katılımcıların % 49,5’i katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklinde düşüncelerini belirtmişlerdir. İşletme türüne göre de tur operatörlerinin % 60’ı katılmıyorum, seyahat acentalarının % 70’i katılıyorum şeklinde ifade etmişlerdir.

Bu noktada ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlıklar “güvenli ülke” imajına etki eden unsurlardandır. Bununla birlikte, katılımcıların % 96,1’i turizmin ülke imajına olumlu katkı sağladığına katılmaktadırlar.

“Turizm sektöründe, uluslararası standartlara dayanan sertifikasyon ve sınıflama çalışmaları yürütecek tek çatı altında mesleki kuruluşlar gerekmektedir” yargısına katılımcıların % 84,5’i katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklinde ifade vermişlerdir.

“Kırgızistan’da turizmin gelişmesi için bakanlık düzeyde ayrı kurum gerekmektedir” yargısına katılımcıların % 85,5’i katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir. Bu durumda, turizm işletmelerinin niteliğini, görevini, çalıştıracak personel niteliğini ve genel olarak sektörde belirli standartların oluşmasına neden olacak TURSAB gibi mesleki kurumlara ve daha etkin ve güçlü olabilecek bakanlık statüsünde kamu kurumuna ihtiyaç olduğu sektör temsilcileri tarafından desteklenmektedir.

Regresyon analizinin sonucu, turizm işletmelerinin ekonomik verilerle ilişkisi olmadığını ortaya çıkarmıştır. Bu durumda Issık-Köl bölgesinin turizm işletmeleri bölgenin eski dönemden sürügelene imajı ve BDT ülkelerinden olan talep fazlası rahatlığı içinde arz/talep dengesizliğinden yararlanarak faaliyetlerini devam ettirdikleri görülmektedir.

Bunlarla birlikte, araştırma sırasında sektör temsilcilerinin turizm sektörünün mevcut durumu ve sorunları ile ilgili görüşleri şöyle sıralanmaktadır;

- Yüksek tutarda vergiler,
- Rüşvet ve bürokrasi,
- Kamu tarafından turizmin gelişmesine yönelik desteğin yetersiz olması,
- Elektrik ve su kanalizasyon olanaklarının yetersiz olması,
- Sağlık kurumlarının yetersizliği,
- Halk arasında turizm bilincinin yeterli düzeyde olmaması,
- Issık-Köl çevresi karayollarının teknik olarak yetersizliği ve bakımsızlığı,

- En çok gelişebilmek için düşük faizli krediler, elektrik, su indirimi gibi çeşitli turizm teşviklere gereksinim olduğudur.

Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda genel anlamda sunulabilecek öneriler aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Kırgızistan turizminin ve turizm işletmelerinin gelişmesi ve kayıt dışı ekonominin reel ekonomiye geçişinin sağlanması için öncelikle Turizm Teşvik Yasası kabul edilmelidir. Hazırlanacak olan teşvik yasası, turizm sektörüne özgü iç ve dış krediler, vergi muafiyetleri, çeşitli gider indirimleri gibi konuları da içermelidir.

Turizm kamu kurumunun güçlendirilmesi ve mesleki kurumların oluşturulması ile işletme ve personel standartlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bir önceki ile beraber, yapılacak çalışmalarda turizm yönünden gelişmiş ülkelerin desteği ve deneyimleri ışığında ülkenin de turistik değerleri dikkate alınmalıdır. Böylece uluslararası turizm talebine yönelik hizmet kalitesine ulaşmak mümkün olacaktır.

- Alt ve üst yapı yatırımlarının yetersizliği, tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yetersizliği, yenileme çalışmalarının eksikliği gibi ve diğer sorunların temelindeki yatan sebeplerden biri finansman yetersizliğidir.

Turizm sektörüne yönelik alınacak hukuki düzenlemeler ve teşvikler ile hem mevcut işletmelerin gelişmesine etki edecek uzun vadeli ve düşük faizli krediler gibi finansman kaynakları yaratılabilir hem de sektöre yeni girişimciler çekilebilir.

Böylece turizm işletmelerinin ülke ekonomisine yapabilecekleri olumlu etkiler görünür hale gelebilir. Ayrıca kamu kurumlarının etkinliğinin artırılması yönünde hukuki düzenlemeler gerekmektedir.

Ülke genelinde mevcut ekonomik sorunların aşılmasına yardımcı olabilecek turizm sektörünün gelişebilmesi için güçlü yetkilerle donatılmış ülke turizminin ihtiyaçlarına göre organizasyon şeması oluşturulmuş profesyonel kişilerin görevlendirildiği ve özel sektörle sıkı bir işbirliği içerisinde olduğu kamu kurumunun yapılandırılması önemlidir. Bunun yanında komşu ülkeler ile koordineli işbirliğine giderek İpek Yolu turizmi ve dağ turizminin payları önemli derecede artırılabilir.

- Ülkede turizmin gelişebilmesi, turizm kamu kurumu ile birlikte devletin diğer organlarının turizm konusunda bilinçli ve koordineli işbirliğinden geçmektedir.

- Turizm işletmeleri, müşteri ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda hizmet kalitesini artırarak ürün çeşitlendirmeye gitmelidirler. Hizmet kalitesi gelişmediği takdirde, ülkede gözlenen BDT ülkelerinden olan talep fazlalığı, ekonomilerindeki gelişmelere paralel olarak fiyat ve kalite bakımından daha uygun turizm merkezlerine yönelecektir.

- Halk arasında turizm bilincinin oluşturulması amacıyla çeşitli faaliyetler ile birlikte “Turizm Haftası” uygulaması hayata geçirilebilir ve bu çerçevede kamu ve özel sektör işbirliğine dayanan konferanslar, festivaller, yarışmalar, halk konserleri, okul gezileri gibi düzenlemeler yapılabilir. Böylece, bölgede eksikliği hissedilen sosyo-kültürel çekicilik unsurları kazanılabilir.

Bunlarla beraber Orta Asya bölgesi ve Kırgızistan turizmi ile ilgili sunulabilecek öneriler şu şekilde sıralanabilir;

- Öncelikle, ülkeler arası tur güzergahlarında yaşanan vize ve diğer formalitelerin çözümü konusunda, Dünya Turizm Örgütü’nün desteği ile ülkeler arası sıkı bir işbirliği ve koordinasyon gerekmektedir. Ayrıca, bu işbirliği içerisinde, alt ve üst yatırımlar ile kamu ve özel sektör işbirliği desteklenmelidir.

- Gerek Kırgızistan’da gerekse diğer Orta Asya ülkelerinde, istatistiki verilerin uluslararası standartlara uygun olarak düzenlenmesi, yayınlanması ve her kesimin ulaşabileceği düzeyde olması gerekmektedir. Ulusal ve uluslararası istatistiki kurumlarının verilerindeki tutarsızlık, yetersizlik gibi sorunlar bilgi kargaşasına yol açmaktadır ve turizmin gelişimi ve geleceği ile ilgili kapsamlı araştırmalara engel teşkil etmektedir.

- Kırgızistan’ın başlıca turizm merkezlerinden biri olan Issık-Köl ve çevresinin gelişmesi ile ilgili gerçekçi bir turizm geliştirme programına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda, uluslararası kuruluşlarca düzenlenen bölge master planları örnek teşkil etmektedir. Adı geçen program, turizmin olumsuz çevresel etkilerini en aza indirecek uygulamaları da kapsamalıdır. Bunun yanında, bölgede gözlenen çevre kirliliği konusunda hem işletmeleri hem de bölge halkını özendirici faaliyetler düzenlenebilir.



- Sektörde, uluslararası standartlara uygun, turizm işletmelerinin zorunlu olarak taşınması gereken nicel ve nitel özellikler belirlenerek denetimi sağlanmalıdır. Böylece, artan rekabet ortamında, işletme ve hizmet kalitesi artırılması hedeflenmelidir.

- Kırgızistan ve komşu ülkelerin kamu kurumlarına bağlı konaklama tesislerinin özelleştirme faaliyetlerinin hızlandırılması gerekmektedir. Özelleştirme sırasında, kamu kurumlarının şeffaf olması ve hem yerli hem de yabancı yatırımcılara adil davranması talep edilmektedir.

- Başta Kırgızistan'ın turizm markası belirlenerek tanıtım ve pazarlama faaliyetleri artırılmalıdır. Marka çalışması, UNWTO'nun desteklediği İpek Yolu turizmini de içerebilir. Bu çerçevede, hem gelişmiş hem de BDT ülkelerine yönelik turistik ürün imajları ve markaları oluşturularak, turizm kamu kurumunun desteği ile tanıtıcı materyallerin üretimi ve dağıtımı artırılmalıdır. Ayrıca, el sanatları ve hediyelik eşya üretimi de artırılmalıdır.

Sonuç olarak; Kırgızistan turizm sektöründe bir çok sorunla ve güçlüklerle karşı karşıyadır. Ancak diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de girişimcilik ruhunun gelişmesi ve sektörün devlet tarafından desteklenmesi halinde turizm, ülkenin en karlı ve ekonomik etkileri hissedilir derecede büyük bir sektörü olabilecektir.

## KAYNAKÇA

- ADB. (2009), **ABR i Tajikistan Obsudili Dopolnitelny Grant Na Proekt Po Reabilitatsii Dorogi Dusanbe–Granitsa s Kirgistanom**, News Release, 19 June 2009.
- ADB. (2009), **Proposal Loan an Asian Development Fund Grant Kyrgyz Republic: Issyk-Kul Sustainable Development Project.**
- ADB. (2009), **Asian Development Outlook.**
- ADB. (2008), **Kyrgyz Republic.**
- ADB. (2008), **Tajikistan.**
- ADB. (2008), **Kazakhstan.**
- Ahmer, Munis. (1999), “Orta Asya’da Su Kaynaklarının Kullanımı: Güney Asya Ülkeleri İçin Dersler”, **Avrasya Etüdleri**, 15, ss.97-119.
- Akmataliev, T.A. (2009), “Vodno-Energeticheskie Problemy Respubliki İ Vozmojnosti İh Resheniya”, **Ekonomika**, 4, ss.54-70.
- Altunışık, Remzi, Recai Coşkun, Serkan Bayraktaroğlu ve Engin Yıldırım. (2004), **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**. 3. bs., Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Asankanov, A.A. ve T.N. Ömürbekov. (1998), **Manastın Eli, Jeri**. Bişkek: Muras.
- Asankanov, A.A. ve T.N. Ömürbekov. (1995), **Epos ”Manas”-Unikalny Şedevr Mirovoy Kulturnoy Sokrovişnitsı**. Bişkek: Şam.
- Aslantaş, Mesut. (2003), “Bağımsızlığın 10. Yılında Özbekistan Cumhuriyeti”, **Dış Ticaret Dergisi**, No: 28, Nisan.
- Aslund, Anders. (2001), **The Myth Of Output Collapse After Communism**. Carnegie Endowment For International Peace, Working Paper No: 18.
- Aşirbekov, U. A. ve Zonn, I.S. (2003), **Aral – İstoriya İzceznuvşego Morya**. Dushanbe, MSFA.
- Avrasya Ekonomik Topluluğu Parlamentlerarası Assamblesi, (2007), **Evraziyskaya İntegratsiya: Ekonomika, Pravo, Politika**, No:1, s.58.

- Bakirov, N.B., A.İ. İsaev, M.M. Kartavov ve Diğerleri. (1992), **Kırgız Respublikasının Geografyası**. Bişkek: Mektep.
- Bal, Harun. (2004), “Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme ve Dış Finansman”. **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 12, ss. 155-172.
- Bal, Harun. (2004), “Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk ve Kayıtdışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği”. **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 9, ss. 169-195.
- Bal, Harun. (2004), “Uluslararası Ticaret ve Geçiş Ekonomileri: Kırgızistan Örneği”. **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 10, ss. 137-162.
- Balcılar, Mehmet. (2002), “Geçiş Ekonomilerin Büyüme Etkinliklerinin Bir Değerlendirilmesi”, **Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu**, 02-04 Mayıs, ss.89-131.
- Barutçugil, İsmet S. (1988), **Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri**. İstanbul: Beta Basım.
- BDTSK. (2009), **Statistika Stran Sodrujestva Nezavisimyh Gosudarstv**. Moskva.
- Bobushev, T. ve Bobusheva. (2006), **Ekonomicheskoe Razvitie Kızıgskoy Pespibliki na Puti k Rynku**. Bişkek.
- Bocutoğlu, Ersan, Metih Berber ve Kenan Çelik. (2003), **Genel İktisada Giriş**. Trabzon : Derya Kitabevi.
- Biosphere Reserve Issyk-Kul. (2003), **Kulturno- Istoricheskie Pamyatniki**. Bishkek,
- British Petroleum. (2009), **Statistical Review of World Energy**. London.
- Büyükbaş, Hakkı. (2005), “Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:159, ss. 217-237.
- Campos, Nauro F. and Fabrizio Coricelli. (2002), **Growth in Transition: What We Know, What We Don’t, and What We Should**. William Davidson Working Paper No: 470.
- Chuburova, J.T. ve A. Cakıpova. (2008), “Aktivizatsiya Turizma Pri Podgotovke Kadrov Dlya Sfery Turizma”, **Kırgızistanda Turizm Boyunca Bilim Berüünün Uçurdağı Abalı, Problemaları Cana Alardı Çeçüü Coldoru**, Uluttuk Turizm Kongresinin Materialdarı, 20 May, Bişkek, ss.48-52.
- Cumagulov, E.D. (2008), “Podgotovka Gidov Diya Turagenstv i Turoperatorov Kırgızstana”, **Kırgızistanda Turizm Boyunca Bilim Berüünün Uçurdağı Abalı, Problemaları Cana Alardı Çeçüü Coldoru** Uluttuk Turizm Kongresinin Materialdarı, 20 May, Bişkek, ss.184-190.

- Doğan, H.Z. (2004), **Turizmin Sosyo-Kültürel Temelleri**. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dowling, Malcolm and Ganeshan Wignaraja. (2006), **Central Asia After Fifteen Years of Transition: Growth, Regional Cooperation and Policy Choices**. ADB Working Paper.
- Dudaşvili, Sergey. (2005), **Turizm v Kırgızstane: Evolyutsiya Razvitiya**. Bişkek: Rarity.
- Dudaşvili, Sergey. (2004), **Turistskie Resursy Kırgızstana**. Bişkek: Rarity.
- Dudaşvili, Sergey. (2001), **A Land of Treasure, Wonder and Mystic Awe**. Bişkek: Rarity.
- Dudaşvili, Sergey. (2000), **Turizm Kırgızstana**. Bişkek: Rarity.
- Dudaşvili, Sergey. (2000), **Priroda Kırgızstana**. Bişkek: Rarity.
- Dudaşvili, Sergey. (1999), **The Sacred Land of Manas**. Bişkek: Rarity.
- Dudaşvili, Sergey. (1998), **The Land at The Foot of The Sun** . Bişkek: Rarity.
- EBRD. (2009), **Kazakhstan Country Factsheet**.
- EBRD. (2009), **Kyrgyz Republic Country Factsheet**.
- EBRD. (2009), **Tajikistan Country Factsheet**.
- EBRD. (2009), **Turkmenistan Country Factsheet**.
- EBRD. (2009), **Uzbekistan Country Factsheet**.
- EBRD. (2009), **Transition Report**. London.
- EBRD. (2008), **Transition Report**. London.
- EBRD. (2007), **Transition Report**. London.
- EBRD. (2006), **Transition Report**. London.
- EBRD. (2004), **Transition Report**. London.
- EBRD. (2004), **1999 – 2004. 15 Years on...**
- Egeli H.A. ve Emsen Ö.S. (2002), “Geçiş Sürecinde Kırgızistan Ekonomisi”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 4, ss. 103-116.
- Erdoğan, Harun. (1996), **Ekonomik, Sosyal, Kültürel, Çevresel Yönleriyle Uluslararası Turizm**. 2. bs., Ankara : Detay Yayıncılık.

- Ergeshov, A.A. ve A.T. Abdykadyrova. (2008), **Turistsko – Rekreatsionny Potensial Issyk-Kulskoy Oblasti**. Bişkek.
- Fisher, Stanley. (2000), **Russian Economic Policy at The Start of The New Administration**. (<http://hse.ru/ic/annotations/fisherrus.htm> 28.02.2007)
- Fisher, Stanley and Ratna Sahay. (2000), **The Transition Economies After Ten Years**. NBER Working Paper No: 7664.
- Gürbüz, Hüseyin ve Naringul Margaziyeva. (2007), “Kırgızistan’daki Tüketicilerin Yiyecek-İçecek İşletmelerini Tercih Nedenleri ve Beklentileri”, Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu, 21-23 Kasım, ss. 183-191.
- Habershtroh, Maks. (2002), **The Kyrgyz Way to Branding**. Bişkek.
- Hacıoğlu, Necdet. (2000), **Seyahat Acentaları ve Tur Operatorlüğü**. Bursa: Vipaş. A.Ş.
- Havrylyshyn, Oleg. “Pyatnadsat Let Preobrazvaniy V Postkommunisticheskikh Gosudarstvah. Uskorenyye Reformy Dalı Luchshie Rezultaty, Chem Prinsip Postepennosti”, (<http://www.cato.ru/pages/69?idcat=442>, 17.07.2007).
- IMF. (2009), **World Economic Outlook**. April.
- IMF. (2009), **Middle East And Central Asia**. Regional Economic Outlook, October.
- IMF. **Press-Reliz No: 09/184**, 22 May 2009.
- IMF. (2008), **World Economic Outlook**. April.
- Istrati, Chris. (2000), **Kyrgyzstan Between Space and Earth**. Bişkek: Rarity.
- Istrati, Chris. (1999), **Kyrgyzstan in the Shade of the Royal Woods**. Bişkek: Rarity.
- İçöz, Orhan. (2003), **Seyahat Acentaları ve Tur Operatörlüğü Yönetimi**. Ankara: Turhan Kitabevi.
- İstoriya Türkmenistana (<http://www.advantour.com/rus/turkmenistan/travel.htm> 15.07.2009).
- İTO. (2007), **Türkiye’de Turizm Ekonomisi**. İstanbul: İTO Yayınları. No: 2007-69.
- Kazakistan Cumhuriyeti Hükümeti. (2006), **Gosudarstvennaya Programma Razvitiya Turizma V Respublike Kazahstan Na 2007-2011 Godı**. Astana.
- Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı. (2009), **Demografiya**. Astana.
- KCIA. (2010), **Osnovnie Pokazateli Raboti Selskogo Hozyastva KR**. Astana.

- KCIA. (2009), **Osnovnie Pokazateli Raboti Promyshlennosti KR**. Astana.
- KCIA. (2009), **Razvitie Turizma i Gostinichnogo Hozyastva V RK**. Astana.
- KCIA. (2008), **O Deyatelnosti Osobo Ohranyaemih Prirodnih Territoriy**. Astana.
- KCIA. (2008), **Osnovnie Pokazateli Raboti Promyshlennosti KR**. Astana.
- KCIA. (2008), **Razvitie Turizma i Gostinichnogo Hozyastva V RK**. Astana.
- Kazakistan Spor ve Turizm Bakanlığı. **Strategicheskiy Plan Ministerstva Turzma i Sporta Respubliki Kazahstan na 2009-2011 Godı**. Astana.
- Kazakistan Turizm Yasası**. 13.06.2001 No: 211.
- Kazakistan Turizm Birliği. **Turizm v Kazahstane**. (CD).
- Kaiser, M. (2002), “Evraziya: Sotsialnaya Realnost ili Mif?”, **Jurnal Sotsiologii i Sotsialnoy Antropologii**, 4, ss.40-58.
- KATOS. (2009), **Proekt Podderjki Turizma Osnovannogo na Soobshestvah**. Bişkek.
- K.C. Alpinizm Klübü, **Alpinizm v Kirgızstane**. 2001.
- K.C. Ankara Büyükelçiliği. (1998), **Kirgızistan**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- K.C. Devlet Mülkü İdaresi ve Yatırımı Teşvik Devlet Komitesi. (2001), **Privatizatsiya Turistiçeskih i Kurortno-Rekreatsionnih Obyektov v Kirgızskoy Respublike**. Bişkek:Şam.
- K.C. Hükümeti. (2010), **Otçet Premyer-Ministra KR o Rabote Pravitelstva Kirgızskoy Respubliki Za 2009 God**. Bişkek.
- K.C. Hükümeti. (2009), **Stategiya Razvitiya Stranı 2009-2011**. Bişkek.
- K.C. Hükümeti. **Marketingovaya Stategiya Ustoycivogo Razvitiya Turisticheskoy İndustrii Kyrgyzskoy Respubliki Do 2010 Goda “Gostepriimny Kyrgyzstan”**, 6 Oktyabr 2004 No:734.
- K.C. Hükümeti. **Programma Meropriyatıy Po Razvitiyu Turizma v Kirgızskoy Respublike do 2010 Goda**, 2 Fevral 2001 No: 33.
- K.C. Hükümeti. (2000), **Konsepsiya Razvitiya Turisticheskoy Otrastli Kirgızskoy Respubliki do 2010 Goda**. Bişkek.
- Kirgız Cumhuriyeti Turizm Yasası**. Bişkek, 2000.
- K.C. Devlet Kartografi ve Geodezi Servisi. (1998), **Silk Road of Kyrgyzstan**. Bişkek: Devlet Kartografi ve Geodezi Servisi Yayınları.

- K.C. “Manas-1000” Devlet Direktörlüğü. (1995), **Manastın Kümbözü**. Bişkek.
- K.C. “Manas-1000” Devlet Direktörlüğü. (1996), **Petroglifi “Saymaluu-Taşa”**. Bişkek: Şam.
- K.C. “Oş-3000” Devlet Direktörlüğü. (1999), **Vozrojdenniy Oş**. Bişkek: Uçkun.
- K.C. TSGPDK. (2004), “**O Realizatsii Postanovleniya Pravitelstva KR ot 17 Fevralya 2003 No:71 “O neotlojnih Merah po Uluchsheniyu Ekonomicheskikh İndikatorov Tursticheskogo Sezona 2003 Goda”. İ o Podgotovke Predstoyaeshemu Tursticheskomu Sezonu**” Verileri.
- K.C. TSGPDK. (2002), **Kyrgyzstan**. Ulusal Turizmi Geliştirme Vakfı ve “Helvetas – Kyrgyzstan” SAIC, Bişkek: Graffiti. (CD).
- K.C. TSGPDK. (2001), “**Turizm Kırgızstana v Tsifrah**” Verileri.
- K.C. TSGPDK. (2000), “**Perspektivi i Osnovnie Napravleniya Razvitiya Turizma i İnfrastrukturı Turistiçeskogo Servisa v Kırgızstane**” Verileri.
- K.C. Turizm ve Spor Devlet Ajansı. (1997), **Kyrgyzstan the Land of Sky-High Mountains**. Bişkek: Rarity.
- K.C. Ulusal Bilimler Akademisi. (2004), **Ekonomika Kırgızstana; Sostoyanie; Problemy Rosta**. Bişkek.
- K.C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2009), **Kırgızstan Tsifralarda**. Bişkek.
- K.C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2009), **Turizm v Kırgızstane**. Bişkek.
- K.C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2004), **Turizm v Kırgızstane**. Bişkek.
- K.C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2004), **Kyrgyzstan**. Bişkek.
- K.C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2003), **Kırgız Mamlekettüülüğü Kılımdardın Statistikasi**. Bişkek.
- K.C. Ulusal İstatistik Komitesi. (2001), **Kırgızstan-2001**. Bişkek.
- K.C. Ulusal İstatistik Komitesi.(2000), **Kyrgyzstan**. Bişkek.
- K.C. Ulusal İstatistik Komitesi. (1999), **Kırgızskaya Respublika**. Bişkek.
- Konurbaev, A., V. Mokrınin ve V. Ploskih. (1994), **Gorod Velikogo Puteşestvennika**. Bişkek: İlim.
- Kızılırmak, İsmail. (2008), “Kırgızistan’daki Otel İşletmelerinde Girişimciler Açısından Pazarlama Anlayışındaki Gelişmelerin İncelenmesi”, **II Uluslararası Girişimcilik Kongresi**, 7-10 Mayıs 2008, Bişkek, ss. 433-440.

- Kosov, Y.V. (2007), “Bezopasnost v Evrazii”, **Evraziyskaya İntegratsiya: Ekonomika, Pravo, Politika**, No:2, ss.42-46.
- Kozak, Nazmi, Meryem Akoğlan Kozak ve Metin Kozak, (2000), **Genel Turizm**. 4.bs., Ankara: Turhan Kitabevi.
- Koyçiev, Turar. (2002), **Sovyet Sonrası Yeniden Yapılanma: Teori, İdeoloji, Realiteler**. Bişkek: KTMÜ Yayınları:23.
- Krotov, Anton and Andrey Sapunov. (2009), **Central Asia**. Moscow.
- Kudabaev, Z. İ. (2001), **Ekonomicheskoe Razvitie Kyrgyzskoy Respubliki**. Bişkek, NSKKR.
- Kumskov, V.İ. (2009), “V Obyatyah Mirivogo Finansovogo Krizisa”, **Ekonomika**, 5, ss. 4-8.
- Kulnazarova, Ainura. (2002), “Kırgız Cumhuriyeti’nin Turizm Politikaları ve Issık-Köl Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Lyubetskiy, V.V. (2006), **Ekonomika v Tablitsah i Shemah**. Rostov-na-Donu:Feniks.
- Martinelli, A. (2003), “Rynki, Pravitelstva, Soobshetva i Globalnoe Upravlenie. Chast II.”, **Sotsiologicheskie Issledovaniya**, 1, ss. 16-28.
- Martinelli, A. (2002), “Rynki, Pravitelstva i Globalnoe Upravlenie. Chast I.”, **Sotsiologicheskie Issledovaniya**, 12, ss. 3-14.
- Mau, V. (2009), “Drama 2008 Goda: Ot Ekonomicheskogo Chuda k Ekonomicheskomu Krizizu”, **Voprosy Ekonomiki**, 2, ss. 4-24.
- Meriç, M. “Geçiş Ekonomilerinde Mali Reformlar Kırgız Cumhuriyeti için Dersler”, **Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu**, Bişkek, 02-04 Mayıs, ss. 132-157.
- Methibay, Y. (2001), **İktisadi ve İdari Bilimler Sözlüğü**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Minervin, I.G. (2001), “Zarubejnye Issledovatelı O Putyah Transformatsii Rossiyskoy Ekonomiki: Mnogoobrazie Podhodov, Shodstvo Vyvodov”, **Rossiya İ Sovremmeniy Mir**.
- Mitra, P. (2008), **Innovation, Inclusion and Integration: From Transition to Convergence in Eastern Europe and The Former Soviet Union**. The World Bank, Washington DC.
- Milov, V. and Selivahin, I. (2005), **Problemy Energeticheskoy Politiki**. Moscow Carnegie Center, Working Paper.



- MFSA.(2004), **Aral – 2003**. Dushanbe: Mir Poligrafii.
- MFSA. (2003), **10 Let MSFA, Resheniya i Sobitiya**. Dushanbe.
- Naryshkin, S.E. (2008), “EvrAzEs na Puti Uglubleniya İntegratsii”, **EvrAziyskaya İntegratsiya: Ekonomika, Pravo, Politika**, No: 3, ss.15-18.
- Olalı, Hasan, Alp Timur. (1986), **Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri**. İzmir: Ofis Ticaret.
- Olcott, Martha Brill. (2005), **Central Asia’s Second Chance**. Carnegie Endowment For International Peace, Washington DC.
- Olimova, S. (2000), “Tsentralnoaziatskaya Integratsiya: Vzglyad iz Tadjikistana”, **Tsentralnaya Asiya: Novoe Prostranstvo Dlya Sotrudnichestva**, Bishkek, Institut Regionalnyh Issledovaniy, ss. 55-64.
- Oral, Saime ve Osman Avşar Kurgun. (1997), **Otel İşletmeciliği ve Otel İşletmelerinde Verimlilik Analizleri**. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Otorbaev, K., A. İsaev, J. İmanalieva ve G. Harçenko. (1994), **Kyrgyzstan**. Bişkek: Glavnaya Redaktsiya Kirgizskoy Ensiklopedii.
- Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu. (2004), **Postanovlenie Kabineta Ministrov Respubliki Uzbekistan O Dalneyshe Sovershenstvovani Deyatelnosti Natsionalnoy Kompanii “Uzbek Turizm”**, 28.07.2004 No: 360.
- Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, **“O Sokrashenii Vidov İ Uproshenii Razreshitelnyh Prosedur Dlya Osushestvleniya Predprinimatelskoy Deyatelnosti”**, 21.09.2005, No: PP-186
- Özbekistan Cumhuriyeti Avlanma İşletmeleri Doğa ve Milli Parklar Müdürlüğü. **Zapovedniki i Natsionalne Parki Uzbekistana**.
- Özbekistan Devlet İstatistik Komitesi. (2010), **Statisticheskoe Obozrenie Uzbekistana**.
- ÖDİK. (2009), **Statisticheskoe Obozrenie Uzbekistana**.
- ÖDİK. (2008), **Statisticheskoe Obozrenie Uzbekistana**.
- ÖDİK. (2007), **Statisticheskoe Obozrenie Uzbekistana**.
- Özbekistan Turizm Yasası**. 20.08.1999 No: 830-I.
- Özgül, Tuncer, Günce Yılmaz ve Doğan Demir. (2008), “Sosyolojik Düşünmenin Turizme Etkileri”, **Kırgızistanda Turizm Boyunca Bilim Berüünün Uçurdağı Abalı, Problemları Cana Alardı Çeçüü Coldoru** Uluttuk Turizm Kongresinin Materialdarı, 20 May, Bişkek, ss. 59-70.

- Primbetov, S. D. (2005), “Ekonomičeskaya İntegratsiya, kak Faktor Mira i Bezopasnosti”, **Mezhdunarodnaya Konferantsiya “Gumanitarnaya Bezopasnost i Mir v Tsentralnoy Azii”**, Bishkek, 8-9 September 2005, s. 46-62.
- Rapota, G.A. (2007), “Osnovniye İtogi i Zadachi Razvitiya Evraziyskogo Ekonomicheskogo Soobshestva”, **Evrasiyskaya İntegratsiya: Ekonomika, Pravo, Politika**, No: 2, ss.17-19.
- Reich, R. (2008), “Kak Kapitalizm Unichtojaet Demokratiyu”, **Pro et Contra**, ss. 81-85.
- Roe, Dilys, Penny Urguhart. (2001), “Pro-Poor Tourism: Hearnessing The World’s Largest Industry For The World’s Poor”, IIED, Opinion, May.
- Rusya Federasyonu Dış İşleri Bakanlığı. (2009), **Sodrujestvo Nezavisimyh Gosudarstv**. Basın ve Yayın Bölümü.
- Rutland, P. (2002), “Globalizatsiya i Postkommunizm”. **Mirovya Ekonomika i Mejdunarodnie Otnosheniya**, No: 4, ss. 15-18.
- Safranchuk, İvan. (2007), Konkurentsia za Bezopasnost Tsentralnoy Azii”, **Rossiya v Globalnoy Politike**, Tom 5, No: 6, ss.112-121.
- Sapir, J. (2001), “Vashingtonskiy Konsensus İ Rossiyskie Reformy: İstoriya Provala”, **Mejdunarodniy Jurnal Sotsialnyh Nauk**, ss.53-66.
- Sayakova, S.Ş. (2002), **Problemi Stanovleniya İ Razvitiye Turizma V Usloviyah Ekonomiki Perekhodnogo Perioda Kırgızskoy Respubliki**. Bişkek.
- Seval, H., Oktay, K. ve Kurmanalieva, C. (2003), **Kırgızistan Turizm Pazarlamasındaki Problemler ve Çözüm Önerileri**. Bişkek, KTMÜ Yayınları:36.
- Shagalov, G. “Sohranitsya li Sodrujestvo?”, **Ekonomika i Jizn**, (<http://cemi.rssi.ru/mei/articles/shagalov.pdf>, 24 Ocak 2008).
- Stiglitz, J.E. (2004), “Çeloveçeskoe Litso Globalizatsii”, **Politicheskiy Jurnal**, N:7 (10), ss.37-45.
- Stiglitz, J.E. (2004), “Who Lost Russia?”, **Ekovest**, 4-1, ss. 4-37.
- Stiglitz, J.E. (1999), “Whither Reform? Ten Years of the Transition”, **Voprosi Ekonomiki**, 7, ss. 7-30.
- Subanova, M.S. ve İ.V. Loginova. (2001), **Rasteniya Kırgızstana**. Bişkek: Rarity.
- Svejnar, J. (2002), “Transition Economies: Performance and Challenges”, **Journal of Economic Perspectives**, 16-1, pp.3-28

- Tacikistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı. (2009), **Makroekonomicheskie Pokazateli, 2000-2009.**
- The State Regional Issyk- Kul Administration. (1998), **Kyrgyzstan Under The Sky of Khan – Tengri.** Bişkek: Rarity.
- Tırıl, Alpay. (2007), “Bir Turistik Çekicilik Olarak Türkiye’nin Biyolojik Çeşitliliği”, I Ulusal Türkiye Turizmi Kongresi, 07-08 Eylül, ss.519-533
- TİKA. (1994), **Kırgızistan Turizm Sektörü İnceleme Raporu.** Ankara.
- TİKA. (2005), **Kırgız Cumhuriyeti.** Ankara.
- TİKA. (2004), **Özbekistan Ülke Raporu.** Ankara.
- Tokaev, K.K. (2007), “Gorizonty Sotrudnichestva”, **Evraziyskaya İntegratsiya: Ekonomika, Pravo, Politika**, No: 2, ss.11-14.
- Turdumambetov, B.U. (2009), “Nevidimiy Eksport Kırgızstana”, **Ekonomika**, 4, ss. 49-53.
- Turdumambetov, B.U. (2008), “Osobennosti Razvitiya Predprinimatelstva V Sfere Mejdunarodnogo Turizma Kırgızstana”, **II Uluslararası Girişimcilik Kongresi**, 7-10 Mayıs 2008, Bişkek, ss. 94-99.
- Turdumambetov, B.U. (2008), “Aktualnie Problemy Obrazovaniya İ İnformationnogo Obespecheniya V Sfere Turizma Kırgızstana”, **Kırgızistanda Turizm Boyunca Bilim Berüünün Uçurdağı Abalı, Problemaları Cana Alardı Çeçüü Coldoru**, Uluttuk Turizm Kongresinin Materialdarı, 20 May, ss. 17-23.
- Türk Dil Kurumu. (2005), **Türkçe Sözlük.** 10.bs., Ankara, TDK, 2005.
- Türkmenistan Devlet İstatistik Komitesi. (2010), **Sotsialno-Ekonomicheskoe Polojenie Turkmenistana Za 2009 God.** Ashabad.
- Türkmenistan Devlet İstatistik Komitesi. (2009), **Sotsialno-Ekonomicheskoe Polojenie Turkmenistana Za 2008 God.** Ashabad.
- UN. (2009), **The Global Economic Crisis: Systemic Failures and Multilateral Remedies.** United Nations Conference on Trade and Development.
- UN. (2009), **Mirovoe Ekonomicheskoe Polozhenie i Perspektivy po Sostoyaniyu na Seredinu 2009 Goda**, E/2009/73.
- UN. (2009), **World Economic Situation and Prospects.**
- UN. (2008), **World Economic Situation and Prospects.** Update.
- UN. (2008), **The Millennium Development Goals Report.**

- UN. (2007), **Human Development Report 2007/2008. Fighting Climate Change: Human Solidarity In A Divided World.** New York.
- UN. (2004), **İntegratsiya Stran S Perekhodnoy Ekonomikoy V Mirovoe Hozyastvo.** A/59/301
- UNCTAD. (2008), **Handbook of Statistics.** New York and Geneva.
- UNDP. (2000), **Shelkoviy Put: Uskorenie Potentsiala V Tselyah Regionalnogo Sotrudnichestva İ Razvitiya.**
- UNDP/WTO. (2007), **A Strategic Approach to Visa Facilitation in The Silk Road Countries.**
- UN/WSSD. (2006), **Tsentralno-Aziatskiy Subregionalniy Otchet.**
- UNWTO. (2009), **Tourism Highlights.**
- UNWTO. (2009), **World Tourism Barometer, Vol.7, No.3.**
- UNWTO. (2009), **Tourism and Economic Stimulus-Initial Assessment.** Madrid.
- UNWTO. (2005), **The Silk Road.** Madrid.
- UNWTO. (2005), **Tourism Pearls of the Silk Road.** Madrid
- UNESCO – MAB Biosphere Reserves Directory, **Kyrgyzstan – Issyk-Kul, Sari-Chelek,**(<http://unesco.org/mab/br/brdir/directory/biores.asp?mode=all&code=KIZTOZ,KIZ+01> Ocak 2001).
- Usta, Öcal. (2002), **Genel Turizm.** İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Uzbek Turizm. **O Poraydke Vyezda i Viezda v Respubliku Uzbekistan,** 13.09.2004 No:23.
- Uzbek Turizm. **Prilojenie No:1 Pravila Priema İnostrannih Turistov.**
- Wallerstein, I. (1997), “Sotsialnoe Izmenenie Vechno? Nichto Nikogda Ne Izmenyaetsya?”, **Sotsiologicheskie Issledovaniya,** 1, ss. 8-21.
- World Bank. (2009), **Battling the Forces of Global Resession.** Washington DC.
- World Bank. (2009), **Global Economic Prospects: Commodities At The Crossroads.** Washington DC.
- World Bank. (2009), **Country Profile of Kyrgyz Republic.** Doing Business.
- World Bank. (2008), **Migratsiya İ Denejnie Postupleniya Ot Rabotayushih Za Granitsej Grajdán.** Regional Department ECA.

- World Bank. (2007), **World Development Report**. Washington DC.
- WorldBank. (2005), **From Disintegration to Reintegration**. Washington DC.
- World Bank. (2004), **Strany s Perekhodnoy Ekonomikoy. Sodeystvie Vsemirnogo Banka: Otsenka DOOD**. Washington DC.
- World Bank/CEFİR. (2007), **Beyond Transition**. No.16.
- World Bank/CEFİR. (2006), **Beyond Transition**. No.12.
- World Bank/CEFİR. (2006), **Beyond Transition**. No.10.
- World Travel & Tourism Council. (2007), **Travel&Tourism Climbing to New Heights**. The 2006 Travel & Tourism Economic Research. London.
- WTO. (2009), **International Trade Statistics**. Geneva.
- WTO. (2007), **Trade Profiles**. Geneva.
- Yağcı, Özcan. (2003), **Turizm Ekonomisi**. Ankara:Detay Yayıncılık.
- Yazev, V.A. (2009), “İdealny Storm” Doljen Stat Katalizatorom İntegratsionnyh Protsesov”, **Evraziyskaya İntegratsiya: Ekonomika, Pravo, Politika**, No: 5, ss.18-24.
- Zapovedniki Turkmenistana. ([http://www.turkmenistan.orexca.com/rus/reserves\\_turkmenistan.shtml](http://www.turkmenistan.orexca.com/rus/reserves_turkmenistan.shtml) 15.07.2009)
- Zhukov S.V. ve Reznikova O.B. (2001), **Central Asia in Socio-Economic Structures of The Modern World**. Moscow.
- Zverev, P.B. (2009), “Problemy Upravleniya Ustoychivym Razvitiem Natsionalnoy Energetiki: Mejdunarodniy Aspekt”, **Evraziyskaya İntegratsiya: Ekonomika, Pravo, Politika**, No: 5, ss.37-43.

## **EK-1: Anket Örneği**

### **1. Genel Bilgiler**

a. İşletmedeki göreviniz:

b. Cinsiyeti

Bayan  Erkek

c. Eğitim düzeyi

Lise  Önlisans  Lisans  Lisansüstü

### **2. İşletmeye Ait Bilgiler**

a. İşletmenin türü

- Seyahat acentası  
 Tur operatörü  
 Otel  
 Diğer işletmeler ( hangi türü belirtiniz).....  
İşletmenin oda ve yatak sayısı

b. İşletmenin açılış tarihi:

c. İşletmenin faaliyet dönemi

- Sürekli  
 Sezonluk

e. İşletmenin mülkiyet açısından durumu

- Kamu  
 Özel  
 Yabancı ortaklı  
 Tamamen yabancı sermayeli

d. Toplam personel sayısı:

		Keslikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Karasızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	Bölgede turizm istenilen düzeyde gelişmektedir					
2	Bölgenin ekonomik hayatında turizm sektörü diğer sektörlerden daha önemlidir					
3	Turizm bölgenin ekonomik büyümesinin önemli kaynağıdır					
4	Turizmin gelişimi diğer sektörlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır (tarım, inşaat, bankacılık vb)					
5	Turizmin gelişimi yerel yönetim organlarının hizmetlerini iyileştirmektedir ( yollar, telekomünikasyon, danışma hizmetleri vb)					
6	Turizmin gelişimi ekonomide yeni alt sektörlerin oluşmasına neden olmaktadır					
7	Turizmin gelişimi KOBİ'lerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır					
8	Turizm bölgenin alt ve üst yapısının gelişmesine katkıda bulunmaktadır					
9	Turizm bölgenin prestijini artırmaktadır					
10	Turizmin gelişimi yerel halkın istihdamını artırmıştır					
11	Turizmin gelişimi yerel halka ekonomik yararlar sağlamaktadır					
12	Turizmin gelişimi yerel halkın sosyal ve kültürel hayatına olumlu katkılar sağlamaktadır					
13	Turizmin gelişimi bölgede çevre kirliliği yaratmaktadır					
14	Turizmin yararları zararlarından daha fazladır					
15	Bölgedeki turistik işletmelerin sayısı turizmin gelişmesi için yeterlidir					
16	Turizm işletmelerin hizmet kalitesi yüksek düzeydedir					
17	Sektördeki fiyatlar hizmet kalitesine uygundur					
18	Turizm işletmeleri nitelik ve nicelik olarak uluslararası standartlarda değildir					
19	Özel yatırımlar yetersizdir					
20	Kamu yatırımları yetersizdir					

21	Turizm sektöründe yatırımları teşvik edici yasalar yetersizdir					
22	Mevcut yasalar bölgede turizmin gelişmesi için yetersizdir					
23	Bölgede gerçekleştirilen faaliyetler sürdürülebilir turizm için yetersizdir					
24	Turizmin gelişmesi için özel ve kamu kurumlarının koordineli çalışması gerekmektedir					
25	Hem ülke içinde hem ülke dışında turistik ürünlerin pazarlama faaliyetleri yeterlidir					
26	Bölgede, turist çekici kültürel, sportif, sosyal ve diğer ilgi çekici etkinlikler yetersizdir					
27	Kırgız Cumhuriyeti'nin coğrafik konumu "uzak ülke" imajı yaratmaktadır					
27	Kırgızistan turistler için güvenli ülke imajı vermektedir					
29	Turizm yüksek ve orta teknik okulları yeterli düzeyde kalifiye eleman yetiştirmektedir					
30	Sektörde kalifiyeli eleman eksikliği vardır					
31	Sistematik olarak müşteri talepleri değerlendirilmektedir					
32	Bölgenin turistik potansiyeli rekabet edebilecek düzeydedir					
33	Kırgızistan'ın uluslararası turizm pazarından aldığı pay yeterli düzeydedir					
34	Kırgızistan'da turizmin gelişmesi için komşu ülkelerle devlet düzeyinde koordineli çalışmalar gerekmektedir					
35	Kamu kurumlarının faaliyetleri (yüksek vergi vb) turizm sektörü içindeki işletmelerin gelişmesine engel olmaktadır					
36	Turizm sektöründe, uluslararası standartlara dayanan sertifikasyon ve sınıflama çalışmalarını yürütecek tek çatı altında toplanan mesleki kurumlar gerekmektedir (TURSAB, TUROB gibi)					
37	Kırgızistan'da turizmin gelişmesi için bakanlık düzeyinde ayrı kurum gerekmektedir					
38	Turizm sektörü öncelikli sektör olmalıdır					
39	Turizm ülke imajına olumlu katkı sağlamaktadır					
40	Turizm hem bölgenin hem ülkenin en karlı sektörlerinden biri olabilir					